

türk tabipleri birliği
**mesleki sağlık
ve
güvenlik** dergisi

turkish journal of
occupational
health and
safety

© **Kapitalizm ve
Çocuk Emek Gücü**

© **Çocuk İşçiler:
İstismar, İhmal,
Şiddet; Bedensel
ve Ruhsal Gelişim,
Eğitim ve Sağlık
Sorunları**

© **Sokakta Çalışan
Çocuklar**

© **Sığınmacı
Çocuk İşçiler**

© **Mevsimlik Tarım
İşçisi Çocuklar**

turkish medical association

62-63

johs (turkish)
turkish journal of
occupational
health and
safety

Editörler

Celal EMİROĞLU
Levent KOŞAR

Yayın Kurulu

Sedat ABBASOĞLU
Gültekin AKARCA
Onur BAKIR
Nilay ETİLER
Denizcan KUTLU
Meral TÜRK
Mehmet ZENCİR

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim AKKURT
Prof. Dr. Gazanfer AKSAKOĞLU
Prof. Dr. Remzi AYĞUN
Prof. Dr. Nadi BAKIRCI
Prof. Dr. Yasemin BEYHAN
Dr. Yıldız BİLGİN
Dr. Nihal COŞKUN
Prof. Dr. Yücel DEMİRAL
Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ
Av. Hacer EŞİTGEN
Prof. Dr. Çağatay GÜLER
Av. Mustafa GÜLER
Dr. Ö. Kaan KARADAĞ
İsmail Hakkı KURT
Prof. Dr. Mustafa KURT
Prof. Dr. Nergis MÜTEVELLİOĞLU
Fiz. Müh. Haluk ORHUN
Prof. Dr. Güzin ÖZARMAĞAN
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Av. Dr. Murat ÖZVERİ
Prof. Dr. Kayhan PALA
Prof. Dr. Ahmet SALTİK
Psik. Dr. Nazlı Yaşar SPOR
Tim. Müh. Mustafa TAŞYÜREK
Prof. Dr. Nevin VURAL

Türk Tabipleri Birliği Adına Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. M. Raşit TÜKEL

Yazışma Adresi

Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi
Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi
Şehit Daniş Tunaliğil Sokak No: 2 Kat: 4 Posta
Kodu: 06570
Demirtepe/ANKARA

Telefon

0 312 231 31 79 (Pbx)

Faks

0 312 231 19 52 - 53

http://www.ttb.org.tr/msg
e-posta: msg@ttb.org.tr

Hazırlık ve Tasarım

Yeter CANBULAT - TTB

Basımcının İletişim Bilgileri ve Basım Yeri
Başak Matbaacılık ve Tan. Hiz. Ltd. Şti. Ankara
Tel: (0.312) 397 16 17

Yapım

Mucize Reklam
Tel: 0 312 417 10 56

Basım Tarihi

Nisan 2017

Yayın Türü

Yerel Süreli (3 aylık)

Tiraj

3.000 adet

Logo ve Kapak Hakkı TTB'ye Aittir.

Dergide Yayımlanan Yazıların Tüm Sorumluluğu
Yazarlarına Aittir.

t ü r k t a b i p l e r i b i r l i ğ i

mesleki sağlık ve güvenlik d e r g i s i

Üç ayda bir yayımlanır Ekim 2016- Mart 2017

62-63

EDİTÖRDEN

Celal EMİROĞLU

1

KAPİTALİZM VE ÇOCUK EMEĞİ

Nilgün TUNÇCAN ONGAN

4

**ILO'NUN ÇOCUK EMEĞİYLE MÜCADELE STRATEJİSİNE YÖNELİK
ELİŞTİREL DEĞERLENDİRME**

Güven SAVUL

11

**TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE İLİŞKİN
DEĞERLENDİRME VE SAPTAMALAR**

Kuvvet LORDOĞLU

18

**ANTAKYA'DA BİR ALAN ARAŞTIRMASINA DAYALI GÖZLEMLER:
SURIYELİ SİĞİNMACI ÇOCUK İŞÇİLER**

Nihat KİREÇDAĞ

29

HUKUK PENCERESİNDEN MEVSİMLİK TARIM İŞÇİSİ ÇOCUKLAR

Seda AKÇO, Bürge AKBULUT

36

TOPLUMSAL BİR SORUN: SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Servet GÜN

42

İSTİSMAR VE İHMAL BAĞLAMINDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE RUH SAĞLIĞI

Şahika Gülen ŞİŞMANLAR

47

ÇOCUK İŞÇİLERİN NÖROLOJİK SORUNLARI

Bülent KARA

56

ÇALIŞTIRILAN ÇOCUKLARIN BEDENSEL GELİŞİMİ VE SAĞLIK SORUNLARI

İzzet DUYAR

65

**MESLEK LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞLETMELERDE BECERİ EĞİTİMİ:
OKUL DESTEKLİ ÇOCUK İŞÇİLİĞİ**

Hasan Hüseyin AKSOY

74

DİSK-AR: TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ GERÇEĞİ RAPORU

Hazırlayan: F. Serkan ÖNGEL

83

HABER: ANKARA'DA ASBEST GERÇEĞİ

Ercan YAVUZ

86

KAYBETTİĞİMİZ DEĞERLER:

Engin TONGUÇ, Gürhan FİŞEK, Mehmet Fatih TIRAŞ

88

EDİTÖRDEN

Onaltıncı yüzyılda gelen “tarım devrimi” kapitalistleşen çiftçilerle birlikte yoksullaşan köylüleri de yaratırken Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında İngiltere’de buharlı makineler ve dokuma atölyeleri ile ortaya çıkan “sanayi devrimi”, mülksüzleştirilerek tarım alanlarından kovulanlar da dahil kurtuluşu arayanlardan yeni bir sınıfın doğuşunun önünü açtı. Sanayi devriminin getirdiği “kalkınma” ilk kez ortaya çıkan işçi sınıfının üzerinden biçimlenirken; “zenginlik” ile birlikte “yoksulluk” ve sefaleti de beraberinde getiriyordu. Proletaryanın yükseldiği İngiltere topraklarında ve onun kalbi Manchester’da 1848’den 1868’e eşî görülmemiş bir kalkınma yaşanırken, kent yapısı “uygarlaşan” İngilizler için yeniden inşa ediliyordu. Feodalizmin boyunduruğunda yüzyıllardır yoksullaştırılmış İrlanda’dan yönelen “artık nüfus”, Manchester’ın giderek adeta ahırlaşan eski kent yapılarında; açlıktan, kirlilikten ve hastalıklardan ölmek yerine düşük ücret ve yüksek kiralalarla yaşamlarının çözümsüzlüğü üzerinden çıkış yolları arıyorlardı. İşçi sınıfının doğuşunu “İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu” ile böyle anlatıyordu F. Engels. Bugünkü İngiltere, yani günümüzün gelişmiş kapitalist ülkesi çocuk emeği sömürüsünün de tarihsel biçimde en yoğun görüldüğü coğrafyadır.

Evet, “İngiltere büyük ve yoksullaştırılmış bir İrlanda nüfusunu emrine amade etmeseydi, İngiliz sanayisinin hızla genişlemesi gerçekleşmezdi” ve “modern İngiltere’nin gelişiminde kadınlar ve çocuklar önemli rol oynadı” tespitleri ne kadar doğruysa; son yıllarda Türkiye için söylenen “kalkınma/büyüme” göstergelerinin Kürt coğrafyasında mülksüzleştirilerek geçim ve çalışma araçlarından mahrum bırakılarak “yoksulluk” nedeniyle batıya zorunlu göç etmek zorunda kalan emekçiler ile Suriye’den savaştan kaçan ve büyük çoğunluğu çocuklardan oluşan ucuzlaştırılan emek gücü üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığı da o kadar doğrudur. Türkiye’deki sanal kalkınmanın dinamik gücünün; inşaat sektörü ve mevsimlik tarım üretimindeki “artık nüfus” ve bu iki sektörde yoksullaştırılan insanlarla birlikte onların eş ve çocuklarının yoğun işgücü olduğu gerçeği tüm çıplaklığı ile karşımızdadır.

Yüzyıllar içinde farklı nitelikler kazansa da coğrafi alanları değişse de sömürünün temel felsefesinde köklü bir değişiklik olmadı. Kadın ve çocuk emeği sömürüsü, kapitalizm açısından hep bir maliyet fırsatı olarak görüldü. Egemen anlayış, kapitalizmin ortaya çıktığı günden bugüne şunu söylüyor; yoksullaşan işçi sınıfı düşük ücretle sağlıklı beslenemiyorsa, iyi bir konutta oturamıyorsa, riskli ortamlarda çalışıyorsa, erkekleri daha çok çalışsın, kadınlarını da çalıştırsın, çocuklarını da... Kadın üç olmaz beş doğursun, hem doğursun hem çalışsın, çocuk da “rızkını” sokakta çalışarak arasın!

Sokakta çalışmanın nedeni olarak gözüken “yoksulluk” tarihsel ve ekonomi politik perspektifle incelendiğinde; yoksullaşan ailenin, varlığını sürdürmek ve temel gereksinimlerini karşılamak üzere çocuklarını sokağa göndermesi sınıf teorisinden bağımsız açıklanamayacak bir olgudur. Diğer taraftan; sokakta çalışan çocuğun bedensel ve ruhsal gelişimi ile eğitime erişimde karşılaştığı engeller de yoksulluk döngüsüne ve yoksulluğun yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Kapitalist üretim sisteminde kadın ve çocuk emeği yedek emek gücü kaynağıdır ve kaynaklarının azalmasını istemez. Bu nedenledir ki kapitalizm emek gücünün optimal düzeyde sağlıklı olmasını ister, ölmesini ise istemez. Ancak, sömürünün yoğun yaşandığı koşullarda kadınlar daha fazla olmak üzere erişkin zarar görüyor, çocuklar ise en fazla zararı görüyor. Kapitalizm, yaş ve cinsiyet farkına bakmaksızın işçinin tüm aile bireylerini egemenliği altına alırken çocukların da oyun zamanlarına kadar el koyuyor. Hatta neredeyse yüz yılını dolduran “23 Nisan Çocuk Bayramını” dahi çocuklara çok görüyor!

Türkiye’de, ailenin kötü beslenmesi ve sağlıksız barınma koşulları üzerinden gelişen ekonomik sıkıntıların zorunlu sonucu olarak gündeme gelen çocuk işçiliğinin sonuçlarına; büyüme ve gelişme çağındaki çocukların enfeksiyon hastalıklarına, biçimsiz vücutlara, çarpık bacaklarla kas-iskelet sistemi sorunları gibi görünen bedensel bozuklukların yanı sıra düşünsel gelişme gibi öğrenilmemiş sorunlara da kapitalizm tarihi boyunca çözüm beklenirdi. Günümüzde, egemen sınıfların çözümü değişmemiştir; çocuk bedensel ve düşünsel gelişime vakit ayıracığına ailesine (daha doğrusu sermayeye) katkı sunsun, eğitim almasa da olur, eğitim alan çocuk çok fazla ister, aza kanaati öğrensün, çözemediği durumları da dine havale etsin... Bugün eğitimde 4+4+4 sisteminin açılımı da budur!

ILO'nun Türkiye gibi "azgelişmiş" ülkelerde çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik değil de ağırlıklı olarak, "çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması" ve "çocuk çalıştırmanın asgari yaşını yükseltme" (182 ve 138 no'lu sözleşmeler) ile sınırlı yaklaşımı kapitalizmin genel yapısal karakterine uygun olarak değerlendirildiğinde anlaşılır hale gelmektedir. ILO "Asgari Yaş" konusunu 1919 yılında gündem yapıp "sosyal devlet" olgusuna denk gelen bu gündemi 1973 yılında sonlandırırken, Türkiye "Asgari Yaş" konusunu ilk kez 1998 yılında gündemine almış, 2001 yılında ise sorunu "çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri" ile sınırlandıran sözleşmeyi kabul görmüştür.

Emeğin sömürüsünün tarihsel gelişimi içinde "yoksulluk" zemininde yükselen çocuk emeğinin sömürüsü değerlendirildiğinde sorunun azgelişmişlikle izah edilemeyeceği de aşikârdır. Bu tür ülkelerde, yedek emek gücü ne kadar büyükse "yoksulluk oranı" da o kadar büyüktür; yoksulluk oranı ne kadar büyükse "kapitalist birikim" de o kadar büyük olur. Bu anlamda nedenlerini değil sonuçlarını düzeltmek amacıyla azgelişmiş ülkeler için projelendirilen "Çocuk Emeğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı" (ILO/IPEC) Türkiye'de çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak gibi bir görevi üstlenmemiş ve bu yönde de bir gelişim ve sonuç da sağlamamıştır. Türkiye gibi ülkelerde yoksullaştırılan çocuk işçiliğine kısa vadede çözüm (!) üreten çocuk işçiliğinin göreceli azaltılmasından başka hedefi olmayan ILO elbette ki sorununun ekonomi politliğini gizleyecek, azgelişmiş ülkelerin yoksulluğunu gelişmiş kapitalist ülkelerin üretim tarzı ve zenginliğiyle ilişkilendirmeyecektir. ILO'nun projesi politikaları, çocuk işçiliğine karşı verilen mücadeleyi sınırlama anlamında da kazanımlar sağlamış, ilgili ülkelerin politikaları ile örtüşmediği durumlarda da proje sonlandırılmıştır. Somutlarsak, Türkiye'de uygulandığı 1992-2006 yıllarında çocuk işçiliği en alt düzeylere inmesine rağmen proje 2008 yılında sonlandırılmıştır. Soruna ulusal projelerle çözüm arandığı döneme geçildiğinde, yani 2012 sonrası yıllarda ise çocuk işçiliği oranlarının tekrar yükselişe geçmesi, yani 1990'lı yıllara dönmesi siyasi iktidarın "büyüme/kalkınma" tercihleriyle ilgilidir. Türkiye'de çocuk işçiliği sorununun çözümüne ilişkin asgari standartların oluşturulamaması halinde durumun daha da kötüye gideceği ortadadır.

Diğer taraftan, 1990'larda ILO/IPEC projesi için gelecek paranın ucunu gören başta ÇSGB ve büyükşehir belediyeleri olmak üzere devlet kurumları ile sendikalar (örneğin Türk-İş) ve mantar gibi türeyen vakıflar birden bire çocuk sorununa 'duyarlı' hale gelerek "Çalışan Çocuk Bürosu" kurdular. Para geldiği sürece de "çalışan

çocuk” duyarlılığını (!) sürdürdüler. Para kaynağının 2008’de kesilmesiyle de hep birlikte duyarlılıklarını kaybettiler! Sonuçta 2012 yılı sonrasında her şey eski haline döndü; savaş mağduru çocuklar ile eğitim mağdurları birlikte sokakları ve üretim alanlarını yeniden doldurdular...

Geldiğimiz süreçte siyasi iktidarın ucuz emekten yana politik tercihi; Suriyeli sığınmacı çocukların, sağlıklı olmayan ortamlarda, ağır iş koşullarında, uzun sürelerle çalıştırılmasını, geçici mevsimlik tarımda çocukların ücret karşılığı çalışmasına göz yummayı yani “çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin” öncelenmesini gerektirmektedir. Her ne kadar “en kötü biçimlerde” çalışmaya zorlanması çocukların psikolojik ve bedensel sağlığına tehdit oluşturacak sorunları beraberinde getirecek, eğitimden ve sosyal faaliyetlerden uzaklaştırılacak, duygusal, fiziksel ve cinsel istismara neden olacak olsalar da Türkiye’de kapitalist sistemin tercihi durumun yeniden üretilerek kalıcılaştırılmasından yanadır.

Çalışan çocuklar, çalıştıkları işe ve çevresel etkileneimlere bağlı olarak nörogelişimsel bozukluklar açısından da ciddi risk altındadır ve riskli işlerde çalışmak, çocukların bedensel ve ruhsal sağlığında onarılmaz yaralar açmaktadır. Uygunsuz çalışma ortamlarında verilen zararın sonuçları olarak, iş kazası veya meslek hastalıklarının bir kesimin yaşam kalitesini düşüreceği önceden biliniyorsa ve ölümler onların karşısına erken çıkıyorsa ve bu tür insanların ortak paydaları “yoksulluk” ise sonuç sadece “sosyal cinayet” olarak izah edilebilir. Sosyal cinayetler, çocukluktan erişkinliğe eğitimsiz ve korunmadan yoksun bırakılan bir sınıf hedef alınarak yapıyorsa bu cinayetler ideolojik boyut kazanır. Çocukların yapıları gereği meslek hastalığına neden olacak risklere maruz bırakılması ise çok daha ağır toplumsal sonuçlara yol açmaktadır.

Dergimizin bu sayısında, içerikte irdelemeye çalıştığımız gibi kapitalist sistemin çocuk işçiliğine yaklaşımını çok boyutlu olarak değerlendirmeye çalıştık. Çocuk hakları ve çocuk işçileri konusunda OECD ülkeleri arasındaki sıralamada sonlara düşen Türkiye’de çocuklar, bir tarafta sokakta, diğer tarafta; sanayide, tarımda, hizmet sektöründe istismara, ihmale, şiddete maruz bırakılarak tüm yakıcılığıyla ucuz emek sömürüsüne maruz kalıyorlar. Görüldüğü kadarıyla yolumuz uzun!

“Birlik, Mücadele ve Dayanışma” yolunda... Yaşasın 1 Mayıs...

KAPİTALİZM VE ÇOCUK EMEĞİ

Nilgün TUNÇCAN ONGAN

Doç. Dr., İstanbul Üniv. İktisat Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü

Özet

Kapitalizmin sınıfsal niteliğinin değiştiği iddialarına karşılık çocuk işçiliği sorunu güncelliğini korumaktadır. Bununla beraber çocuk emeği kullanımı, az gelişmiş ülkelerde daha görünür olsa da, bu ülke grubuna özgü de değildir. Yoksulluk ve yoksulluğu üreten tüm mekanizmalar gibi çocuk işçiliği de kapitalist eşitsizliğin sonucu olduğu gibi nedeni olma özelliği de taşımaktadır. Buna karşılık sorunun sınıfsal niteliğini görmezden gelen yaklaşımlar doğrultusunda ise çocuk işçiliğini engellemekten ziyade düzenlemeye yönelik yaklaşımlar ön plana çıkar. Başta asgari çalışma yaşı olmak üzere, çocukların çalışma şartları kimi yasal güvenceyle sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık engelleme çabası ise çocuk işçiliğinin en kötü biçimleriyle sınırlı olacak şekilde gündemdedir. Ancak böylesi bir yaklaşım, tıpkı sanayi devrimi döneminde olduğu gibi, çözüm arayışının kaçınılmaz olarak kapitalizmin “hoşgörüsü” sınırları içinde kalmasına yol açacaktır. Nitekim gerek uluslararası örgütlerin gerekse işveren sendikalarının “çocuk işçiliğinin ticari ceza ve engellemelere konu edilmemesi gerektiği” yönündeki yaklaşımı, bu konuda sermaye lehine geliştirilen küresel mutabakatın en açık örneğidir.

Anahtar sözcükler: Kapitalizm, eşitsizlik, çocuk işçiliği.

Capitalism and Child Labour

Abstract

Child labour continues to be a current problem despite the claims that the class nature of the capitalism changed. Even though the use of child labour is more visible in underdeveloped countries, it is not specific to such group of countries. Child labour is the cause of capitalist inequality as well as being its result, like poverty and all the mechanisms producing poverty. However, in line with

the approaches ignoring the class nature of the issue, the approaches aiming at regulating the child labour rather than preventing it are at the forefront. The working conditions of the children, particularly minimum age of employment, are tried to be regulated through some legal assurances. On the other hand, the current efforts to prevent child labour are limited to the worst forms of child labour. But, such an approach will cause the quest for a solution to remain within tolerance limits of capitalism, as in the period of industrial revolution. Thus, the approach, adopted by both international organizations and employers' unions, arguing that “child labour should not be the subject to commercial penalties and inhibitions”, is the most obvious example of the global consensus in favour of capital, in regard to child labour.

Key words: Capitalism, inequality, child labour.

Tarihsel Arka Plan

Toplumsal işleyişin diğer boyutları gibi “çocuk olma hali” de koşulları itibarıyla sınıfsaldır. Bir diğer ifadeyle çocuklar ailelerinin sınıfsal konum ve koşullarını paylaşırlar. Dolayısıyla çocuk emek gücünün bir sömürü kaynağı haline dönüştürülmesi de sebepleri, işleyişi ve sonuçları itibarıyla kapitalist sınıf ilişkilerinden azade değildir. Nitekim tarihsel gerçeklik üretimde çocuk emeği kullanımının sanayi kapitalizmiyle sistematik hale geldiğini ve küçük çocukların “özellikle tercih edilen” bir üretim faktörü halini aldığı açıkça ortaya koyar.

Talas, kapitalizmi, emeğin metalaştırılmasından hareketle, “kapitalistlerin emeğin sömürülmesini kurumlaştırmaları” olarak tanımlar. Çocuk emeği sömürüsü de bu işleyişin bir parçası halini almıştır. Dolayısıyla sanayi kapitalizmine geçiş sonrasındaki çocuk emeği kullanımının öncesinden farkı; çocukların da bu kurumlaşan sömürünün doğrudan konusu olmasıdır (1).

Makinalaşmanın gelişip yaygınlaşması, üretimde kullanılan emek gücü miktarına duyulan ihtiyacı azaltmanın yanı sıra işçinin güç, vasıf ve uzmanlığına duyulan ihtiyacı da ortadan kaldırmıştır. Bu çerçevede yetişkin erkek işçiler, kadın ve çocuk emek gücüyle ikame edilerek hem ücret maliyetleri azaltılmış, hem de işçi denetimini sağlamak kapitalist açısından kolaylaşmıştır.

“Makina, kas gücünü vazgeçilmez bir öge olmaktan çıkardığı ölçüde, kasları zayıf, vücut gelişmesi eksik ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makina kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur ... Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış aile çevresinde bireylerin diledikleri gibi harçayabilecekleri zamana ve emeğe de el atmıştır” (2).

Nitekim sanayi devrimiyle beraber çocuk işçiler; baca temizliğinden maden ocaklarına, doku-macılıktan tuğla ve kibrit imalathanelerine kadar piyasadaki emek gücünün önemli bir bölümünü meydana getirmişlerdir. Örneğin İngiltere’de toplam fabrika işçilerinin üçte ikisini kadın ve çocuklar oluştururken, çocuklarda işe başlama yaşı 6’ya kadar inmiştir. Fiziksel güç ve kapasitelerinin çok üzerindeki işlerde çalışmaya zorlanan bu çocuklar için çalışma süreleri kimi zaman günde 18 saate kadar ulaşmaktadır (3).

Marx, sermayenin genişlemesi için yapılandırılan, böylesi bir sömürünün bireysel akit sisteminin niteliğini değiştirdiğine de dikkat çeker. Buna göre, serbest ve bağımsız kişiler oldukları varsayımıyla, karşılıklı ilişkileri önceden saptanmış olan işçi ile kapitalist arasındaki sözleşme artık değişmiştir. Çünkü artık kapitalist “özgür” işçinin yanı sıra, reşit olmayan çocukların da emek gücünü satın almakta, işçi ise kendi emek gücü dışında eşi ve çocuklarınınkini de satan bir köle tüccarına dönüşmüş bulunmaktadır (2). Bu durumda ise bireysel akit sistemi, “çalışma özgürlüğü” merkezli yaklaşımın realiteden ne kadar uzak olduğu yolundaki tartışmalar bir yana, liberal yaklaşım da kendi varsayımları doğrultusundaki geçerliliğini kaybetmiştir.

Sanayi devrimi dönemine ilişkin pek çok raporda çocukların çalışma koşulları, yaptıkları işin niteliğini ayrıntılı biçimde açıklanmakta ve bu raporlardan aktarılanlar kapitalist sömürünün sınır

tanımayan doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Bu raporlarda, çocukların büyük yükleri başlarıyla iterek, kömürü maden kuyularından aşağı götürmeye çalıştıkları (4) ya da ya da bellerine ip bağlanarak, temizlik için, bacalardan sarkıtıldığı belirtilmektedir.

Bir saatlik öğle yemeği paydoslarının haftanın belli günleriyle sınırlı olduğu, çocukların birkaç gece üstüste yatakta uyuma imkanı bulamadıkları yine raporlanan bilgiler arasında yer alıyor. Bu koşullarda, örneğin İngiltere’de, yaş ortalamasının son derece düşük olduğu çömlekçilik bölgeleri için doktorlar “her yeni çömlekçi kuşağın bir öncekinden daha çelimsiz ve cılız” olduğunu belirtmektedir. Ayrıca çocukların vücut yapısı ve ağırlıkları bakımından açıkça görülen bir yozlaşmaya tanık olduğu raporlanmıştır (2).

O dönemde Avrupa’nın tümü için geçerli sayılabilecek bu koşullar, açlık ve yorgunluğa bağlı çocuk ölümlerini beraberinde getirmiş ve düzenleme kaçınılmaz bir hal almıştır. Düzenlenen hükümler ise esasen asgari çalışma yaşı ve çalışma sürelerine ilişkin olup, çocukların beslenme, barınma ve eğitim koşulları bakımından işverenlere getirilen kimi yükümlülüklerdir.

Kapitalistlerin bu düzenlemelere ilk tepkisi, emek gücü talebini düzenleme kapsamı dışında kalan çocuklara yöneltmek biçiminde olmuştur. Örneğin, İngiltere’de kabul edilen “Çırakların Bedensel ve Ruhsal Sağlıkları” yasasıyla (1802), işveren yanında kalan çırağa kıyafet vermek, okula devamını sağlamak ve yatakhane temin etmekle yükümlü kılınmıştır. Buna karşılık işverenler ise bu yükümlülüklerle katlanmak zorunda kalmamak için yoksul ve kimsesiz çocuklar yerine yasa kapsamı dışında kalan çocukları çalıştırma yolları aramışlardır. Ya da çok sayıda kantondan oluşan İsviçre’de, çocukları korumaya yönelik düzenlemeler sadece Zürih Kantonu’nda yer alabilmiştir (1).

Öte yandan belli bölgeler için getirilen asgari yaş ve çocuğun eğitime devam etmek gibi zorunlulukların da hekimler ve müfettişler tarafından hazırlanan sahte raporlarla aşıldığı pek çok kaynakta belirtilmektedir.

Çocuk işçiliğinin kısıtlanması yönündeki bu ilk düzenlemelere işverenler tarafından verilen reaksiyonlar, aynı zamanda kapitalist sömürüyü insani bir yaklaşım temelinde engellemenin mümkün

Fotoğraf erişim adresi: child-taking-lunch-in-dumping-yard-where-he-works.jpg

olmadığını da ortaya koyan başlıca tarihsel göstergelerdir. Kaldı ki; kazanılmış haklar yerine “getirilmiş” düzenlemeler doğrultusunda alınan tedbirler ise sömürüyü engellemekten ziyade sürdürebilmeye yöneliktir. Artan çocuk ölümleri, kapitalist rasyonalite çerçevesinde işverenin ucuz emek gücü kaynaklarının tükenmesi, dolayısıyla ucuz emek gücünün kendini yeniden üretme olanağının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu durumda,

tükenen ucuz emek gücü kaynaklarını telafi edebilen işverenlerin yasal düzenleme dışında kalabilme çabası da, bunu telafi etmekte zorluk çekenlerin sosyal tedbirlerden medet umması da insani/vicdani değerler doğrultusunda değil, kapitalist rasyonalite çerçevesinde değerlendirilmesi gereken davranış biçimleridir.

Bir diğer ifadeyle, emek gücünün insanlık dışı koşullarda çalışıp yaşamak zorunda kalması, sorunun insani/ahlaki nitelikteki tedbirlerle çözülebileceği anlamına gelmez. Çünkü bu koşullar, herhangi bir işverenin kişisel tercih veya değer yargıları doğrultusunda belirlenmiş olmayıp, sistemin işleyiş kurallarıdır. Nitekim bir süre sonra çocuk işçiliğine ilişkin kısıtlamaları ortaklaştırma çabaları da, farklı patronların farklı zaman aralıklarında “vicdana gelmiş” olmalarından değil, rekabet koşullarını eşitleme kaygısından ileri gelmektedir.

Günümüzde Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği, sanayi devrimi dönemine özgü bir sorun olarak kalmayıp, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. ILO verileri çalışan çocuk sayısının 2000 yılından bugüne azalmakta olduğunu belirtse de, 2016 itibarıyla çalışmakta olan 168 milyon çocuk bulunduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu sayının “tespit edilebilen” çocuklarla sınırlı olduğunu ve emek gücü piyasalarındaki her çocuğun “çocuk işçi” sayılmadığını da gözardı etmemek gerekir.

Hazırlanan veriler, pek çok nedene bağlı olarak, çalıştırılan çocuk sayısının gerçek boyutlarını yansıtmaktan uzaktır. Dış dünyadan tümüyle soyutlanmış olarak ev içinde çalıştırılan çocukların varlığı, kimi ülkede asgari yaş sınırı altındaki çocukların istatistiklere yansıtılmaması, ve özellikle az gelişmiş ülkelerdeki yaygın enformel sektör bu nedenlerin başlıcaları arasında yer alır. Ayrıca emek gücü üretime yönelik olarak kullanılan çocukların “çırak” olarak gösterilmesi, işverene asgari yaş hükümlerini ihlal edebilme olanağı sağlamakta ve sorunun gerçek boyutlarını gizleyebilmektedir.

Bununla beraber Ortadoğu’daki savaşın yıkıcı etkileri, buna bağlı olarak ağırlaşan mülteci sorunu çocuk işçiliğinin gerçek boyutu kadar koşullarını doğru tespit etmeyi de zorlaştırmaktadır. ILO’nun yaptığı çalışmalar özellikle Ürdün ve Lübnan’daki

Suriyeli çocuk işçilere dikkat çekmektedir. Harunoğulları'nın (5) aktardığı veriler doğrultusunda, Ürdün'deki Suriyeli işçilerin yüzde 20'ye yakını çocuklar oluşturmaktadır. Lübnan'da ise 1 milyondan fazla kayıtlı Suriyeli mülteci bulunmakta ve bunların çocuklarının önemli bir bölümünün tarımda ve tehlikeli işlerde çalıştırıldığı belirtilmektedir.

UNICEF verilerine göre Türkiye'de kayıtlı Suriyelilerin yaklaşık yüzde 58'ini çocuklar oluşturmakta, buna göre de Türkiye'de kayıtlı olan 1.490.000 Suriyeli çocuk bulunmaktadır. Ancak bunlar içinde eğitim olanaklarına ulaşabilenlerin oranı yüzde 38 ile sınırlıdır. Bir diğer ifadeyle, kayıtlı çocukların bile yüzde 62'si eğitim hakkından mahrumdur. Hayata Destek Derneği'nin farklı illerde yürüttüğü mülteci koruma programı kapsamında yapılan çalışmalara göre çocukların çalışıyor olması okula gitmemelerinin başlıca gerekçeleri arasında yer almaktadır. Örneğin Hatay'da bunun oranı yüzde 49'lar düzeyindedir (6).

Öte yandan DİSK-AR tarafından hazırlanan 2015 Çocuk İşçiliği Raporu (7), Türkiye'nin mülteci sorunundan bağımsız olarak çocuk işçiliğiyle mücadele ivmesini kaybetmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre 1994-1999 yılları arasında yılda ortalama 128 bin çocuk istihdamdan çekilirken, bu ortalama 1999-2006 yılları arasında 74 bin olarak gerçekleşmiştir. 2006-2012 yılları arasında ise azalma eğilimi durmuş ve çocuk işçi sayısı tekrar artış göstermiştir. Üstelikte çocuk işçiliğindeki bu artış, çocuk emeği kullanımının en kötü biçimlerinin gözlemlendiği ücretsiz aile işçiliği ve tarım sektöründe gerçekleşmiştir. Buna göre toplam çocuk işçiler içinde ücretsiz aile işçisi olanların payı yüzde 41'den yüzde 46'ya, tarım sektöründe çalışanların payı ise yüzde 37'den yüzde 45'e ulaşmıştır. Tarımdaki artışın yüzde 66'sını, ücretsiz aile işçilerindeki artışın ise yüzde 90'ının 6-14 yaş arasındaki çocuklar oluşturmaktadır. Yani asgari çalışma yaşının 15 olduğu Türkiye'de çocuk işçiliğindeki artış esasen 6-14 yaş arasındaki çocuk işçilerin sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, İngiltere'de sanayi devrimi sonrasındaki çalışma şartlarını anlatan raporlarda, çalışmaya başlama yaşının 6'ya kadar inmiş olduğuna dikkat çekilmektedir. Kapitalizmin 'vahşi' niteliğinin o döneme özgü olduğunu kabul

edenler ise, tıpkı sınıfsal çelişkinin ortadan kalktığını iddia edenler gibi, Türkiye'de artan çocuk işçiliğinin 6-14 yaş arasındaki çocuklardan kaynaklandığı gerçeğini görmezden gelir.

Bu veriler ortadayken, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) bürokratları ise Uluslararası Çalışma Konferansı'nda (2014) yaptıkları açıklamalarda "Gerekli önlemler alındığı için Türkiye'nin gündeminde artık çocuk işçiliği gibi bir sorun olmadığını" ileri sürmüşlerdir.

Çocuk İşçiliğinin Niteliği

ILO'ya göre çocuk işçiliğinin başlıca niteliği, çalıştırılan çocukları çocukluktan ve eğitim hakkından mahrum bırakmasıdır. İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi verileri ise Türkiye'deki çocuk işçilerin sadece çocuk olma veya eğitim değil, yaşam hakkından da mahrum bırakıldığını göstermektedir. 2013 yılında en az 59, 2014 yılında ise en az 55 çocuk işçi çalışırken hayatını kaybetmiştir.

Oysa ÇSGB'nin 2015 yılı Bütçe Tasarısı'nda; 214 yılında yapılan 3.225 teftiş ile 435.795 işçiye ulaşıldığı belirtilmektedir. Tasarıda, bunlardan sadece 1 tanesinin çocuk işçi olduğu işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından sorunlu herhangi bir çocuk bulunmadığı yazılıdır (8).

Öte yandan ücretli veya yevmiyeli olarak çalıştırılan çocukların yüzde 3,4'ü herhangi bir sakatlanma ya da yaralanma yaşamıştır. Yaklaşık olarak yüzde 34'ü aşırı derecede yorulmaktadır. Yüzde 33'üne işyerinde yemek verilmemekte, yaklaşık yüzde 36'sının ise haftalık izni bulunmamaktadır (9). Çalışan çocukların fiili çalışma süreleri oldukça uzundur. Okula devam eden çocuklarda haftalık ortalama 25,6 saat olan bu süre, okula devam etmeyen çocuklar bakımından ortalama 54,3 saati bulmaktadır. Bununla beraber 6-17 yaş grubundaki çocukların haftalık fiili çalışma süresi ortalama 40 saattir (9).

Çocuk işçiler yetişkinlerle karşılaştırıldığında, onlarla aynı tempoda faaliyet gösterebildikleri ancak daha hızlı çabuk yorulup, dirençlerinin hızla düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan kimi araştırma, çalışmanın çocuklarda sürekli bir kimlik çatışmasına yol açtığını göstermektedir. Buna göre para kazanma görevi onlara "yetişkin" kimliği yüklerken, ebeveynlerine itaat etmek konusunda çocuk kimlikleri ön plana çıkmaktadır (10).

Benzer bir durum çocuklarla patronlar arasındaki ilişkilerde de söz konusudur. Çalışma süresi, çalışma koşulları ve üretkenlik gibi konularda çocuğun “çalışan” olma niteliğini ön planda tutan patron, ondan yetişkinlerle aynı performansı göstermesini beklemektedir. Ancak ödenecek ücret tutarı söz konusu olduğunda ise çocuk olma niteliğini ön plana çıkartır.

Sorunun Yapısal Boyutu

TÜİK’in yaptığı çalışmalar, çocukların çalışmasının başlıca nedeninin hane halkı gelirine katkıda bulunmak ve hanenin ekonomik faaliyetine yardım etmek için çalıştığını göstermektedir. Buna göre de çocuklar esasen ekonomik nedenlerle çalışmaktadır (9).

Kaldı ki, çocuk işçiliği konusunda yapılan çalışmaların genelinde başlıca nedenin yoksulluk olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğa yol açan tüm yapısal koşullar ve bunu yeniden üreten bütün mekanizmalar çocuk işçiliğinin nedenleri arasında yer alır.

Eğitimden kopuşun ve kayıtdışılığın yaygınlaşması yoksulluğun en görünür sonuçları olduğundan çocuk işçiliği sorunu ile arasındaki bağ sıkça vurgulanmaktadır. Yoksulluk hali eğitimin doğrudan maliyetini karşılamayı zorlaştırırken, alternatif maliyetini artırmakta, yaygın kayıtdışı sektör ise çocuk işçiliğinin başlıca kaynağını oluşturmaktadır. Buradan hareketle de çocuk işçiliği, yapısal koşulları gereği, az gelişmiş ülkelere özgü bir sorunmuş gibi yansıtılmakta ve esasen eğitim olanaklarının genişletilmesi, ailelerin bu konuda bilinçlendirilmesi yoluyla ortadan kalkacağı iddia edilmektedir.

Bu bağlamda sıkça vurgulanan bir başka argüman ise geleneksel toplumsal yapılarla çocukların çalıştırılması arasındaki ilişkidir. Özellikle az gelişmiş toplumlara egemen olan geleneksel anlayışın çalışmayı “çocuklar açısından hayatı ve dünyayı öğrenmenin etkili bir yolu” olarak değerlendirildiğine dikkat çekilir (11). Buna göre çocuğun küçük yaşlardan itibaren çalışmaya teşvik edilmesinde “genç yaşta sorumluluk bilinci kazanması” kaygılarının önemli olduğu söylenir.

Öte yandan geleneksel toplum yapılarında sıkça gözlemlenen bir başka özellik de, çocuğa yüklenen faydacı değerlerdir. Bu doğrultuda çocuklar ebeveynleri için bir çeşit “sosyal güvenlik aracı”

olarak algılanırlar. Hatta kız çocukların, cinsiyet ayrımcılığı çerçevesinde, başta eğitim hakkı olmak üzere birçok olanaktan mahrum bırakılması, “ahlak ve namuslarını koruma çabası” yanında, biraz da bundan kaynaklanmaktadır. Kız çocuklar sadece evleninceye kadar ebeveynleriyle yaşayan birer “konuk” olarak değerlendirildiğinden, kendilerine uzun vadeli bir “sosyal güvenlik aracı” olma rolü yüklenmemiştir. Bu ise onlar için yapılan her türlü harcamanın aile tarafından sadece maliyet unsuru olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Bu sebep-sonuç ilişkilerini yadsımak mümkün olmamakla beraber, meseleyi bunlarla sınırlamak sorunun yapısal niteliğinin daraltılmasına yol açacaktır. Böylesi bir yaklaşım, çocuk işçiliğinin kapitalizmin işleyiş dinamikleriyle olan bütünlüklü bağlantısını perdeleyeceğinden, sorunla mücadele potansiyeli de daralacaktır.

Yoksulluğun sınıfsal niteliğini ve insani boyutunu gözardı ederek yapılan ekonomik büyüme merkezli analizler, çocuk işçiliği sorununu az gelişmiş ülkelere özgü bir sorunmuş gibi yansıtmaktadır. Oysa çocuk işçiliği günümüzün gelişmiş batı ülkeleri açısından sanayi devrimi döneminde kalmış bir sorun değildir. Tek fark, üretim sürecinin parçalanabilmesi ve belli safhalarının farklı bölgelere taşınabilmesinin mümkün hale gelmesiyle birlikte, gelişmiş ülkeler tarafından üretimde kullanılan çocuk emek gücünün daha görünmez bir nitelik kazanması olmuştur. Zira bu ülke grupları ucuz emek taleplerini az gelişmiş ülkelerdeki çocuklara yöneltmekte ya da etnik azınlık ve göçmen çocuklarla sınırlandırmış bulunmaktadır.

Dolayısıyla çocuk emeği kullanımı, bir ekonominin ne kadar gelişmiş olduğundan ziyade ucuz emek gücü kaynaklarına ne ölçüde ulaşabildiği ve/veya bu kaynakların küresel düzeyde ne ölçüde var olduğuyla ilgili bir sorundur. Bu bağlamda Türkiye’nin ucuz emek bakımından “Avrupa’nın Çin’i olma” hayali de -ki; gerçekleşmiş olduğu uluslararası kalkınma ajanslarınca teyit edilmektedir- ekonomik büyümeden yoksul çocukların payına ne düşeceğini gözler önüne sermektedir.

Öte yandan enformel sektörün varlığı ve çocuk emek gücünün en önemli kaynağı olması, çocuk işçiliğinin sadece bu alanla sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir. Formel ve enformel sektör arasındaki sıkı bağlar yoluyla hem gelişmiş ekonomiler

hem de en kurumsal işletmeler bile çocuk işçiliğinin sağladığı maliyet avantajlarından faydalanmaktadır. Çünkü pek çok büyük sanayi şirketi, enformel alanda üretilen malları girdi olarak kullanmaktadır.

Küreselleşme sürecinde artan rekabet baskısı bu ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Giderek yaygınlaşan taşeronlaşma, organize sektörde faaliyet gösteren büyük işletmelerin kayıt dışı sektörde çocuk emeği kullanılarak üretilen malları ihraç etmesine aracılık etmektedir. Dolayısıyla çocuk işçiler enformel alanda faaliyet gösteriyor olsalar da, çocuk emek gücü kayıtlı alana, ihracata ve dış ticarete katılmaktadır. Buna karşılık Avrupa Konseyi Parlamento Meclisi ve UNICEF'in de dahil olduğu birçok uluslararası kurum ve örgüt; ticari anlaşma, ticari yaptırım ya da boykotların çocuk emeği kullanımını ortadan kaldırmaya yönelik tedbirlere konu edilmemesi veya son çare olarak gündeme gelebileceği yönünde bir yaklaşım sergilemektedir. İşveren sendikalarından da büyük destek bulan bu yaklaşım, sosyal standartlar konusundaki duyarlılığın "samimiyetini" ortaya koyarken, sermaye çıkarları lehine varılan uluslararası mutabakatların boyutlarına da dikkat çekmektedir.

Öte yandan sorunu sadece kültürel değerler ve geleneklerle açıklamak da, kapitalizmin bu değerlerin oluşmasında belirleyici olduğu gerçeğini görmezden gelmektir. Oysa ne toplumsal gelenekler ne de buna uygun davranış modelleri egemen iktisadi sistem ve bunun ihtiyaç duyduğu değer yargılarından azadedir. Zira sistemin yeniden üretimi, kendi oluşturduğu insan modelinin yaygınlaşması ve bireylerin bu modelin düşünce ve davranış biçimlerini benimsemesiyle doğrudan ilişkilidir.

Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya'nın piyasaya açılması sürecinde gündeme gelen çocuk işçiliği bu bakımdan oldukça çarpıcı bir örnektir. Serbest piyasa ekonomisine geçmeden önce Rusya'da "paranın çocuğu dejeneredeceği ve henüz tamamlanmamış olan kişilik gelişimini bozacağı" düşüncesi hakimdi. Bu yüzden çocuklara verilen harçlık bile sınırlı tutulur ve çocuğun küçük yaşlarda para kazanması sakıncalı görülürdü. Ancak piyasa ekonomisine geçişle birlikte ebeveynler de dahil olmak üzere toplumun geneli çocukların çalışmasını, önceki dönemde olduğu gibi, "utanç verici" bulmak yerine "doğal"

olarak değerlendirmeye başladı ve eğitimcilerin de önemli bir bölümü bu düşünceyi paylaştı (12).

Çocuklarla yapılan mülakatlar ise onların çalışmak konusundaki istek ve eğilimlerinin, esasen Batı yaşam tarzı ve standartlarını tanımaya başlamalarından kaynaklandığını göstermektedir. Çocuklar, önceden varolan ihtiyaç ve düşünce kalıplarından uzaklaşarak yeni talep olanaklarının varlığıyla tanışmışlardır. Dolayısıyla Rusya'daki çocukların çalışma arzusu esasen kapitalizm sonrası topluma egemen olan tüketicilik karakterini yansıtmak bakımından da önem taşımaktadır (12).

Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Yaklaşımındaki Sorunlar

Çocuk işçiliği dar bir perspektiften açıklanmaya çalışıldığı ölçüde sorunun sınıfsal niteliği perdelemekte, bu ise mücadele yöntemlerini kapitalizmin hoşgörüsü sınırları içinde kalmaya mahkum etmektedir. Nitekim, yukarıda belirtildiği üzere, "ihracat ve ticaretin olumsuz etkilenmemesi" gerektiği yönündeki uluslararası mutabakat, bu mücadelenin sınırlarının kapitalizm tarafından ve onun çıkarları doğrultusunda belirlendiğinin en açık örneklerinden biridir.

Sermayenin rekabet gücünü merkeze alan yaklaşımlar, sorunu hukuksal güvence altına alınmış belli sınırlamalarla çözmeye çalışmaktadır. Ancak bu çerçevede getirilen tedbirler, çocuk işçiliği sorununu önlemekten ziyade düzenlemeye yöneliktir. Dolayısıyla bu yöntemin bizi kendisi sorunlu olup, çocuk işçiliğini ortadan kaldırma potansiyeli bulunmadığı gibi böyle bir amacı da yoktur.

Gerek ulusal gerekse uluslararası politikalar esasen asgari yaş düzenlemesine odaklanmıştır. Ancak 18 yaşını doldurmamış herkes çocuk sayılmakla beraber, asgari yaş düzenlemeleri bu yaş sınırının altındadır. Dolayısıyla her şeyden önce uluslararası hukukun çocuk işçiliğe cevaz veren bir "mücadele" yöntemi belirlediğinin altını çizmek gerekir.

Örneğin ILO "yasaklama ve ortadan kaldırma" yaklaşımını çocuk işçiliğinin sadece en kötü biçimleriyle sınırlandırmıştır. Bunun kapsamı da 182 No'lu Sözleşmede; "... çocukların alımı- satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya

da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini; çocuğun fahişelikte, pornografik yayımların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler” biçiminde tanımlanmıştır (Madde 3).

ILO 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesinde ise asgari çalışma yaşını 15 olarak belirlemekte buna karşılık ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş ülkelerin bu sınırın 14 olabileceğini düzenlemektedir (Madde 2). Aynı sözleşmede çocukların eğitim, sağlık ve gelişmelerine zarar vermemesi halinde ulusal mevzuatların 13-15 yaş arasındaki çocukların çalıştırılmasına izin verebileceği hükme bağlanmıştır. Ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan ülkeler için ise bu yaş aralığı 12-14 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla ILO, gerekli koşulların sağlanması halinde, çocukların 12 yaşından itibaren çalıştırılabileceğini öngörmektedir.

Bu düzenleme, ortaya koyduğu temel yaklaşım ve başlıca ilkeler bir yana belirlediği yaş sınırları itibarıyla da neredeyse sanayi devrimi dönemi koşullarındadır. Zira o dönemde artan çocuk ölümleri sonrası getirilen ilk düzenlemeler de, yukarıda belirtildiği üzere, esasen asgari yaş sınırlandırması ve zorunlu eğitimin tamamlanmasının güvence altına alınmasına ilişkindir. Bununla beraber İngiltere’de 1819 yılında 9 olarak belirlenen asgari yaş sınırı, 1901’de 12’ye çıkartılmıştır. İsviçre’nin Zürih Kantonu’nda ise çocukların fabrikalara kabulünde asgari yaş sınırı henüz 1837 tarihinde 12 olarak belirlenmiştir (1).

ILO’nun ortaya koyduğu bu yaklaşımı Avrupa Sosyal Şartı da paylaşmaktadır. Gözden Geçirilmiş Sosyal Şart’ın 7. maddesinde “Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında” asgari çalışma yaşı 15 olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla burada da tıpkı ILO’da olduğu gibi, belli koşullarda asgari yaş sınırının daha da düşebileceği öngörülmektedir. Asgari çalışma yaşının 18 olma duru-

mu ise sadece tehlikeli veya sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerle sınırlandırılmıştır.

Yoksulluk sorununu yeniden üreten tüm mekanizmalar gibi çocuk işçiliğini yasal hale getiren bu düzenlemeler de yoksulluğun kalıcı hale gelmesine yol açmaktadır. Çocuk işçiliği, çocuğun ileride yüksek gelir getiren nitelikli bir işte çalışma olanağını bugünden gasp ederek, çocuk yoksulluğuna nesiller arası bir özellik kazandıran başlıca nedenlerden biridir. Zira yoksulluk-istihdam ilişkisinde istihdam halinde olma durumu kadar istihdamın niteliği de büyük önem taşır. Çocuk emek gücünün istihdam kaynağı haline gelmesi ise yoksulluğu kronikleştirmekte ve çalışan yoksulların sayısını her geçen gün daha da arttırmaktadır.

Bu durum mevcut eşitsizliğin derinleşerek yeniden üretildiği bir kısır döngü ilişkisine işaret eder. Çünkü çocuk işçiliği; düşük düzeyde okullaşma, yetersiz eğitim, düşük ücret düzeyleri, daha az gelir ve artan yoksulluğun sonucu olduğu kadar sebebi olma özelliği de taşımaktadır.

Kaynaklar

1. Talas C. Toplumsal Politika, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
2. Marx K. Kapital, I. Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 2009.
3. Avşar Z, Ögütoğulları E. “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Stratejileri”, Sosyal Güvenlik Dergisi, 2012;I: 9-40.
4. Lennan EM. “Çalışma Hayatında Çocuk Hakları”, Çocuk Hakları, İstanbul, 1993; 142-163.
5. Harunoğulları M. “Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği”, Göç Dergisi, 2016;3(1):29-63.
6. Yalçın S. “Hatay ve Urfa’da Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim ve Çalışma Durumları”, Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye’den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri (Konferans Raporu), Hayata Destek Derneği, İstanbul, 2016: 31-34.
7. DİSK-AR, Türkiye’de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu, 2015.
8. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Bütçe Tasarısı, 2015.
9. TÜİK (2013), Çalışan Çocuklar 2012, Ankara.
10. Derrien JM. Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika ve İş Denetimi, Ankara, 1995.
11. UNICEF, The State of The World’s Children Report, 1997. <https://www.unicef.org/sowc97/>.
12. ILO, Child Work In Russia, Geneva, 1992.●

İLO'NUN ÇOCUK EMEĞİYLE MÜCADELE STRATEJİSİNE YÖNELİK ELEŞTİREL DEĞERLENDİRME

Güven SAVUL
Dr., Çalışma Ekonomisi

Özet

Çocuk emeğinin sömürüsü, tarihsel ve yapısal niteliğe sahiptir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik yürütülen tartışmalar ve ortaya konulan çözüm önerileri ise, sorunu yapısal boyutlarıyla ele almaktan çok yerel düzeye odaklanmaktadır. Sözü edilen yerel düzey, çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin, ağırlıklı olarak az gelişmiş kapitalist ülkelerin sorunuymuş gibi sınıflandırılmasıyla bağlantılıdır. Bu metinde, çocuk işçiliğinin, az gelişmişlik-gelişmişlik sorunu olmanın ötesinde, bir üretim tarzı sorunu olduğu öne sürülmektedir. Bu sav, kapitalizmin temel nitelikleri açıklanarak savunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Çocuk emeği, sömürü, ILO, kapitalizm.

The Mosquitoes or the Swamp? A Critical Assessment of the ILO Strategies Regarding the Elimination of Child Labour

Abstract

The exploitation of child labour has some historical and structural characteristics. However, the debates and the policies proposed by International Labour Organization (ILO) regarding elimination of worst forms of child labour focus on the problem at a local level rather than addressing the issue in terms of its structural aspects. The above-mentioned local level is related to the categorization of the worst forms of child labour as a problem mainly specific to underdeveloped countries. In this paper, this problem is considered as an issue of the mode of production rather than a problem of underdevelopment. This argument is being defended through explanation of the basic characteristics of capitalism.

Key words: Child labour, exploitation, ILO, capitalism.

Giriş

Çalışmak, emek harcamak, her canlının farklı biçimlerde ortaya koyduğu varoluş etkinliği. Ortalama yetmiş yıl yaşayan ve entelektüel açıdan dünya üzerindeki en güçlü canlı olan insan açısından ise “çalışma” kavramının ilk akla getirdiği günümüzde, yaşamını sürdürmek için ekmek kazanma ağırlıklı olarak. Çalışma, “yaşamın idamesi için ekmek kazanma”nın ötesinde anlamlar taşısa bile günümüzün sosyo-ekonomik koşulları altında çalışmanın diğer anlamlarına daha sınırlı bir şekilde odaklanılıyor. Hatta güncel koşullar çalışmanın, insanlar açısından zorlayıcı niteliklerinin yoğun bir şekilde deneyimlenmesine zemin oluşturuyor; çalışma bir şeye emek harcama, kendisinden sürekli kaçılmaya çalışılan bir eylem olarak aklara geliyor.

Çalışma, emek harcama İngilizcede, sıkıntı, acı çekmeye karşılık gelen anlamlara da karşılık geliyor.¹ Yukarıdaki paragrafta da dikkat çekildiği gibi, bu noktada çalışma kavramının kullanımına ilişkin bir ayırım yapmak zorunlu. Kişisel ve toplumsal gelişimi, iyilik halini ileriye götürmek amacıyla yürütülen etkinliklere yönelik çabalar da birer çalışma, emek harcama kapsamına girmesine karşın, burada vurgulanan çalışma kavramı, yaşamın sürdürülmesi için gelir elde etmek amacıyla ortaya konulan etkinliklerle bağlantılı olanlar. Diğer bir ifadeyle tarihsel olarak beş yüz yıllık geçmişe sahip sosyo-ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin egemenliği altında sürdürülen ve gelir elde etme hedefiyle ortaya konulan çalışmadan söz ediliyor burada. Kapitalizmde, gelir elde etmek amacıyla çalışmanın, bu hedef için emek harcamanın, yetişkin insanlar açısından dahi zorlayıcı etkileri bilim dünyasının önemli araştırma alanları arasında yer alırken, gelişim çağındaki çocukların sözü edilen amaçla çalıştırılmalarının toplumsal anlamda yaratacağı olası yıkımları tahmin etmek zor değil.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) çocuk emeğinin, çocukların çalıştırılmasının uluslararası anlaşmalarca düzenlenmesinde ve bu uluslararası anlaşmaların, ilgili ulusların kendi mevzuatlarına aktarılmasına yönelik çalışmalarda belirleyici bir rol üstleniyor. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen ve kapitalizmin geçici tadilatı anlamına gelen otuz beş yıllık refah devleti döneminde, ILO'nun çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik çalışmalarının hız kazandığı görülüyor. Bu metinde, ILO'nun çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik konuya ilişkin yaklaşımının genel eleştirel bir çözümlemesi, kapitalizmin temel nitelikleri göz önünde tutularak yapılmaya çalışılıyor. Bu çözümleme girişimi sırasında, ilk olarak ILO'nun çocuk işçiliğini/çocuk emeğini hangi bağlamda değerlendirildiğine odaklanılıyor. Ardından, ILO'nun ilgili konuyu ele alırken kullandığı kavramların, içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik gerçeklikle ne gibi bağlantıları olduğuna dikkat çekiliyor. Sonuç yerine geçecek bir bölümle, ILO'nun çocuk işçiliği sorununa yaklaşımının ve uygulamalarının daha ileriye nasıl götürülebileceğine yönelik birtakım eleştirel değerlendirmelerde bulunuluyor.

ILO'nun Çocuk Emeği Sorununu Kavrayışı

ILO esas olarak çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerine odaklanıyor. Türkiye tarafından da onaylanıp iç hukuka aktarılmış olan "182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi"nde çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin nelemi kapsadığı, ILO Ankara Bürosu'nun çevrimiçi adresinde aşağıdaki gibi sıralanıyor:

Çocukların alım- satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri (1).

ILO tarafından 1973'te kabul edilen, Türkiye tarafından ise 1998'de iç hukuka aktarılmış olan "138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi" de çocuk işçiliğine yönelik diğer belirleyici sözleşmelerden biri.

ILO'nun çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına yönelik yaptığı çalışmaların merkezinde Çocuk Emeğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı yer alıyor (*The International Programme on the Elimination of Child Labour-IPEC*). ILO, programın tanıtım broşüründe, uluslararası programın hedefinin ne olduğu, çocuk emeğinin güncel durumuna atıfla açıklanıyor. Tahminlere göre dünya genelinde 215 milyon çocuğu etkilediği belirtilen soruna karşı ILO'nun 1992'de IPEC'i kurduğu, konuya ilişkin broşürde vurgulanıyor (2). IPEC'den yaklaşık 90 ülkede milyonlarca çocuğun yararlandığı da ilgili broşürde belirtiliyor. IPEC özünde az gelişmiş kapitalist bölge ve ülkeleri kapsamına alan bir program. Bölgelere göre çocuk emeğinin durumu sözü edilen broşüründe şu ifadelerle açıklanıyor: "Bölgesel göstergeler çocuk emeğinin Asya-Pasifik bölgesi ile Latin Amerika ve de Karayipler'de düşerken Sahra-Altı Afrika'da yükseldiğini ortaya koymaktadır. Somut verilerle ele alındığında çocuk işçilerin sayıları Asya-Pasifik bölgesi (114 milyon), Sahra-Altı Afrika (65 milyon), Latin Amerika ve Karayipler'de (14 milyon) şeklindedir."

ILO'nun araştırmayı yaptığı tarih itibarıyla çalışan kız çocuklarının sayısında kayda değer bir düşüş yaşanmasına karşın hala birçok sektörde kız çocuğu emeğinin kullanıldığı vurgulanıyor. IPEC aracılığıyla ILO'nun, çocuk emeği sorununu herkesi ilgilendiren bir konu haline getirmeyi hedeflediği, ilgili broşürde ifade ediliyor. IPEC'in, ülkeler bazında çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik projeler aracılığıyla destek sağlayacak bir biçimde tasarlandığı belirtiliyor. IPEC'in stratejisi şu şekilde özetleniyor: "Soruna ilişkin ulusal düzeydeki çabaları geliştirmek ve çocuk işçiliğine karşı dünya çapındaki etkili hareket üzerine temellenen uluslararası ortamın yaratılmasını ve olanaklı kılınmasını ortaya çıkarmak" (2).

IPEC'in farklı alanlarda çalıştırılan çocuk işçilere yoğunlaştığı belirtilirken söz konusu alanlar aşağıdaki gibi sıralanıyor: Tarımda çocukların çalıştırılması, Küçük ölçekli madencilik, Ev içi çocuk emeği kullanımı, Fuhuş veya çalıştırma amacıyla çocuk kaçakçılığı, Ticari cinsel sömürü olarak çocuk istismarı, Çocukların zorla ve esaret altında çalıştırılmaları, Yasadışı faaliyetlerde çocukların kullanımı (2).

IPEC kapsamında, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması amacıyla ulusal düzeyde program belirleyen ülkelerden biri de Türkiye. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) konuya ilişkin bilgilendirme broşüründe, Program kapsamında, İş Teftiş Kurulu tarafından sürdürülmüş ve tamamlanmış olan aşağıda adları ve tarihleri belirtilen projelere dikkat çekiliyor (3). İş Müfettişlerinin Çalışan Çocuklar Konusunda Eğitimi (1993-1994), Çocuk Emeği Hakkında İş Denetim Politikalarının Uygulanması (1995-1996), İş Müfettişleri tarafından hazırlanan "Çalışan Çocuğun Bir Günü" filminin diğer ülkelerde kullanılmak üzere çoğaltılması (1996), Çocuk Emeği Hakkında İş Denetim Politikalarının Uygulanması (1997-1999), Yapıştırıcı Üreticilerine Duyarlılık Kazandırılması (1996-1999), Yapıştırıcı Üreticilerinin Duyarlılıklarının Artırılması (1996-1999), Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimlerinin İzmir'de Seçilen Sınai Meslek Dallarında (2003) -Yılı İtibarıyla Sona Erdirilmesi (2000-2004), Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğine Yönelik Araştırma (2004) (3).

ILO, Programın sadece çocuk işçiliğinin önemli bir sorun olduğu coğrafyalarda değil, dünya genelinde yürütüldüğünü vurguluyor (2). Schmitz, Traver ve Larson'un (2004) çocuk emeği tanımı ve çocuk emeğinin nereleri kapsadığına yönelik değerlendirmeleri ILO'nun konuya ilişkin tanımıyla paralellik gösteriyor:

Çocuk emeği hem yoksul hem de varlıklı ülkelerde bulunmaktadır. Soruna ilişkin evrensel bir tanım bulunmazken, en genel şekliyle çocuk emeği, çocukların eğitimine ulaşmalarını engelleyen ve onların fiziki, zihinsel, ahlaki, gelişimsel ve toplumsal iyilik halleri açısından zararlı olan çalışma deneyimlerini tanımlamaktadır. Baskıcı olandan zararlı olana kadar, sömürünün çeşitli biçimlerini içeren çocuk emeğinin varlığı bilinmektedir (4).

ILO 2002'den itibaren her haziran ayının 12'sinde "Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü" etkinlikleri düzenleniyor (2). IPEC'in yerel düzeyde/sorunun ağırlıklı olarak var olduğu az gelişmiş coğrafyalarda nasıl yürütülmesine gerektiğine yönelik ILO sacayağı yöntemini öneriyor. Bir başka ifadeyle, işçi, işveren ve hükümet taraflarının ortaya koyacağı işbirliğinin IPEC'in yerel düzeyde sürdürülebilirliğini olanaklı kılacağı vurgulanıyor (2). Bununla birlikte hükümetlerin, kendi ülkelerindeki çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerde temel sorumlulukları olduğu da IPEC tanıtım broşüründe belirtiliyor. Programın uygulamaya konulmaya başlanmasından beri, çocuk işçiliğine karşı mücadelede önemli bir yol alındığı, dünya genelinde çocukların, çocukluklarından ve eğitim haklarından mahrum bırakılarak çalışmaya sürüklenmelerinin kabul edilemez olduğuna yönelik görüşün, toplum nezdinde kabul görmeye başladığı vurgulanıyor (2). IPEC kapsamında ILO, çocuk işçiliğiyle mücadele stratejisini yukarıda özetlenmeye çalışıldığı ele alıyor. Takip eden bölümde IPEC kapsamında, ILO'nun çocuk işçiliğiyle mücadelesinin sınırlılıkları, nedenleriyle değerlendiriliyor.

Çocuk İşçiliği Sorununa Yapısal Bir Bakış Açısıyla Yaklaşım

Bir önceki bölümde genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan ILO'nun IPEC stratejisi ve çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaları önemli ve değerli olmakla beraber, sorunun kavranışına yönelik bakış açısından kaynaklı olarak, henüz baştan birtakım sınırlılıkları da beraberinde getiriyor. Bu sınırlılıkların başında, çocuk işçiliği/çocuk emeğinin sömürüsü sorunun -ilgili belgeler de her ne kadar uluslararası bakış açısıyla çözülmeye çalışıldığı belirtilse de- bölgesel veya ulusal düzeyde karşılaşılan sorunlar olarak algılanıp buna göre stratejiler ve projeler geliştirilmesi yer alıyor. Bu yaklaşımın yansımaları ILO Ankara Bürosunun çevrimiçi sayfasında da görülüyor. "Çocuk işçiliği sorunu gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi, Türkiye için de önem taşıyan bir konudur" (1). ILO Ankara Bürosunun çevrimiçi sayfasında yer alan bu ifadeler bir önceki cümlede yer alan "...gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi..." ifadeleri, ILO'nun çocuk işçiliği

sorununu kavrayışının nasıl olduğunu ortaya koyuyor. Sorunun bir azgelişmişlik sorunu olduğu kabulüyle hareket edildiğinde, azgelişmişlikten gelişmişlik mertebesine erişildiğinde, çocuk işçiliğinin de büyük oranda ortadan kalkacağı var sayılıyor. Fakat gelişmişlik mertebesinin aslında azgelişmişliğin de sürekli yeniden üretilmesine neden olduğu yönünde bir söyleme, ILO'nun çocuk emeğine karşı belirlediği stratejide rastlanmıyor. Böyle bir söylem için söz konusu ikiliği (gelişmişlik-azgelişmişlik) yaratan sistemin işleyiş felsefesine odaklanmak gerekiyor. Kapitalist üretim tarzının tarihselliğinden soyutlanarak ve ülkeler düzeyinde örgütlenmiş sermaye gruplarının birbirleri arasındaki çıkar ilişkileri ve çıkar çatışmaları bağlamından uzak tutularak sürdürülen, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar belirli bir sınırı ötesine geçemiyor.

Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi, aslında çocuk işçiliği içine azgelişmişliği, kapitalistleşmeyi veya kapitalistleşmemeyi de alacak şekilde köklü bir üretim tarzı sorunu olarak karşımıza çıkıyor. ILO'nun çocuk işçiliğini çözümlerken vurguladığı gelişmekte olma durumunun veya –bu metnin yazarının tercih ettiği gibi- eleştirel söylemle azgelişmişlik durumunun nedenlerinin göz ardı edilmesi, çocuk işçiliği sorununun bir üretim tarzı olarak değerlendirilmemesiyle ilişkilidir. Gelişmişlik-azgelişmişlik ikileminin nedenlerinin, iradi veya gayri-iradi şekilde, çocuk işçiliği sorununun çözümüne yönelik stratejiler içinde yer alması, aslında ILO'nun da içinde bulunduğu epistemik kuruluşların politik konumlarına yönelik de bir fikir veriyor.

Yoksulluk nasıl zenginliğin var olmasından kaynaklanıyorsa, azgelişmişlik² de gelişmişliğin, yani dünya çapında egemenlik alanına sahip kapitalist üretim ilişkilerinin farklı coğrafyalarda, farklı nitelik ve niceliklerdeki varlığıyla bağlantılı.³

Bu noktada kapitalizmin genel çalışma ilkelerine kısaca değinmek gerekiyor, çocuk işçiliğinin neden var olduğunu kavrayabilmek için. Kapitalist üretim ilişkileri, belirli bir grubun kontrol ettiği sermaye ve üretim araçlarının üzerinden elde ettikleri karın her zaman daha çoklaştırılması mantığına dayanıyor en ilkel tanımıyla. Bu çoklaştırma veya teknik ifadesiyle sermayenin değerlendirilmesi süreci⁴, kapitalist üretim ilişkilerinin açıklanmasında önemli bir yere sahip. Kapitalizm sürekli

bir şeyler üretmek için tüketim mantığıyla işliyor. Yani, kapitalist yaptığı her tüketim/harcama, hali hazırda elde tutulan değerden daha büyük/fazla yaratılması amacını hedefliyor. Örneğin makina, teçhizatların yenilenmesi veya emek gücünün niteliğinin artırılması hedeflerinin tümü kapitalist açısından birer tüketim/yani maliyet kalemi olarak ortaya çıkmakla birlikte, daha kapsamlı bir değerlendirilme sürecinin altyapısının oluşturulmasına hizmet ettiğinden dolayı, kapitalistin sermaye birikimi açısından pozitif yönde bir sonuç elde etmesi amacıyla gerçekleştiriliyor.

Emekçilerin kapitalist işletmede yaptıkları üretim, toplumsal bir ilişki olarak karşımıza çıkıyor; yani emekçiler kapitalist iş örgütlenmesi altında, ürettikleri metaların doğrudan tüketicisi olmaktan çok, bu metaları üretmelerinin karşılığında, -hak ettiklerinin belirli bir bölümüne el koyularak- kendilerine işveren tarafından bir ücret ödeniyor. Bireylerin tekil emekleri, ürettikleri ürünlerin piyasada değişim alanına girmesi ve bu değişim alanına girme hızıyla beraber anlam kazanıyor.

Marx'ın Emek Değer Kuramı'nı oluştururken kullandığı Toplumsal Olarak Gerekli Emek Zamanı (TOGEZ) (Alm. *Die gesellschaftlich notwendige Arbeit* İng. *Socially Necessary Labour Time*) kavramı bağlamında, çocuk emeğinin kullanımı da kapitalist için, onun toplumsal alana girmesiyle anlam kazanıyor. TOGEZ kavramı üzerinden sürdürülen tartışmada karşımıza kâr ve “süper kâr”⁵ (Alm. *extra-Mehrwert*, İng. *superprofit*) ayrımı ortaya çıkıyor. Süper kâr, teknolojik altyapısı ve emek gücü niteliği ileri düzeyde olan gelişmiş kapitalist ülkelerin, azgelişmiş kapitalist ülkelere (veya gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler) ürettirdikleri mal ve hizmetlere oldukça düşük maliyetle ulaşıp, onları uluslararası piyasada yüksek kâr oranlarıyla satması ve sonucu elde ediliyor. Bu süper kâr elde ediminin uluslararası boyutunu oluşturuyor. Şirketler temelinde ise, en genel tanımıyla süper kâr, teknik ve emek gücünün niteliği bakımından daha ileri olan şirketlerin, TOGEZ altında ürettiği metaları daha fazla metayı piyasaya sürerek, diğer şirketleri katlayacak kârlar elde etmeleriyle ortaya çıkıyor. Süper kâr elde etmenin uluslararası boyutu burada çocuk emeği tartışması bakımından bir anlam ifade ediyor. Süper kâr, uluslararası bağımlılık ilişkileri çerçevesinde eşitsiz mübadele ile ortaya çıkıyor. Günümüzde eşitsiz mübadelelenin oluşu-

munda, kapitalizmin az gelişmiş coğrafyalarında kullanılan çocuk emeğinin önemli bir rolü bulunuyor. Çünkü, üretim maliyetlerinin ve toplumsal olarak gerekli emek zamanının düşürülmesinde, az gelişmiş coğrafyalarda, teknolojik üstünlük ve nitelikli emek gücünden çok, emek gücünün niceliği ve bu niceliğin ne derece sömürüldüğü belirleyici oluyor. Az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda kullanılan çocuk emeği, gelişmiş kapitalist coğrafya kökenli şirketlerin süper kârlar elde etmelerine önemli bir etki sağlıyor. Belirli süredeki birim üretimi artırmak için, ya ileri düzeyde teknolojik altyapı ve nitelikli emek gücüne yada yoğun sürelerle sömürülecek niceliği büyük emek gücüne gereksinim duyulduğundan, az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda çocuk emeğinin sömürüsü yoğunlaşıyor. Fakat bu noktada “az gelişmiş ülkeler teknolojik altyapıya yatırım yapıp emek gücünün niteliğini artırırlarsa çocuk emeği sorunundan da kurtulurlar” gibi bir çıkarımda bulunulmaması gerekiyor. Çünkü gelişmiş kapitalist coğrafyalarda yerleşik olan şirketler, dünya çapındaki ekonomik ve sosyo-kültürel (alt ve üstyapısal) ilişkilerin oluşumunu ve dönüşümünü ağırlıklı bir biçimde ellerinde tuttuklarından, istisnalar dışında az gelişmiş kapitalist coğrafyalar liginden gelişmiş kapitalist coğrafyalar ligine çıkış olanaklı gözüküyor.

İster ulusal ister uluslararası düzeyde olsun, bir dünya sistemi olarak kapitalizm özü itibarıyla sürekli eşitsizlik yaratıyor. Çünkü eşitsizlik yaratmadan toplumsal anlamda üretilen değere el konulması olası gözüküyor. Yukarıda da belirtildiği gibi eşitsizliğin yaratılmasındaki en işlevsel seçenek olarak karşımıza emek sömürüsü çıkıyor. Sömürünün en yoğun biçimleri ise çocuk emeği (ve de kadın emeği) üzerinden sağlanıyor. Bu durum çağdaş anlamdaki kapitalizmin ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen süreçte geçerli oldu. Yüzyıllar içinde farklı nitelikler kazansa, coğrafi alanları farklılaşsa da temel felsefesinde kökü bir değişiklik olmadı. Çünkü çocuk emeği sömürüsü, sermayedarlar açısından önemli bir maliyet minimizasyon fırsatı olarak görüldü. Çocuk işçiliğinin/çocuk emeği sömürüsünün tarihsel biçimde en yoğun görüldüğü coğrafyalar, günümüzün gelişmiş kapitalist coğrafyalarıydı. Çocuk emeğinin üretimde kullanımının ve çocuk emeğinin en kötü biçimleri, günümüzdeki bağlamıyla, 19’uncu yüzyılda ilk olarak İngiltere’de ortaya çıktı. 19’uncu yüzyıl

İngiltere’inde çocuklar ev içinde gerçekleştirilen ticari nitelikli işlerden, madencilğe kadar birçok farklı alanda ağır koşullarda çalıştırılıyorlardı. Örneğin Friedrich Engels, İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu başlıklı çalışmasında, 19’uncu yüzyılın ortalarında madenlerde çalıştırılan çocukların çalışma koşullarına ilişkin gözlemlerini aşağıdaki satırlardaki gibi yazıya aktardı:

Kömür madenlerinde benzer şekilde, dört, beş ve yedi yaşındaki çocuklar çalıştırılıyor. Bu çocuklar, madencilerce yerlerinden gevşetilen cevherin veya kömürün tali nakliye veya ana nakliye yoluna taşınması ve (madenin bölümlerini birbirinden ayıran ve madenin havalandırmasını düzenleyen) kapıların açılıp kapatılmasından sorumlular. Kapıların gözlenmesi için günde on iki saatini, karanlıkta bir başına, kendisini aptallaştırmadan alı koyacak ve bir şey yapmamanın vahşileştiren can sıkıcılığından koruyacak herhangi bir faaliyette dahi bulunmadan, genellikle nemli ortamlarda geçiren en küçük çocuklar çoğunlukla istihdam ediliyor. Demir-taşının nakliyesi başlı başına zaten oldukça zor bir işken, bu malzeme büyük fıçılara, taşıyıcı döner bir mekanizma olmadan, madenin engebeli zemininde; sıklıkla nemli çamurun üzerinde durarak veya suyun içinden geçerek, genellikle, işçilerin elleri ve dizleri üzerinde sürünmek zorunda kaldıkları oldukça alçak tavanlı sarp yüzeylere tırmanmayı gerektiren ortamlarda dolduruluyor. Daha fazla yıpratıcı olan işler için ise daha büyük çocuklar ve yarı erişkinliğe ulaşmış kızlar çalıştırılıyor. Her bir fıçı için bir adam veya iki erkek çocuğu çalıştırılıyor (8).

Bugün karşılaştığımız çocuk işçiliği, çocuk emeğinin sömürüsü sorunu, Engels’in yukarıdaki satırlarda sözünü ettiği koşulların, yer değiştirmiş ve kimi noktalara da daha da kötüleşmiş hali. Günümüzde, Afrika ülkelerindeki madenlerde çalıştırılan çocukların durumlarının 19’uncu yüzyıl İngiltere’sinden farksız ve hatta daha da kötü olduğu öne sürülebilir. Benzer bir şekilde, Asya Pasifik ülkelerinde ter hanelerde kullanılan ve çoğu zaman köle emeği niteliği de taşıyan çocuk emeğinin güncel durumuyla 19’uncu yüzyıl İngiltere’sinde dokuma tezgâhlarında çalıştırılan çocukların durumu arasında bir fark olduğu söylemek zor. Yukarıda da belirtildiği gibi, 19’uncu yüzyıldan 21’inci yüzyıla, çocuk emeğinin sömürüsü bakımından karşımıza çıkan en önemli değişiklik, bu

sömürünün ortadan kalması değil, tam tersine yoğunlaşarak, dünyanın yoksul coğrafyalarına aktarılmasıdır. Sözü edilen coğrafi aktarım ne kendiliğinden olmuştur ne de rastgele. Bütün gelişmeler, kapsamlı planlar ve programlar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, ulus ötesine geçen sermaye gruplarının egemenliğindeki kapitalizmin küresel aşamasında, çocuk emeğinin sömürüsü, daha yakıcı ve üzerinde çalışılması gereken bir sorun haline gelmiştir.

Kapitalizmin tarihselliğine ve genel işleyişine yönelik yukarıdaki kısa değerlendirmenin ardından ILO'nun çocuk işçiliği sorunuyla mücadele stratejisine tekrar odaklanılabilir. ILO, IPEC kapsamında, çocuk işçiliği sorununa, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeler seviyesinde odaklanması gerektiğine vurgu yapsa bile, gelişmiş ülkelerde sorunun günümüzdeki yakıcı etkisi daha düşük olduğundan, bu ülkelerde, az gelişmiş ülkelerdeki çocuk emeği sömürüsüne karşı farkındalık yaratma etkinliklerinin ötesine geçebilecek bir kapasitenin sınırlı olduğu anlaşıyor. IPEC strateji bağlamında, çocuk işçiliği sorununun ülkeler düzeyinde kurgulanan projeler aracılığıyla sonlandırılmaya çalışıldığına yukarıdaki satırlarda değinilmişti. Sorunları proje temelli çözüme girişimlerinin sonuçlarının hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde sınırları olduğu hatırlatılabilir. Çocuk işçiliğinin yerel projeler üzerinden sonlandırılmaya çalışılması çoğu zaman, projenin yürütüldüğü ülkenin –ilgili sorunun çözümüne yönelik- iç mevzuatını değiştirme noktasında başarısızlıkla sonuçlanır. Bu başarısızlığın temel nedeni ilgili ülkenin kapitalizmin küresel ilişkileri içindeki konumlanışıyla ve kapitalizmin cari kendini yeniden üretim stratejisiyle ilgilidir. Peki, bu nedir? Kapitalizmin küresel aşaması neo-liberal düşünsel destekle aslında 19'uncu yüzyıl sömürü koşullarının daha ağır bir şekilde yeniden inşasını hedefler. Gelişmiş kapitalist ülke kökenli şirketler, üretim maliyetleri ile diğer genel idari harcamalarını minimize edip, bu faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere nakletmeyi hedefler, kapitalizmin küresel aşamasında. Gelişmiş kapitalist ülkede şirketlerin faaliyetleri, az gelişmiş kapitalist ülkede ürettirdiği/ürettirmeyi planladığı ürünün tasarımı, tanıtımı ve pazarlanmasıyla sınırlandırılmaya çalışılır. Üretim süreçlerinin vasıf gerektirmeyen veya düşük vasıf gerektiren bölümlerinin büyük bir bölümü yukarıda özetlenmeye

çalışılan gelişmelerle aynı doğrultuda, az gelişmiş kapitalist ülkelere kaydırılır. Tüm bunların sonucunda kaçınılmaz olarak çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri ve çocuk emeğinin sömürüsü, az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda yoğunlaşır. Yani az gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığı belirtilen çocuk emeği, durup dururken bu ülkelerde yoğunlaşmamıştır.

Kapitalizmin küresel aşamasında, dünya genelinde yayılmış üretim süreçleri ve bununla bağlantılı ilişkilerinin, kapitalizmin az gelişmiş coğrafyalarında da belirli bir ölçüde ekonomik büyümeyi beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Zaten bu durum “kazan-kazan” stratejisi olarak propagandası yapılan kapitalizmin küresel ilişkilerinin düsturudur. Ama burada kazanalar, ağırlıklı bir biçimde az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tedarikçi şirketleri kontrol eden sınırlı bir zümre ile bu metalarını bu tedarikçilerden düşük yönetsel ve üretim maliyetleriyle elde eden merkez kapitalist ülke kökenli şirketlerdir. Beud (6), gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında kurulan bağların kimlerin çıkarına olduğuna yönelik aşağıdaki değerlendirmeyi yapıyor:

Üçüncü Dünya'nın yönetici sınıflarına sağlanan destek, inanılmaz servetlerin birikmesini sağladığı gibi, devlete ve çok uluslu sermayeye bağlı yeni katmanların ortaya çıkmasına da neden oldu ve eski eşitsizliklere yenileri eklendir. Örneğin sanayileşmiş kapitalist ülkelerde en zengin %10'luk dilimi ulusal gelirin %25 ile %30'unun elinde bulundururken, bu oran Üçüncü Dünya ülkelerinde (Hindistan, Venezüella, Meksika'da) %35'ten (Brezilya, Honduras) %50'ye kadar çıkıyor.

Yani, az gelişmiş ülkelerde ortaya konan faaliyetler, o ülkelerin ekonomik kapasiteleri açısından belirli ölçülerde olumlu sonuçlar doğursa da bu durum ilgili ülkelerdeki toplumsal refahın artışı anlamına gelmemektedir. Toplumsal refahın artışı her ne kadar belirli bir değer in ülke içinde üretilmesi veya ülke dışında üretilen değer in ülke içine transferine bağlantılı olsa bile söz konusu artış, bu konuya yönelik politikaların uygulanmasıyla olanaklı hale getirilebilir. Bu nedenle, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, en azından bir büyüme sorunu değil, toplumsal refahın dağılımı sorunu olarak ele alınmalıdır.

Bütün bunların ötesinde ise, çocuk işçiliği –önceden de vurgulandığı gibi- kapitalizmin özüne özgü bir sorunu olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, refahın dağılımının düzen-

lenmesi, ilgili coğrafyanın kapitalizmin küresel ilişkileri içindeki özgün konumu ve refah dağılımına yönelik belirlemiş olduğu veya olmadığı politikalarla bağlantılıdır. Toplumsal refahın dağılımının düzenlenmesi, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin tadil edilmesi veya ortadan kaldırılması bağlamında, sınırlı hedef gruplarına yönelik kısa ve ortada vadede sonuçlar sağlayabilir. Uzun vadede sorunların çözümü ise kapitalizmi aşacak bir sosyo-ekonomik formasyonun tahayyülüyle yakından ilgilidir.

Sonuç Yerine: Sorunun Çözümü İçin Önerilen Bakış Açısı

Çocuk işçiliğiyle mücadelede, kısa ve orta vadede hedef odaklı ama kapsayıcı politikalar üretmek zorunludur. Bu politikalar için öncelikle, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için benimsenmiş olan projeci bakış açısının ötesine geçilmelidir. Çünkü projeci bakış açısı, sınırlı bir zümrenin belirli bir süreliğine kazanım sağladığı programlardan daha ötesini ifade etmemektedir. İşkolu veya sektör temelinde değil, ulusal düzeyde mücadele, ILO ve ILO'nun çocuk işçiliği sorununun çözümü için önerilerde bulunduğu ülkelerin asgari standardı olmalıdır. Ulusal düzeyin altında tasarlanan ve uygulanan politikalar, işkolları ve bölgeler arasında çocuk işçiliğiyle mücadeleyi sınırlama riskine sahiptir. Bunun yanı sıra, ulusal düzeyde de tasarlanan ve politikaların –her ne kadar uluslararası ayağı olsa dahi- yaşama geçirilebilmesi de yukarıda vurgulandığı gibi ilgili ülkenin kapitalist üretim tarzı içindeki konumuyla yakından bağlantılıdır. ILO'nun çocuk işçiliği sorununu bir azgelişmişlik sorununun ötesinde tanımlaması ve buna yönelik politikalar geliştirmesi önemlidir.

Pekin'de, Dakka'da çocuk emeği kullanılarak 76 ABD Dolarına üretilen bir çift spor ayakkabının, Berlin'de, New York'ta 350 ABD Dolarına satılmasının nedenlerini derinlikli bir şekilde sorgulamadan, çocuk emeğinin/çocuk işçiliğinin /çocuk emeğinin sömürüsünün sonlandırılmasına yönelik yapılan ve yapılacak çalışmaların eksik kalacağı bir kez daha hatırlatılmalıdır.

Dipnotlar

1. İngilizcedeki "labour" kelimesi, Türkçeye çalışma, emek, emek harcama şeklinde çevrilmekle beraber, aynı zamanda doğum sancısı, acı ıstırap, meşakkat kelimelerini de karşılamaktadır. Diğer yandan söylenceler de, "labour" kelimesinin, günümüz toplumsal yaşamında nasıl algılandığının kültürel köklerine ilişkin bir fikir sunmaktadır. Yunan Mitolojisinde Herakles,

Roma Mitolojisinde ise Herkül olarak tasvir edilen karakterin yerine getirmek zorunda olduğu on iki görev, on iki meşakkatli iş, on iki acılı vazife olarak da anılmakta ve İngilizcedeki "labour" kelimesiyle karşılanmaktadır (*The Twelve Labours of Hercules*). Buradan yola çıkılarak, İngilizce konuşulan coğrafyalarda çalışma, emek harcama gibi kavramların insanların zihninde zorlayıcı birer etkinliği tanımladığı ifade edilebilir. İlgili okuyucular "Herkül'ün On İki Vazifesi" söylencesine şu bağlantıdan ulaşabilir:

<http://mythologian.net/the-twelve-labors-of-hercules/>

2. Azgelişmişlik bu metinde kapitalist üretim tarzının altyapısal ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Bu da, sömürü, bağımlılık ve sermayeye el konulması kavramlar aracılığıyla azgelişmişlik-gelişmişlik ilişkisinin kavranmaya çalışıldığı anlamına gelmektedir. Azgelişmişliğin ekonomi politik ve ekonomi politik olmayan görüşler ekseninde ele alındığı kısa bir çalışma için bkz: *Marxism and Underdevelopment the Modes of Production Debate* (5)
3. Kapitalizmin Tarihi başlıklı çalışmasında Michel Beud (6), bu üretim tarzının beş yüz yıllık geçmişi çözümlenmektedir. Yüzyıllar içinde sömürgecilikten, tacirliğe, tacirlikten loncalara, loncalardan manüfaktür sistemine, manüfaktür sisteminden sanayi üretimine, oradan hizmet sektörünün yükselişi ve günümüzdeki dijitalleşme aracılığıyla sürekli içsel bir yenilenmeyle gelişim gösteren kapitalizmin, temel hedefi, sermaye değerlenmesi sürecini her zaman mutlaklaştırmak olanlarca yönetildiğine dikkat çekmektedir.
4. "İşçiler işgücülerini düzenli ve sürekli olarak satmak zorundadırlar, çünkü üretim araçlarına sahip değildirler, bağımsız olarak üretim yapamazlar ve peşinde koştukları kullanım değerlerini elde etmek için paraya ihtiyaçları var olur ki bu para Marx'ın valorizasyon olarak adlandırdığı, değerini kendini genişletmesi sürecinde yer almıştır: Değerlenme, kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde Marx'ın kullandığı temel kavramlardır" Saad-Filho (7) (2006:81-82).
5. Süper kar, Marx tarafından Kapital III. Ciltte kısaca ele alınmakla birlikte, onun öğretisini benimseyen 20'nci yüzyıldaki kimi düşünürlerce daha ayrıntılı bir şekilde inceleniyor.

Kaynaklar

1. Uluslararası Çalışma Örgütü, "Çocuk İşçiliği", <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang-tr/index.htm>, (23/03/2017).
2. International Labour Office, "The International Program on the Elimination of Child Labour (IPEC), What it is, What it does", <http://www.ilo.org/ipceinfo/product/download.do?type=document&id=13334>, (23/03/2017).
3. TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "ILO Çocuk İşçiliği Projesi", http://www3.csgb.gov.tr/csgbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/itkb/dosyalar/faaliyetler/denetimdisi/ilo_cocuk (23/03/2017).
4. Schimitz, C. L., Traver, E.K. and Larson, D., "Child Labour: A Global View", Greenwood Press, Connecticut-London, 2004
5. Jhally, S., "Marxism and Underdevelopment the Modes of Production Debate", <http://www.alternativeroutes.ca/index.php/ar/article/viewFile/20260/16685>, (27/03/2017).
6. Beud, M., "Kapitalizmin Tarihi, 1500-2010", Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
7. Saad-Filho, (2006), Marx'ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik, Çev. Ertan Günciner, Yordam Kitap, İstanbul
8. Engels, F., "Condition of the Working Class in England", <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf>, (24.03.2017).●

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE SAPTAMALAR

Kuvvet LORDOĞLU

Prof. Dr., Kocaeli Dayanışma Akademisi Üyesi

Özet

Çocuk işçilik Türkiye'de giderek azalma eğilimi taşımasına rağmen, hala ciddi bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. Özellikle Çocukların iş yaşantısına katılmalarındaki en temel argümanının ailenin ekonomik nedenlerine bağlı kaldığını biliyoruz. Bu durumun açık olması ve çocukların çalışmasına yol açana etmenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik birçok çabaya rağmen uygulama da hukuki metinler arasında kimi tutarsızlıklar bulunabilmektedir. Bazen bir toplumsal gelişimin ivmesi, ihtiyaç duyulan yasal zemini çok önceden aşabilmektedir. Bu inceleme Türkiye'de çocukların iş piyasalarına katılmaları konusunda farklı hukuki argümanları başta tarım sektörü olmak üzere, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik açısından ele almakta, yasal anlamda oluşan kimi boşluklara işaret etmektedir. Çocuk işçilikle mücadele de eğitim ve sağlık sisteminde yapılacak düzenlemelerin çocuk işçiliği ortadan kaldırmaya bile, anlamlı sayılabilecek sonuçlar vermesi uygulanan hukuki işlemlerin kendi içlerindeki bütünlüğü ile de ilişkilidir.

Anahtar sözcükler: Çocuk işçiliği, sosyal haklar, yasal düzenlemeler.

An Evaluation and Analysis of Child Labour

Abstract

Although child labour tends to decrease in Turkey, it still constitutes a serious social issue. It is a well-known fact that participation of children in the labour force basically depends on the economic situation of the household. Despite that fact and many efforts to remove that cause of child labour, some discrepancies may exist in the implementation of the legislation. Sometimes, the developmental acceleration of a society may exceed the required legal base. This study analyses the different legal arguments on participation of children in the labour market –especially in the agricultural

labour force- in terms of education, health and social security and it points out some of the legal discrepancies. Even though the amendment of legislation on health and education may not eliminate child labour totally, there should be internal coherence in the implementation of legislation if meaningful results are desired to be achieved.

Key words: Child labour, social rights, legal arrangements.

Giriş

Bu çalışmada; Türkiye'de çocuk işçiliğinin önlenmesi açısından hukuksal mevzuat ele alınarak, çelişkili noktalara işaret edilerek yapılabilecek değişikliklerle bir çerçeve metin oluşturma amaçlanmaktadır.

Dünya'da ve Türkiye'de giderek azalma eğilimi taşıyan çocuk işçiliği hala ciddi bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. Çocukların iş yaşantısına katılmalarının temel argümanının ekonomik nedenlere bağlı olduğunu biliyoruz. Ancak bu nedenler çocuk işçilerin eğitim ve sağlık haklarının bir ölçüde geri döndürülemez biçimde el konulması gerçeğini değiştirmemektedir. Toplumun en zayıf halkalarından biri olan çocukların çalışma hayatına katılmalarının gelecek nesiller açısından taşıdığı ağır yük bu konuda daha fazla önlem alınmasını zorunlu hale getirmesine rağmen, ne yazık ki bu durum önemli ölçülerde sürmeye devam etmektedir.

Çocuk işçilik sorunu dünyada olduğu gibi bizde de önemli ölçülerde tarım işçilerinin sorunları ile ortaklaşmaktadır.

2012 yılına kadar dört yılda bir yapılan Çocuk İşgücü Anketi ve Sonuçları 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. 2012 yılındaki sonuçlara göre çocuk işçiliğinin genel azalma eğilimine rağmen tarım sektöründe çalışan çocuk sayısında bir önceki döneme göre yüzde 22 oranında bir artış gözlenmektedir. Türkiye'de tarım sektörünün genel istih-

Tablo-1: Toplam çocuk işgücünün yaş grupları, cinsiyete ve tarım sektörüne göre dağılımı (Bin Kişi)

Yaş grubu	Toplam		Tarım		Tarım Değişim %
	2006 Ekim Kasım Aralık	2012 Ekim Kasım Aralık	2006 Ekim Kasım Aralık	2012 Ekim Kasım Aralık	
Türkiye					
Toplam -	890	893	326	399	22
6-14	285	292	152	200	32
15-17	605	601	174	198	14
Erkek -	601	614	172	236	37
6-14	190	185	89	117	31
15-17	411	430	84	118	40
Kadın -	289	279	154	163	6
6-14	95	108	63	83	32
15-17	194	171	90	80	-11

TÜİK; Çocuk İşgücü İstatistikleri, 2006-2012

dam içindeki payı azalmasına rağmen bu alanda çalışan çocuk sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu nedenle çocuk işçiliğinin tarımsal alanlarda mevcut konumu ile ilgili mevzuatta değişiklik yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda tarımda çalışan çocukların önemli bir bölümü mevsimlik gezici tarım işçileri (MGTİ) ve beraberinde onlarla birlikte göç etmek zorunda olan çocuklardır.

Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan çocukların sorunları iki temel üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan biri, çocukların çalışma hayatına erken katılmalarından doğan, fiziksel ve ruhsal gelişimleri üzerinde olumsuz etki yaratan unsurlardır. Bu unsurların arasında en başat olanı eğitimin yarıda kesilmesidir. Bu eksiklik çocuğun ileri yaşlarda sahip olacağı formasyonu olumsuz etkilemekte ve buna bağlı olarak ilerideki çalışma yaşamına ilişkin vasıf düzeyini etkilemektedir. Özellikle çalışan kız çocukların bu durumdan etkilenmeleri erkek çocuklara göre daha fazladır. İş piyasalarına vasıf düzeyi düşük olarak katılan bu kız çocukların istihdam olanakları da bir hayli gerilemektedir.

Öte yandan mevsimlik tarım işçisi çocukların karşılaştığı diğer bir temel sorun alanı da onların işçi sağlığı ve güvenliği ile ilgilidir. Özellikle yaptıkları işlere bağlı olarak çocukların ağır yük kaldırma, tarım ilaçları ile temas etme, böcek, yılan akrep sokmaları, uzun iş saatleri, yetersiz beslenme ve uyku alma gibi birçok farklı etkene bağlı olarak sağlık koşulları olumsuz olarak etkilenmekte ve gelişim bozuklukları ortaya çıkabilmektedir (1).

Bunların dışında çocukların mevsimlik tarım işçisi olan ailelerinin yanında barındıkları yerler

çoğunlukla geçici olarak kurulan naylon çadırlardır. Bu geçici yerleşim alanlarında gereken temiz su kaynaklarına ulaşmada ve temiz suyun kullanımında ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Türkiye açısından çalışan çocuk konusunun önemi 90'lı yıllardan beri hissedilmiş ve bu alanda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Uluslararası Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Projesi (ILO/IPEC) uygulanmaya sokulmuştur. Türkiye tarafından çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik 138 sayılı "Asgari Yaş" ve 182 sayılı "En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi" olmak üzere birçok ILO sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmelere ve uygulanan çeşitli koruma önlemlerine rağmen hala çocukların çalışma hayatından uzaklaşması hedefine henüz yaklaşamamıştır. Çocuk işçilik oranlarında sayısal bir gerileme görülmesine rağmen özellikle tarım sektörü geniş oranda çocuk istihdamı için alan yaratmaya devam etmektedir. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimi olan tarımda ücretsiz aile işçiliğinde çalışan çocukların toplam çocuk işçiliği içindeki payı 2006-2012 arasında yüzde 41'den yüzde 46'ya yükselmiştir. Bu bağlamda 6-14 yaş grubunda tarımda çalışan çocuklardaki artış oranı da dikkat çekici olmuştur (2). Ekonomik faaliyetlerde istihdam edilen çocukların sayısı toplam çocukların yüzde 5,9'una ulaşmıştır (3). Tablo 1'de tarım alanındaki çocuk işçiliğinin cinsiyete ve yaş gruplarına göre dağılımı verilmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye'de toplam çalışan çocukların yüzde 44,7'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve

geçici tarımda çalışmak çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birisi ve öncelikle müdahale edilmesi gereken bir alan olarak kabul edilmektedir.

Yasal Düzenlemelerde Çocuk İşçiliği

Bu metin içinde çocuk işçilik ve çalışma hayatındaki çocukların korunmasına ilişkin mevzuatın sadece ilgili maddeleri ele alınarak incelenecektir. Aşağıda çocukların çalışmasına ilişkin; eğitim, sağlık ve iş güvenliği bağlamında birbirinden farklı zamanlarda çıkartılmış ve zaman içinde değişiklik yapılmış, yasa ve yönetmelikler bulunmaktadır (5,7,10,12,16,17,18,20).

İş Kanunu ve Borçlar Kanunu

Çalışan çocuklarla ilgili en önemli yasal belge 4857 sayılı İş Kanunu'dur (5). Yürürlükteki mevcut yasanın 4. maddesine göre, 50 ve daha az işçi çalıştıran tarım işyerleri ve işletmeler ile bir ailenin üyeleri ve üçüncü dereceye kadar (dahil) hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde çalışanlar İş Kanunu'na tabi değildirler. Bu açıdan tarım sektöründe işletmelerde çalışanların toplam sayısı 51'den az ise İş Kanununa değil, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun hükümlerine tabi olacaklardır. Bu bağlamda tarımda çalışan işçiler ve beraberinde çalışan çocuk işçiler İş Kanunu kapsamında olmasalar da işçi statüsünde çalışmaktadırlar ve işveren durumundaki toprak veya bahçe sahipleri ile kurdukları ilişki özünde işçi-işveren ilişkisidir.

Öte yandan tarım sektöründe çalışanların İş Kanunu açısından denetimi 51 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde yapılabilmektedir. Dolayısıyla, 51'den daha az işçi çalıştıran tarım işletmelerinde gerek çalışan işçilerin gerekse beraberindeki çocukların denetimlerinin İş Kanunu kapsamında yapılması mümkün değildir.

Bu nedenle, bu gibi tarım işletmelerinde çalışan çocukların çalışma koşulları ve güvenliği konularında önemli riskleri barındıran işletmelerde işçi sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemlerin mevzuata uygun olup olmadığını denetleme ve bir yaptırım uygulama imkanı bulunmamaktadır. Bu durumda özellikle tarım sektöründe küçük işletmelerin ve MGTİ'nin yaygınlığı düşünülürse, çocukların taşıdıkları risk oldukça yüksektir. Tarım işkolu aynı zamanda taşıdığı tehlikeler ve riskler açısından da çocukların çalışmasında özel olarak korunma gerektiren bir alandır.

Öte yandan, 4857 sayılı İş Kanunu'na göre görülen işin niteliği 30 günden az ise süreksiz iş, 30 günden fazla sürüyorsa sürekli iş sayılacaktır. Otuz günden az süren işlerde İş Yasası'nın temel pek çok maddesi uygulanamayacaktır (İş Kanunu; 3, 8, 12, 13, 14, 15, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 75, 80 ve geçici 6 ncı maddeleri). Bu maddeler için Borçlar Yasası geçerli olacaktır.

51 ve üzeri işçi çalıştıran bir tarım işyerinde İş Yasası'nın uygulanma imkanı bulunurken, 51 işçinin altında işçi çalıştıran bir tarım işyerinde Türk Borçlar Yasası'nın uygulanması ve çocuk işçilerin bu kapsamda çalıştırılması ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu açıdan dikkate alındığı zaman küçük işletmelerle daha büyük olanlar arasında; çalışma yaşının ve ilkelerinin benimsenmesi, çocukların korunması bakımından taşıdığı önem anayasanın kanun önünde eşitlik ve çalışma şartları ve dinlenme hakkı ilkelerine de aykırı olduğunu düşündürmektedir (6).

Bu bağlamda, MGTİ'nin gördükleri işler itibarıyla hem sürekli hem de süreksiz işlere girebilecek nitelik taşımaktadır. İşin önceden ne kadar süreceği belli olamamaktadır. 30 günlük sürenin yargı kararlarına göre esnek bir süre olarak kabul edildiğini biliyoruz. Bu nedenle, MGTİ'nin çalıştıkları işin nitelik olarak ne kadar süren bir iş olduğunu öncelikle belirlenmek hayli zordur. Bu itibarla en çok 30 günlük süreleri içeren iş sözleşmeleri ile ilgili İş Kanunu 10. maddenin kaldırılması belirli koşullar altında düşünülebilir. Çünkü nitelik olarak 30 günden az sürecek iş ise, eylemli olarak 30 günden fazla sürse bile, süreksiz iş olarak değerlendirilmekte, diğer yandan niteliği gereği 30 günden fazla sürebilen bir iş ise, eylemli olarak 30 günden az sürse de sonuç değişmeyecek, görülen iş sürekli işlerden sayılacak ve İş Kanunu'nun tüm hükümleri uygulanacaktır. Bu nedenle, niteliği gereği 30 günden daha az süren işlerde ve işçi sayısının 51'in altında olması nedeni ile tarım sektöründe çalışan işçilere Borçlar Kanunu'ndaki "hizmet sözleşmesi" bölümünü oluşturan hükümleri uygulanacaktır. Mevsimlik tarım işinde çalışan işçiler ve çocukların yaptıkları işler bu çerçevede ele alınmaktadır.

Ancak, gerek Borçlar Yasası gerekse İş Yasası'na tabi olan işçiler açısından yapılan iş sözleşmesi taraflara eşit oranda sorumluluk yüklemektedir. Özellikle MGTİ'nin beraberinde çocuklarını da

olarak iş için başka bir bölgeye gitmeleri onların, işçi sağlığı ve güvenliği haricindeki farklı sorunlarına cevap verebilecek gereksinimlerini karşılayacak hukuki düzenlemeleri içinde barındırmamaktadır. Özetle; İş Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen hükümleri bulunmasına rağmen, barınma, sağlık sorunları ve okulu bırakarak tarımda çalışmaya gelen çocukların eğitim gereksinimlerini, daha küçük çocukların karşılaştıkları sorunları karşılayacak ayrı ve özel bir düzenleme bulunmamaktadır.

En az çalışma yaşı

Yürürlükteki İş Yasası'nın 71. maddesi çocukların çalıştırma yaşını ve hangi alanlarda çalıştırılabileceklerini belirlemektedir (değişik birinci fıkra: 4.4.2015-6645/38 md.). Buna maddeye göre, "On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, "on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler" denmektedir. Bu bağlamda 6645 sayılı Kanunla yapılan yeni düzenleme, ek olarak "ondört yaşından küçüklerin, sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalıştırılabilecekleri" hükmü getirilmiştir. Buradan anlaşıldığı gibi "on dört yaşını doldurmamış çocukların bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak biçimde sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak" şartıyla çalıştırılabilir.

"Çocuk işçilerin çalışmasına izin verilen hafif işler Ek-1'de, genç işçilerin çalışmasına izin verilen işler Ek-2'de ve 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin çalıştırılabileceği işler Ek-3'te belirtilmiştir."

71. maddenin üçüncü fıkrasına göre "Onsekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile onbeş yaşını tamamlamış, ancak onsekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler, onaltı yaşını doldurmuş fakat onsekiz yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit işlerde çalıştırılabilecekleri ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir" (7).

Bu yönetmelikte Ek 1'e göre çocuk işçilerin çalışabilecekleri hafif işleri tanımlanır. Bu hafif işlerin ilk ikisi tarımsal işleri açıklamaktadır. Ancak bu alanlarda ancak 51 ve üzeri işçi çalışan işyerleri için denetimler gerçekleştirileceği için, çocuk işçilerin çalışmasına izin verilmesi çelişkilidir. Benzer bir durum Ek 2'de genç işçiler için de söz konusu olabilmektedir. Genç işçilerin çalışmasına izin verilen işlerin bir bölümü tarım sektöründe ve 51 ve üzeri işçi sınırı nedeni ile denetim dışı kalacak işlerdir.¹

Deniz işlerinde en az çalışma yaşının tespitine ilişkin 1936 tarihinde kabul edilen 58 nolu ILO sözleşmesi ile yaş sınırı 15 olarak belirlenmiştir (8). Deniz işlerinde çalışma yaşına ilişkin bir diğer sözleşme olan 1921 tarihli "Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair Sözleşme"dir (9). Bu sözleşmenin 2. maddesi ile on sekiz yaşından küçük kimselerin gemilerde trimci ve ateşçi sıfatıyla çalıştırılması yasaklanmıştır. Ancak bir istisna olarak ILO 15 sayılı sözleşme madde 4'e göre "Bir limanda bir trimci veya ateşçi almak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde, eğer oradaki bu sınıf işçiler arasında en az onsekiz yaşında işçi bulunması mümkün olmazsa onsekiz yaşından küçük fakat onaltı yaşından büyük genç işçiler bu işlere alınabilirler. Böyle bir hal vukuunda, hizmetine ihtiyaç duyulan bir trimci veya ateşçinin yerine bu gençlerden iki kişinin işe alınması zaruridir".

Gece çalışması

İş Kanunu'nun 69'uncu maddesi "gece" yapılan çalışmaları en geç saat 20.00'de başlayarak en erken saat 06.00'ya kadar geçen ve en fazla onbir saat süren dönem olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 5. maddesine göre 69. maddenin birinci fıkrasında belirtilen "gece dönemine rastlayan sürelerde yapılan işlerde 18 yaşını doldurmamış işçiler çalıştırılmaz" ibaresi bulunmaktadır (7). Gece çalışmasını tanımlayan 4857 sayılı Yasa ve buna bağlı yönetmeliğe rağmen, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (UHK); (yedinci bap, m.174) "Oniki yaş ile onaltı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur" biçiminde bir ifade bulunmaktadır (10).

Yukarıda açıklandığı gibi 18 yaş altındakilerin gece çalışmaları ile ilgili olarak UHK ile İş Kanunu arasında uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu konuda yeni bir düzenleme yapılarak UHK içinde çocuklarla ilgili bütün bölümlerin kaldırılmasının uygun olduğunu düşünüyoruz.

Tehlikeli ve ağır işler

İş Kanunu ve Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamındaki çocuk ve genç işçiler için ağır ve tehlikeli işlerde çalışma yaş sınırı kural olarak 18 yaş olarak belirlenmişti. Ancak bu ifade 2013 tarihinde söz konusu yönetmelikten kaldırılmış, çalışabilecekleri ya da çalıştırılmayacakları işler 6331 sayılı Kanuna göre belirlenmiştir.² UHK madde 179 -son paragraf- “Kadınlarla 12 den 16 yaşına kadar çocukların istihdamı memnu olan sıhhatе muayir ve muhataralı işlerin neden ibaret olduğu İş Kanunu’nda tasrih edilecektir” denilmektedir. UHK 179. madde uyarınca, 16 yaşından itibaren hiçbir koşul aranmaksızın her türlü ağır ve tehlikeli işte çalıştırılabilirler. UHK’nin ağır ve tehlikeli işlerle ilgili asgari yaş konusunda İş Kanunu ve Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikteki maddelerle uyumlu olacak şekilde bir değişiklik yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun “tanımlar” başlıklı madde 3-e Genç çalışanın, “Onbeş yaşını bitirmiş ancak onsekiz yaşını doldurmamış” olarak belirtmektedir. Bu nedenle UHK’nin 179’uncu maddesinin kaldırılması gerekmektedir.

Temel Eğitimin Zorunluluğu, Çalışma Yaşı ve Çalışma Süresi

Türkiye’de 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda zorunlu eğitim süresi beş yıl olarak belirlenmişti (12). 1974 yılında ise, zorunlu eğitim süresi 9. Milli Eğitim Şurası’nda sekiz yıl olarak önerilmişti. Ancak zorunlu eğitim süresinin sekiz yıl olarak uygulanması 1997 yılında uygulamaya konulmuştur. Sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasından sonra 2012 tarih ve 28261 sayılı RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren, 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile zorunlu eğitim süresi 8 yıldan 12 yıla çıkarılmıştır (11). 6287 sayılı Yasa gereği zorunlu eğitim 4 yıl süreli ilkökul, 4 yıl süreli ortaokul ve 4 yıl süreli lise eğitimini kap-

samaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördüğü birinci 4 yıl (1,2,3,4. sınıflar) ilkökul, ikinci 4 yıl (5,6,7,8. sınıflar) ortaokul ve üçüncü 4 yıl (9,10,11,12. sınıflar) ise lise şeklinde isimlendirilecektir.

“Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsar. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül ayı sonunda başlar, 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter” (12). Bu noktada yasanın uygulanışında önemli bir sorun olarak; ilköğretimi tamamlayan çocukların ortaöğretimi dışarıdan tamamlamasına olanak tanınması sayesinde çocukların çalışma yaşamına katılımı ortaya çıkacaktır. Bu kapsamda zorunlu eğitimin “kesintisiz” olmaktan çıkarılması ve zorunlu ilköğretim çağının 14’ten 13’e indirilmesi, yukardaki belirtilen açıklamalar ışığında çocuk işçiliğinin daha da artması sonucunu doğurabilir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 43. maddesi uyarınca kurulan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye’ye zorunlu eğitimi tamamlama yaşı ile asgari çalışma yaşının aynı belirlenmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur (CRC, 2011: parag. 106; 2003, parag. 449; 1995: parag. 175)³. Ancak 2012 yılında yapılan değişiklik ile zorunlu ilköğretimi tamamlama yaşının 14 yaşından 13 yaşına indirilmesinin (12, md.3) Çocuk Hakları Komitesi’nin tavsiyesi ile uyumlu olduğunu savunmak bir hayli güç olmaktadır. Burada iki yasa arasında anlam boşluğu yaratacak tarzda bir ifade bulunmakta ve yoruma göre değişebilen bir nitelik ortaya çıkmaktadır. Şöyle ifade etmek mümkündür; Milli Eğitim Kanunu’nda değişiklik yapılmadan önce ilköğretimin 5 yıl olduğu dönemde çocuğun yaşı ilköğretimi bitirdiği yaş olarak kabul ediliyordu. İş Kanunu’nda da bu ifade yer alıyordu. Ancak, 4+4+4 sisteminin uygulanışından sonra Milli Eğitim Kanunu’nda yapılan değişiklik paralelinde İş Kanunu’nda değişiklik yapılmış oldu.⁴ Bu nedenle, zorunlu ilköğretim çağının 14 yaşını doldurmuş ve öğretim yılı sonuna ulaşılmış tarihteki çocuğun yaşı olarak değerlendirilmesi ve bunun yorumlamaya gerek olmadan açık olarak ifadesi gerekiyor. Bu durumda yapılması gerekenin zorunlu ilköğretimi tamamlama yaşının asgari çalışma yaşı olan 15 yaşa yükseltilmesi olduğunu düşünmekteyiz. Ancak bu konuda sosyo-ekonomik önlemler alınmadığı zaman yeni başka sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Örnek olarak; ilk-

öğretimini tamamladığında henüz 14 yaşını doldurmamış çocuğun, üst eğitime devam etmeyeceğinden, 15 yaşını doldurana kadar çalışmasının engellenmesi halinde aile baskısı ile sokakta çalışması söz konusu olabilmektedir. Bu durumun yarattığı sorunların giderilmesi için çocuğun ailesine yönelik geliri arttırıcı önlemler alınması gerekmektedir.

İş Kanunu 71. madde, birinci fıkrasında: “Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler” denmektedir. Bu durum çocukların çalışması için bir ön koşuldur. Öte yandan UHK’de çocukların çalıştırılmasına ilişkin düzenlemeler arasında zorunlu eğitimle ilgili yeni bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durumda daha önce de belirtildiği gibi UHK içinde çocukların çalışması ile ilgili bölümün bütünü ile kaldırılması gerekmektedir.

İş Kanunu 71. maddesi, dördüncü fıkra: “Zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış ve örgün eğitime devam etmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışanların ise günde beş ve haftada otuz saatten fazla olamaz.” biçimde bir hüküm içermektedir. Ancak bu hüküm yönetmelik ile belirlenmesi gerekirken yönetmelik çıkarılmadığı için uygulama dışı kalmaktadır. 14 yaşını doldurmamış çocukların çalışması önlenmek istenirken, yönetmelik çıkmadığı için bu yaş sınırı altında kalanların sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde izin alarak da olsa çalışabilecekleri bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum ciddi bir eksiklik olarak görülmektedir (13).⁵

Yasa koyucu, bu biçimi ile İş Kanunu’nda yaptığı değişiklikle Avrupa Birliği normları paralelinde küçük çocukların -14 yaşın altından bebeklere kadar- kültür, sanat ve reklam alanlarında çalışabilmesine izin vermiştir. Çıkarılması planlanan yönetmelik yapılacak iş türlerini sıralayarak bir çeşit sınırlama getirebilir ve yaşla ilgili düzenleme yapabilir. Ancak bu durumda mevcut yasa ile küçük çocukların belirtilen alanlarda çalışabilmesine izin verilmiştir. Bu nedenle çıkarılacak yönetmelikle çocuğun çalışmasına olsa olsa bir ölçüde sınırlama getirilmiş olabilir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

2012’de yasalaşan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun amacı (md. 1); işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. Kanun; kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanacaktır (md. 2/1) diye belirttikten sonra, bazı faaliyetleri ve kişileri kapsam dışında bırakmıştır. Sıralanan bu faaliyetler ve kişiler arasında tarım işleri ya da tarım işçileri yer almamaktadır.

Tarım işkolu, taşıdığı tehlikeler ve riskler nedeniyle işçi sağlığı ve güvenliği açısından çalışan çocukların özel olarak korunmasını gerektiren bir alandır. Tarımsal aktivitelerin hepsi tehlikeli ve çok tehlikeli iş kapsamında ele alınmasa da birçok faaliyetin gübreleme, ilaçlama vb çalışmaların çocuk ve gençler tarafından işçi sağlığı ve güvenliği açısından uygun olmadığını ve çok tehlikeli olarak sınıflandığını biliyoruz (14). Tarımsal çalışmalarda ürün bazlı görev haritalarının çıkartılması ve üretim süreçlerinde yapılacak olan işleri detaylı olarak sınıflandırmak, çocuk ve gençlerin tarım alanında yapabileceği işlerin tespit edilebilmesi anlamında bir çerçeve sunması açısından değerlendirilmesi önerilmektedir. Nitekim gezici ve geçici tarımda çalışmak çocuk işçiliğin en kötü biçimlerinden birisi ve öncelikle müdahale edilmesi kabul edilen bir alan olarak değerlendirilmiştir (4).

Tarım sektöründe sosyal güvenlik

MGTİ olarak çalışanların beraberinde olan çocukların tarım sektöründe çalışmaları çocuk işçiliğin sayısal olarak en geniş kesimini oluşturmaktadır. Toplam çocuk işçiliğin yüzde 44’ü tarım alanında çalışmaktadır. Özellikle tarımda çalışan kız çocukların oranı yüzde 58 ile genel ortalamanın da üstündedir (3). Bu çocukların sosyal güvenlik ihtiyacının aileleri tarafından karşılanması beklenmesine rağmen ailelerin gelir yetersizliği nedeni ile tarım alanında sosyal güvenlik kapsamı yaklaşık yüzde 4 gibi çok düşük düzeyde kalmaktadır.⁶

İş Kanunu kapsamı dışında kalan tarım işçileri ve beraberinde çalışan çocukları mevcut yasal düzenlemenin sağladığı haklardan yararlanamamaktadır. Özellikle toplu işçi çıkarma, haftalık ve yıllık izin, hastalık izni ve denetimi, asgari ücret, çalışma süreleri fazla mesai gibi haklardan ayrıca işçi sağlığı ve güvenliği gibi koruma mekanizmaları bulunmamasından dolayı da bazı yaptırımlardan yararlanamamaktadırlar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun kapsam olarak tarım sektörünü de kapsıyor olmasıdır. Bu nedenle, İş Kanunu açısından olmasa da İş Sağlığı ve Güvenliği mevzuatı istisnasız çalışan sayısına bakılmaksızın işçi, çırak, stajyer gibi farklı adlar altında çalışan çocukları da kapsamaktadır. Ancak burada yaşanan asıl sorun işçi sağlığı ve güvenliği açısından tarım işyerlerinin yasal bir engel bulunmamasına rağmen denetlenememesidir. Bu denetimi gerçekleştirecek olan müfettişlerin mesleki ve program açısından tarım sektörü ile ilgili denetimleri gerçekleştirebilecek bir düzenleme içinde bulunmamalarıdır. Bu durum aynı zamanda tarım işçilerinin ve beraberinde çalışan çocuk ve genç işçilerin de bu haklardan yoksun kalması anlamını taşımaktadır.

Tarım sektöründe çalışanlar sosyal güvenlik açısından temel olarak üç farklı kategoride toplanmaktadır. a-Tarımda hizmet akdi ile bağımlı olarak çalışanlar, b- Tarımda hizmet akdi ile çalışanlar c-Tarım da kendi hesabına çalışanlar.

Tarımda bağımlı çalışanlar: Tarımsal faaliyetlerde hizmet akdi ve sürekli çalışanların sigortalılıkları, eskiden olduğu gibi devam ettirilecek ve hizmet akdi statüsünde sayılacaktır.

Tarımda hizmet akdiyle çalışanlar⁷: a) Tarımsal faaliyetlerde hizmet akdiyle süresiz çalışanlardan (2925 sayılı Kanun kapsamında); Kanunun yürürlük tarihi itibarıyla bu kapsamda olanların sigortalılıkları, Kanunun yürürlük tarihinden sonra da devam ettirilecek, ancak bunlar ayrıca yüzde 12,5 Genel Sağlık Sigortası (GSS) primi ödeyerek, GSS kapsamına alınacaklardır. Kanunun yürürlük tarihinden (01.10.2008) sonra bu sigortalılık kapsamında tescil kabul edilmeyecektir. Daha açık ifadelerle, sadece mevcutların sigortalılıkları devam ettirilecek, Kanunun yürürlük tarihinden sonra bu kapsamda çalışanlar ancak isteğe bağlı sigorta primi ödeyerek sigortalı olarak kabul edilecekler-

dir. b) 6111 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle tarımda hizmet akdiyle süresiz çalışanların sigortalı olmalarına tekrar imkan tanınmıştır. 01.3.2011 tarihinden itibaren bu tür faaliyetlerde çalıştıklarını belgelemeleri halinde 2011 yılında her ay için asgari günlük ücretin 18 katı ve her yıl birer puan artırımla kaydıyla prim ödemeleri ve her ay için yani 30 gün olarak hizmet kazanmaları öngörülmüştür. Orman köylülerinden bu Kanuna göre sigortalı olmak isteyenlerin de yine SGK internet sitesinde yer alan "Orman İşlerinde Hizmet Akdiyle Süresiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgesi"ni ikametlerinin bağlı bulunduğu Çevre ve Orman İl Müdürlükleri ya da Orman Bölge Müdürlüklerine veya kalkınma kooperatiflerine onaylatıp bağlı bulunan Sosyal Güvenlik İl Müdürlükleri ya da sosyal güvenlik merkezlerine müracaat etmeleri gerekmektedir.

Kendi hesabına çalışanlar⁸: Tarımda kendi nam ve hesabına bağımsız çalışanların sigortalılıkları, Kanunun yürürlük tarihinden sonra da devam ettirilecek, Kanunun yürürlük tarihinden sonra ilk defa bu kapsamda çalışanlar da sigortalılık kapsamına alınacaktır.

5 Nisan 2011 tarihli, 2011/36 sayılı ve 6111 sayılı Kanun uyarınca yapılacak sigortalama ve borçlanmaya ilişkin işlemler konulu genelgenin "Tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların sigortalılığı" başlıklı maddeye göre 6111 sayılı Kanunun 51'inci maddesiyle Kanuna 01.3.2011 tarihinden itibaren ek 5'inci madde ilave edilmiştir.⁹ Söz konusu madde ile *kamu idarelerinde* tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz çalışanlar *hariç* olmak üzere tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz çalışanlar 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılmıştır. Bunların sigortalılıklarının başlangıcı, devamı ve sona ermesi ile ilgili olarak aşağıda belirtildiği şekilde işlem yapılacaktır; - Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentleri kapsamında çalışmaması, İsteğe bağlı sigortalı veya isteğe bağlı iştirakçi olmaması, 506 sayılı Kanunun geçici 20. maddesi kapsamında sigortalı olmaması, Kendi sigortalılıklarından dolayı Kanun ile 506 sayılı Kanunun geçici 20. maddesine göre gelir veya aylık almaması, 2925 sayılı Kanuna göre sigortalı sayılmaması, 18 yaşını doldurmuş olması_koşulları aranmaktadır. 18 yaşından

küçük çalışanların sigorta kapsamına dahil olmaları daha önceki yasalarda mümkün olmamıştır. Ancak bu durum fiilen işçi statüsünde çalışanlar için söz konusu değildir (5510 sayılı Yasa md. 4/1-a ve md. 92 gereğince zorunlu sigortalılık hali). Bu durumda fiili çalışma 18 yaşın altında olsa da çalışan işçi sigortalı olmak zorundadır. Yani bir eylemin veya işin yasak olması hali bile o kişilerin sigortalı olamayacağı anlamını taşımamaktadır. Burada sadece kanun koyucunun 18 yaş altındaki ve tarımda hizmet akdi ile süresiz çalışanları korumak amacı ile bu maddeyi getirdiğini düşünüyoruz (15, md. 5a). Buna rağmen 18 yaş altında olup, tarımda hizmet akdi ile çalışanların koşulları yerine getirmesi halinde sadece GSS kapsamında sınırlı bir sosyal güvenlik korumasından yararlanacaklardır. Bu durumda 4/a statüsünde olduklarından, iş kazası ve meslek hastalığı sigortaları işveren tarafından karşılanacaktır. Bu durum belirli bir sigorta primi ödeyemeye muktedir olmayan 18 yaşın altındaki çocuğun fiilen sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmadığını göstermektedir.¹⁰ 15-17 yaş dilimi arasında toplam çalışan çocukların yüzde 32'sinin tarımda çalıştığını dikkate alırsak, önemli oranda çocuk işçinin sosyal güvenlik koruması kapsamında olmadığı anlaşılmaktadır. Bu 2925 sayılı Yasa'nın uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin md. 5a'da belirtilen sigortalı olabilmek için zorunlu olan 18 yaş sınırının kaldırılması ile 18 yaş altındaki genç işçilerin sosyal güvenlik kapsamına girmesiyle mümkün olabilir.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

1593 sayılı UHK 173. maddesi, 4857 sayılı İş Kanunu'nun asgari çalışma yaşı ve çalışma saatleri ile ilgili olan 71. maddesi ile çelişkili unsurlar taşımaktadır. İş Kanunu'nda çalışmak için asgari yaş sınırı 15 ve hafif işler için ise 14 yaş olarak belirlenmiş olmasına rağmen, UHK'de asgari yaş 12 olarak belirlenmiştir. Yine UHK'de 12 yaş ila 16 yaş arası için günlük azami sekiz saatlik çalışma öngörülürken (md.173), benzer durum İş Kanunu'nda 15 yaşını doldurmuş olanlar için günde 8 saati haftada 40 saati geçemez denilmektedir. Şayet genç işçi haftada altı gün çalışıyorsa, günlük çalışma süresi 7,5 saati geçemez olduğu anlaşılmaktadır (md. 71). Bu bakımdan UHK'deki yaş ve çalışma saati ile ilgili maddelerin İş Kanunu ile

uyumlaştırılması veya UHK içinde bu maddenin tamamı ile kaldırılması gerekmektedir.

İş Kanunu; 71. madde 4. fıkra: *“Zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış ve örgün eğitime devam etmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışanların ise günde beş ve haftada otuz saatten fazla olamaz. Bu süre, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir. Okul öncesi çocuklar ile okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir.”* (Ayrıca bakınız; Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Çalışma Süreleri ve Ara Dinlenme Süreleri, md. 6)

Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu ve onayladığı uluslararası sözleşmelerdeki asgari yaş koşulu ile UHK uyumlu değildir. Deniz işlerinde en az çalışma yaşının tespitine ilişkin 1936 tarihinde kabul edilen 58 sayılı ILO sözleşmesi, 15 yaş gemilerde çalışmak için asgari çalışma yaşı olarak kabul etmiştir. Bununla beraber istisna olarak, *“onbeş yaşından aşağı bir çocuğa iş verilmesinde çocuğun menfaatinin bahismevzuu olduğuna dair bir mektep idaresi yahut milli mevzuatla tespit edilmiş bir makam, çocuğun bedeni durumu ile sıhhatini ve verilmesi melhuz işin halen olduğu kadar istikbalde de çocuğa sağlayacağı menfaatleri göz önünde bulundurmamak suretiyle bir kanaate vardığı takdirde, milli mevzuatla asgari 14 yaşındaki çocuklara çalışma belgeleri verilebilmesi derpiş olunabilir.”* denilmektedir (8). Bu madde ile 4857 sayılı İş Kanunu'nun daha gerisinde olan hükümleri içermektedir. Bununla birlikte fabrika, imalathane, her türlü sanat müesseseleri ve madenlerde daha sonra düzenlenmiş olan İş Kanunu devreye girmiştir. Bu durumda uygulamada son yasa olarak İş Kanunu'nda yer alan hükümler geçerli olacaktır. Bu noktada, 1930'larda çalışma hayatıyla ilgili ilk düzenlemelerin UHK'ye göre yapıldığını anımsamak gerekir.

Meslek Eğitim Kanunu

1986 yılında bu kanunun adı Çıraklık ve Meslek Eğitimi iken 4702 sayılı Kanunun 22. maddesi ile adı Meslek Eğitim Kanunu olarak değiştirilmiştir (16). Bu kanunun 13. maddesi *“Bu kanun kapsamında bulunan il ve mesleklerde faaliyet gösteren*

işyerleri, Bakanlıkça tespit edilecek illerde ve meslek dallarında 19 yaşından gün almamış kişileri çıraklık sözleşmesi yapmadan çalıştıramazlar. Mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumların örgün eğitim programlarından mezun olanlar ve kalfalık belgesi sahipleri bu hüküm dışında tutulur” denilmektedir. Bu meslek dalları çocukların ciddi olarak çalıştıkları ve işyerlerini kapsayan meslek alanlarına aittir. Kanun metninden anlaşıldığı kadarı ile 19 yaş sınırı dikkate alınarak hazırlanan hükme göre meslek dalları içinde çıraklık sözleşmesi yapmadan çalıştırılmaz denilmesine ve çok sayıda çocuğun bu kapsamda olmasına rağmen çalıştırıldıklarını biliyoruz. Bu kanun hükümlerinin özellikle çocuk işçiliğin yaygın olduğu meslek dalları açısından ciddi sorun oluşturduğuna vurgu yapıyoruz.

Mevsimlik gezici tarım işçileri ve beraberindeki çocuk işçiler

Tarım sektöründe çalışan çocukların oransal büyüklüğüne rağmen mevsimlik gezici tarımda çalışan çocuk işçilere ilişkin sayısal verilerden yoksunuz. MGTİ’yi doğrudan ilgilendiren mevzuatın uygulanmasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı temel olarak sorumlu bakanlıklardır. Ancak bu bakanlıklar arasında MGTİ’ye yönelik hiç bir koordinasyon bulunmamaktadır. Sadece MGTİ’ye yönelik düzenlemelerde oluşan yasal boşluğu doldurmak üzere 24 Mart 2010 tarihinde Başbakanlık, MGTİ’nin “Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Hakkında” bir Genelge yayımlamıştır (17). Bu genelge ile MGTİ’nin gidecekleri yörelere ulaşmalarında, barınma ve yaşam koşullarında, sağlık bütünlüklerinin korunmasında, çocukların eğitimlerinde alınacak önlemleri ilgilendiren düzenlemelerin yapılmasında merkezi ve yerel idarelere özel görevler yüklenmektedir.

Genelgede tek tek sıralanan tedbirlerin hayata geçirilmesi ve takibinin yapılması için merkezde “MGTİ İzleme Kurulu”, yerelde ise “İl/İlçe MGTİ İzleme Kurulu” oluşturulması karara bağlanmıştır. Genelge bu kurulların kimlerden oluşacağını belirttikten sonra, İl/İlçe MGTİ İzleme Kurullarınca, mevsimlik çalışma döneminin başında ve sonunda, o il ve ilçede yürütülen faaliyetlerin, karşılaşılan sorunların ve çözüm önerilerinin MGTİ İzleme Kurulunda görüşülmek üzere ÇSGB’ye gön-

derilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak bu genelgenin uygulamada çok sınırlı bir alanı kapsadığı ve genel olarak uygulanmadığı örnekler üzerinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan ÇSGB 2010 yılında “MGTİ’nin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlamış, bu planda MGTİ’nin ulaşım, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik, sosyal çevre ile ilişkiler, iş ve sosyal güvenlik koşulları vb gibi konularda iyileştirme stratejilerini belirlemiştir. İlgili Başbakanlık genelgesinin ve eylem planının uygulanmasını takip ve koordinasyonun sağlanması amacıyla Bakanlık bünyesinde “MGTİ İzleme Kurulu” oluşturulmuştur. Ancak uygulamada ne genelgede ne de eylem planında belirtilen tedbirlerin çoğunlukla hayata geçirilmediği gözlenmektedir.

Başbakanlık Genelgesi (4 Mart 2010 tarihli ve 27531 sayılı) ile gündeme gelen “Mevsimlik Gezici Tarım işçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Genelgesinde” yer alan öneri ve yaptırımların uygulanması sağlanmalıdır. Bu genelge MGTİ’nin beraberindeki çocuklara ilişkin olan 12-13-14 maddeleri için de mutlaka uygulamaya sokulmalıdır. Bu durumun gerçekleşmesi için öncelikle MGTİ’nin yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik kapsamlı yasal düzenlemeler yapılarak, yapılan yasaların etkin bir şekilde uygulanması garanti altına alınması gereklidir. Öte yandan genel olarak iş hukuku, özel olarak Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik ikinci maddesinin değiştirilerek MGTİ’yi kapsayacak biçimde genişletilmesi de zorunludur (18).

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte 4. maddede çocuk işçi “14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiler” olarak tanımlanmıştır (7).

Bu çerçevede çocuk işçilerin çalıştırılabileceği hafif işler arasında “düşme ve yaralanma tehlikesi olabilecek şekilde çalışmayı gerektirecek olanlar hariç, meyve, sebze, çiçek toplama işleri”ne yer verilmiştir. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli nokta çalışan çocuklara ilişkin son işgücü anketidir (2012). Buna göre tarımda çalışan çocukların yaş

dilimlerine göre dağılımı; 6-14 yaş arasının yüzde 32, 15-17 yaş grubundakilerin ise yüzde 14 oranında olduğunu bize göstermektedir (TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2012'den hesaplanmıştır). Bu yaş dilimleri tarımda çalışan çocukların hafif işlerde olsa bile büyük risk grubu olduğunu düşündürmektedir.

Bu yönetmeliğin 4. maddesinde hafif iş, yapısı ve niteliği itibarıyla ve yerine getirilmesi sırasında özel koşullara göre; a) Çocukların gelişmelerine veya sağlık ve güvenliklerine zararlı etki ihtimali olmayan, b) Okula devamını, mesleki eğitimi veya yetkili merciler tarafından onaylanmış eğitim programına katılımını ve bu tür faaliyetlerden yararlanmasını engellemeyen işleri ifade etmektedir. Ancak 21.02.2013 tarih ve 28566 sayılı RG bu yönetmeliğin 4. maddesindeki ağır ve tehlikeli iş tanımını kaldırmıştır (19). Ancak bu tanımın kaldırılması çocuk ve genç işçilerin ağır ve tehlikeli işleri yapabilecekleri anlamına gelmemektedir. Yapılan işler “az tehlikeli”, “tehlikeli” ve “çok tehlikeli” diye tasniflendi ve az tehlikeliler dahil artık hangi iş olursa olsun işe giren tüm işçiler için sağlık raporu alınması zorunlu hale geldi (20).

Sonuç Yerine

ILO, çocuk işçiliğinin engellenmesi ve alınacak tedbirlere ilişkin birçok sözleşme ve tavsiye kararını üye ülkelerin onayına sunmuştur. 1999 yılında 182 sayılı “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin acil eylem” sözleşmesini ve bu sözleşmeye bağlı 190 sayılı tavsiye kararını kabul etmiştir. Burada “en kötü biçimlerde çocuk işçiliği” ifadesi ile kastedilen unsurlar arasında sayılan “borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılma” Türkiye’de tarım ve hizmetler alanında en sık rastlanan olgulardan biridir. Bu bağlamda UNICEF raporlarında bile çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden bazılarının rastlandığına dair gözlemleri içeren bilgiler bulunmaktadır. Türkiye 182 sayılı ILO sözleşmesini 27.06.2001 tarihi itibarıyla onaylamıştır. Bu sözleşmede (2. madde) “çocuk” terimi “18 yaş altında herkese uygulanır” denmesine rağmen hukuki mevzuatın yaptığı ikili ayırım bu konuda ciddi bir çelişki taşımaktadır. 6-14, 15-18 yaş dilimleri arasında ayırım uygulanması, 182 sayılı sözleşmenin içeriği ile uyumlu değildir. Mamafih Anayasanın 90. maddesi bu konuda

uluslararası sözleşmelere referans vererek, iç hukukun üstünde olduğuna işaret etse de, mevzuatımızın bu çelişkileri giderecek değişiklikleri yapması gerekmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye’nin onayladığı çocuk ve genç işçilik ile ilgili ILO sözleşmelerinin uygulamada hayata geçemediğine ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu sözleşmelerin uygulamaya geçmesi için özellikle ailelerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek biçimde gerçekleşmesi gerekliliği bulunmaktadır. Çocukların işten uzaklaştırılması ve onların sosyal uyumlarının sağlanabilmesinin ailelerin yoksulluk sorunu ile bağlantılı olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle çocukların çalıştırılmaması için yapılan hukuki düzenlemelerin (asgari yaş, zorunlu eğitim vb) çocukların sokakta ve enformel alanlarda çalıştırılmasına yol açtığı, bu nedenle alınacak önlemlerin bu paradoksal gelişmeyi dikkate alması zorunluluğu bulunmaktadır. Çocuk işçiliğinin önlenmesi sorunu sadece Türkiye açısından değil dünya açısından önem taşıyan bir sosyal politika sorunu olmaya devam etmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye’de yeniden çocuk işçiliğinin oransal olarak yükselmeye başlamasının gerisinde, temel olarak yoksulluk ve gelir adaletsizliğinin yattığı kanaatindeyiz. Bunlara rağmen hukuki alanda gereken bazı iyileştirmelerin yapılması, sorunu ortadan kaldırmamakla birlikte kısmi bir iyileşme sağlayabilir. Aileye, kültürel yapıya, eğitim ve sağlık sistemine yönelik pozitif düzenlemelerin çocukların çalışmasını ortadan kaldırmaya da belirgin düzenlemeler sağlayacak ileri adımlar olduğuna inanıyoruz. Bu itibarla hukuki düzenlemelerde yapılacak değişiklikler çocuk işçiliği ile mücadelede anlamlı sonuçlar verecektir.

Teşekkür: Bu çalışma büyük ölçüde Emekli İş Müfettişi Doğan Keskin ve Av. Murat Özveri’nin katkıları ile biçimlenmiştir. Her ikisine de yardım ve destekleri için şükranlarımı sunarım.

Dipnotlar

1. Çocuk işçilerin çalıştırılabilecekleri hafif işler: Düşme ve yaralanma tehlikesi olabilecek şekilde çalışmayı gerektirecek olanlar hariç meyve, sebze, çiçek toplama işleri, Kümes hayvanları besiciliğinde yardımcı işler ve ipek böcekçiliği işleri, Esnaf ve sanatkarların yanında satış işleri, Büro hizmetlerine yardımcı işler, Gazete, dergi ya da yazılı matbuatın dağıtım ve satımı işleri (yük taşıma ve istifleme hariç), Fırın, pastane, manav, büfe ve içkisz lokantalarda komi ve satış elemanı

- olarak yapılan işler, Satış eşyalarına etiket yapıştırma ve elle paketleme işleri, Kütüphane, fuar, panayır ve sergi yerlerinde yardımcı işler (yük taşıma ve istifleme hariç), Spor tesislerinde yardımcı işler, Çiçek satışı, düzenlenmesi işleri.
- 6331 sayılı Kanuna göre yapılan işler; az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli diye sınıflandırılmaya başlanmıştır.
 - Muhtemelen 2012 yılındaki Milli Eğitim Kanunu, sonra da 4857 sayılı Kanundaki değişikliklerde bu tavsiyeler dikkate alınmış olabilir.
 - 4857 sayılı Kanun m.71-
 - 6645 sayılı Kanun ile getirilen (Ek fıkra: 4. 4. 2015-6645/38 md.) “Sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinin kapsamı, bu faaliyetlerde çalışacak çocuklara çalışma izni verilmesi, yaş grupları ve faaliyet türlerine göre çalışma ve dinlenme süreleri ile çalışma ortamı ve şartları, ücretin ödenmesine ilişkin usul ve esaslar ile diğer hususlar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun görüşleri alınarak ÇSGB tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.” denmektedir. Bu konuda bakınız: Doğan Keskin <http://bianet.org/bianet/emek/163520-0-14-yas-cocuklar-kultur-sanat-ve-reklamda-nasilcalisacak>.
 - SGK 2015 istatistikleri tarım sigortalıları 4-1a ve 4-1b kapsamında olan 837.9 bin kişidir.
 - Yerel işçiler, mevsimlik gezici ve geçici tarım işçileri ve Suriyeli işçiler de (2016/8375 Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmeliğin çıkmasının ardından) bu başlık altına dahil olacaktır. Md5/4: *Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancılar, çalışma izni muafiyeti kapsamındadır. Çalışma izni muafiyeti başvuruları, geçici koruma sağlanan il valiliğine yapılır. Bu başvurular, ilgili valilik tarafından Bakanlığa bildirilir.*
 - Çiftçiler, ortakçılar vb çalışanlar bu başlık altına dahil olacaktır.
 - Ek madde 5: (6111 sayılı Kanun) 4 üncü madde ile isteğe bağlı sigortalılık hükümleri ve 506 sayılı Kanunun geçici 20 nci maddesi kapsamında sigortalı olmayan, kendi sigortalılıklarından dolayı bu kanunlara göre gelir veya aylık almayan ve 18 yaşını doldurmuş olanlardan; tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanlar, örneği Kurumca hazırlanan ve Kurumca belirlenen ilgili muhtarlık, birlik, kuruluş, il veya ilçe tarım müdürlükleri tarafından usulüne uygun olarak düzenlenip onaylanmış belgeleri ile talepte bulundukları tarihten itibaren sigortalı sayılırlar.
 - Sadece asgari ücretin 1/3 ü kadar gelir elde edenlerin gelir testine tabi olduktan sonra uygun olması halinde GSS primleri devlet tarafından karşılanmaktadır.

Kaynaklar

- Duyar İ, Özener B. “Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen “Bedenler” Ütopya Yayınları: 79. İstanbul, 2003.
- Öngel S. “Çocuk Emeginin Sömürsünde Güncel Eğilimler”, Kapitalizm ve Paternalizm Kışkacında Çocuk, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2016. S: 74.
- TÜİK. “İstatistiklerle Çocuk, 2012” Erişim: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13488> [25.02.2017]
- “Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)” 178 nolu paragraf. RG Tarih: 30 Mayıs 2014, Sayı: 29015.
- “4857 sayılı İş Kanunu” RG Tarih: 10.06.2003 Sayı: 25134.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası “Madde 10: Kanun önünde eşitlik” ve “Madde 50: Çalışma şartları ve dinlenme hakkı”.
- ÇSGB “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” RG Tarih: 6 Nisan 2014, Sayı: 25425.
- ILO “58 No’lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)” RG Tarihi: 2 Haziran 1959, Sayı: 10220.
- ILO “15 No’lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi” RG Tarihi: 2 Haziran 1959, Sayı: 10220.
- “1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” 7. BAP “İşçiler hıfzıssıhhası”, Madde 174. RG Tarihi: 24.04.1930, Sayı: 1489.
- MEB “12 Yıllık Zorunlu Eğitime Yönelik Uygulamalar Genelgesi” Tarih: 09.05.2012 Erişim: <http://www.meb.gov.tr/haberler/2012/12YillikZorunluEgitimeYonelikGenelge.pdf> [02.03i2017]
- “222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu” RG Tarih: 12.1.1961 Sayı: 10705.
- “6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” RG Tarih: 04/04/2015 Sayı : 26200.
- ÇSGB “İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği” 26.12.2012 Erişim: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130329-4.htm>.
- ÇSGB “2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortaları Kanunu Uygulamasına ait Yönetmelik” RG Tarih: 19.06.1986, Sayı: 19139.
- “3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu” RG Tarih: 04.04.2015 Sayı: 26200
- ÇSGB “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Hakkında bir Genelge” RG Tarih: 24.03.2010, Sayı: 27531.
- ÇSGB “Tarım ve Ormandan Sayılan İşlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Yönetmelik” RG Tarih:06.04.2004 Sayı: 25425.
- ÇSGB “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” RG Tarih: 21.02.2013 Sayı: 28566.
- “6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” RG Tarih: 30.06.2012 Sayı: 28339.
- Karakaş B, Çevik ÖC. “Çocuk Refahı: Çocuk hakları perspektifinden bir değerlendirme” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 18/3 2016;18(3):887-906. ●

ANTAKYA'DA BİR ALAN ARAŞTIRMASINA DAYALI GÖZLEMLER:

SURIYELİ SĞINMACI
ÇOCUK İŞÇİLER

Nihat KİREÇDAĞ

Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi AD. Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle Türkiye'ye 3 milyona yakın Suriyeli sığınmıştır. Diğer göçmen gruplarında olduğu gibi bu grubun büyük çoğunluğunu çocuklar oluşturmaktadır. Yaşam haklarını tehlikeye atan savaş ve yoksulluk ortamlarından kurtulmak için yaşadığı topraklardan göç etmek zorunda kalan bu çocuklar, en fazla istismar ve sömürü ile karşılaşan grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriyeli sığınmacı çocukların, neredeyse her iş alanında ucuz ve daha itaatkâr emekçiler olma gerçekliği hem medyaya yansıyan çeşitli haberlerde hem de bu konu ile ilgili bilimsel araştırmalarda ortaya konmuştur.

Türkiye'nin göç tarihinde önemli bir yer işgal edecek ve önemli bir sorun alanı olan Suriyeli sığınmacı çocukların emek piyasasındaki konumlarının ortaya konması adına rastlantısal örneklem yöntemi çerçevesinde, yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak Antakya'da bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma çerçevesinde, göçmen çocukların çalışmaları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları risk ve sorunlar bu yöntemler bağlamında irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: Suriyeli sığınmacı çocuklar, çocuk işçilik, göçmen, emek piyasası.

The Observations Based on a Field
Survey in Antioch: The Syrian
Refugee Children in Employment

Abstract

Because of the civil war taking place in Syria, nearly 3 million of Syrians have taken refuge in Turkey. As is the case for other refugee groups, the great majority of this group is composed of children. These children, who had to flee their countries in order to get themselves out of the war and

poverty, which put their lives at risk, constitute the group facing abuse and exploitation most. The fact that Syrian children refugees are considered as cheap and obedient workers almost in all sectors has been revealed by both the media coverage and the scientific researches.

Syrian refugee children will have an important place in the migration history of Turkey and it has already become a controversial issue. In that regard, a field research has been conducted in Antioch to identify the position of Syrian refugee children in the labour market. Random sampling and a semi-structured questionnaire have been used in the research. In the light of the findings of this research, the risks and problems faced by the refugee children that derive from employment are analyzed in this paper.

Key words: Syrian refugee children, child labour, Immigrant, labour market.

Suriyeli Sığınmacı Çocuklar

Suriye'de 15 Mart 2011'de başlayan iç savaş 6. yılına giriyor. Bu süre zarfında Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği verilerine göre 5 milyona yakın Suriyeli sığınmacı ülkelerini terk edip, komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır (1). Bu kitle, başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Mısır, Irak ve Ürdün'e sığınmışlardır. Bu süre zarfında Türkiye açık kapı politikası uygulayarak Suriyelilerin sınırdan geçişine izin vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Madde 91 uyarınca 22 Ekim 2014'te geçici korumaya ilişkin bir yönetmelik yayımlamıştır (2). Geçici Koruma Yönetmeliği, Suriyeliler için özel bir düzenleme getirmiş olup Suriyeli sığınmacılar, kendilerine tanınan bu yönetmelik kapsamında Suriyelileri, misafir olarak tanımıştır.

Sayıları 5 milyona yakın olan Suriyeli sığınmacıların yarısından fazlası Türkiye’de yer almaktadır. Sınırı geçip Türkiye’ye gelenlerin bir kısmı oluşturulan kamplara yerleştirilmiştir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın 4 Şubat 2017 tarihli verilerine göre 260.092 Suriyeli 10 ilde kurulan 25 geçici barınma merkezine yerleştirilmiştir (3). Türkiye’de barınma merkezleri dışında yaşayan kaç Suriyeli mülteci bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Suriyelilere ilişkin, net bilgi ve verinin olmamasının temel sebebi tamamının biometrik kayıtlarının yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2 Şubat 2017 tarihli verilerine göre, Türkiye’de toplam 2.880.325 Suriyeli sığınmacı tespit edilmiştir (4). Bu verilerden barınma merkezlerindeki Suriyeli sayısını çıkartıp oransal olarak hesapladığımızda Suriyeli sığınmacıların %91’lik kısmının barınma merkezleri dışında kendi mücadeleleriyle hayatlarını devam ettirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacıların büyük çoğunluğu çocuklardan oluşmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileri esas alındığında, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların 1.311.495’i (%46) 18 yaş altı genç ve çocuklardan oluşmaktadır. Bu yaş aralığındaki grubun, 335.504’ü (%12) 0-4 yaş aralığı, 416.600’ü (%14) 5-9 yaş aralığı, 313.109’u (%11) 10-14 yaş aralığı, 246.282’si (%9) 15-18 yaş aralığından oluşmaktadır (4).

Suriyeli sığınmacı çocukların Türkiye’ye göç etme nedenleri

Suriyeli Sığınmacı çocukların büyük çoğunluğu savaş, ekonomik, etnik ya da dini çatışma ortamı gibi nedenlerle ülkesini terk etmek zorunda kalan aileleri veya yakınlarının refakatiyle Türkiye’ye göç etmiştir. Nitekim ne kadar azınlığı oluştursalar da, Suriyeli sığınmacı çocukların bir kısmı ebeveynleri veya birlikte yaşadığı yakınlarını kaybetmesinden dolayı refakatsiz bir şekilde ve kendi çabalarıyla göç eden kabilelere katılıp Türkiye’ye gelmiştir. Bunun yanı sıra, yine bu grupta değerlendirebileceğimiz bazı çocuklar daha iyi bir yaşam koşullarına ulaşmak, Türkiye’de çalışıp Suriye’de yaşamaya devam eden ailesini finanse etmek, Suriye’de zorla askere alınmamak veya Esad rejim güçlerine karşı savaşan herhangi bir gruba katılmalarının önüne geçmek gibi nedenlerle aileleri tarafından Türkiye’ye gönderilmektedir.

Refakatsiz olan bu çocuklar, istismara uğramaya en açık veya en fazla uğrayan ayrıca karşılaştıkları sorunlara karşı çözüm geliştirmede iyi olmadıklarından en savunmasız grubu oluşturmaktadır.

Suriyeli sığınmacı çocukların göç sürecinde karşılaştıkları sorunlar

Sığınmacı çocukların tamamına yakınının, göç sürecinin her aşamasında sahip oldukları temel haklar ihlal edilebilmektedir.

Atasü Topçuoğlu’na göre göç eden çocuklar, “Göç öncesi süreçte; şiddet, silahlı çatışma, yoğun toplumsal baskı yaşamakta, yoğun ekonomik sıkıntılar yaşamakta, yaşam hakları tehlikeye girmekte, kötü beslenmekte ve temel ihtiyaçlara erişimde zorluklar yaşamaktadır. Yolculuk sürecinde ise; insan ticaretine maruz kalma, çocuk işçiliği ve en kötü koşullarda çocuk işçiliğine maruz kalma, sağlıklı olmayan koşullarda barınma, eğitimin sekteye uğraması, ihtiyaç anında tıbbi yardım alamama, ebeveyn kaybı, yalnız kalma, cinsel taciz, istismar ve şiddet gibi risklerle karşılaşmaktadır. Göçün son aşaması yani geçiş bölgelerinde ve varılan ülkelerde, çocuklar 1. ve 2. süreçteki bütün risklerle karşı karşıya kalmakta bu risklere ek olarak ise sosyal ve kültürel uyumsuzluk, dil bilmeme, sosyal yardımlardan faydalanamama, yoksulluk, psikolojik sorunlar gibi” risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar (5). Suriyeli çocuklar da, hayatlarını olumsuz bir şekilde ve yüksek derecede etkileyen bu risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Türkiye’de çocuk işçiliği ve Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çocuk işçiliğini çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlamaktadır (6).

Türkiye Cumhuriyeti 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesi, 18 yaşından küçükleri “çocuk” ve “genç işçiler” olarak iki gruba ayırmaktadır. Çocuk ifadesi, 15 yaşından küçükler için kullanılmakta olup, 15 yaşını tamamlamamış -14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiler hariç- çocukların çalıştırılmasını yasaklamıştır. Genç işçi ifadesi ise, 15 yaşını tamamlamış olup 18 yaşını bitirmemiş kişiler için kullanılmaktadır. Çocuğun ve genç işçinin işe yerleştirilmesinde ve çalışması süresince güvenliği,

sağlığı, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimi, kişisel yatkinlık ve yetenekleri dikkate alınmaktadır. Bir başka ifadeyle, 14 yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocuklar ile genç işçilerin güvenliklerini tehlikeye atacak, onların psikososyal gelişimleri ile bedensel gelişimlerine zarar verecek ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları kesinlikle yasaktır (7). Söz konusu yasaklara rağmen Türkiye’de yaşayan yüzbinlerce çocuk ve genç işçilerin büyük çoğunluğu ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırıldıkları hazırlanan bazı raporlarla ortaya konulmuştur.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü’nün (DİSK-AR) 2015 yılında yayınladığı raporun verilerine göre, 2006 yılında 830 bin olan çocuk işçi sayısı, 2012 yılında çocuk işçi sayısı 893 bine ulaşmıştır (8). Rakamlardan da anlaşıldığı gibi, Türkiye’de çocuk işçilerin sayısında son yıllarda yeniden bir artış söz konusu olmuştur.

Bir başka önemli rapor, çocuk işçilere yönelik farkındalık yaratmak isteyen Hayata Destek İnsani Yardım Derneği tarafından hazırlanan “Bu İş Çocuk Oyuncakı Değil” başlıklı rapordur. Rapor, Türkiye’de yaklaşık 1 milyon Türkiyeli çocuğun ağır koşullar altında çeşitli sektörlerde çalıştığını göstermektedir. Ayrıca raporda altı çizilen bir başka önemli nokta, Suriye’de yaşanan savaşla birlikte milyonlarca çocuğun Türkiye kentlerine sığınmasıyla çocuk işçiliği sayısının giderek arttığıdır (9).

Türkiye’de geçici koruma altında bulunan ve ekonomik faaliyetlerde yer alan Suriyeli Sığınmacı çocuklara yönelik herhangi bir resmi veri olmasa da alanda yapılan gözlemler ve araştırmalar bu çocukların çocuk işçiliğinin en kötü türü olarak tabir edilebilecek koşullarda çalıştıklarını ve çocukları çalıştırmanın Türkiye’de yaşayan Suriyeli aileler için ekonomik zorluklarla mücadele edebilmenin en yaygın yolu haline geldiğini göstermektedir. Çalışan Suriyeli çocuk sayısı net olarak bilinmemektedir fakat iş alanları ve koşulları Türkiye’deki çalışan çocukların durumuyla benzerlikler göstermektedir (10).

Suriyeli sığınmacı çocukların emeği birçok sektörde istismar edildiği gibi ucuz ve daha itaatkâr olmasından dolayı işverenler tarafından fazlasıyla tercih edilmektedir. Türkiye’de Suriyeli Sığınmacı

çocukların aldıkları ücret yetişkin Suriyeli sığınmacı işçilerin aldıkları ücretin çok altında olmasından dolayı istihdam edilme şanslarının Suriyeli yetişkinlere göre daha yüksektir. Dolayısıyla birçok sektörde kaçak bir şekilde ve karın tokluğuna çalıştırılan Suriyeli çocuk işçiler, yoğun olarak tekstil sektörü olmak üzere hizmet, sanayi, tarım, mevsimlik tarım işçiliği, inşaat işçiliği, çobanlık, garsonluk, tezgâhtarlık gibi alanlarda yoğun bir şekilde tercih edilmektedir.

Türkiye için büyük önem teşkil eden Suriyeli çocuk işçiliği sorunu, ILO’nun çocuk işçiliği tanımında yer aldığı gibi çoğu kez bu çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoymakta, onların potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltmektedir. Yaptıkları iş nedeniyle Suriyeli sığınmacı çocuklar, okula düzenli devam edememekte ya da eğitimlerinin okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakılmaktadır. En aşırı biçimleri düşünüldüğünde, çocuk işçiliği olgusu çalışan Suriyeli çocukları ailelerinden ayırmakta, onları ciddi tehlikeler ve hastalıklarla karşı karşıya bırakmaktadır ve en önemlisi Suriye’li çocukların, çalışmalarından dolayı zihinsel ve fiziksel gelişimleri sekteye uğratmaktadır.

Suriyeli Çocuk İşçiler: Antakya’da Bir Alan Araştırması

Alan araştırmasının amacı yöntemi evreni ve örneklem seçimi

Bu çalışmanın hareket noktası, çocuk istihdamının çocuklara bedensel, ruhsal ve zihinsel kapasitelerinin üzerinde sorumluluklar yükleyen ve istismarına yol açan bir mekanizma olduğudur. Suriyeli sığınmacı çocuklar neredeyse her iş alanında ucuz ve uysal emek olmaları nedeniyle istihdam edildiği hem medyaya yansıyan çeşitli haberlerde hem de bu konu ile ilgili bilimsel araştırmalarda ortaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin göç tarihinde önemli bir yer işgal edecek ve önemli bir sorun alanı olan Suriyeli sığınmacı çocukların emek piyasasındaki konumlarının somut olarak ortaya konması amacıyla alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Alan araştırmasının ana evreni Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yerleştiği Hatay ilinin Antakya ilçesidir. Bu bölgeye yapılan ziyaretlerde Suriyeli çocuk işçilerin yoğun olarak; tekstil, hiz-

met, sanayi, mevsimlik tarım işçiliği, inşaat işçiliği, garsonluk, tezgâhtarlık gibi alanlarda kaçak bir şekilde ve düşük ücretlerde çalıştırıldıkları gözlemlenmiştir. Bu gözlemler sonucunda, 07-27 Ağustos 2016 tarihlerinde yarı yapılandırılmış soru formu çerçevesinde 50 Suriyeli çocuk işçi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler çalışmamızın birinci nicel verilerini kapsamaktadır. Bu görüşmeler çerçevesinde; çocukların çalışma koşulları, aldıkları ücret, karşı karşıya kaldıkları istismar biçimleri, eğitim hakkında yararlanma düzeyleri ve gelecek hakkında düşünceleri açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmamızda kullanılan nicel verilerin ikincisi ise ulusal ve uluslararası resmi kuruluşlara ait istatistiki verilerdir. Ayrıca bu çalışmada nitel yöntemler de kullanılmıştır. Araştırma da kullanılan nitel veriler ise gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmeler ve gözlemler neticesinde elde edilmiştir. Konu hakkında derinlemesine bilgiler almak için 1 işveren ve 3 okul müdürüyle görüşmeler yapılmıştır. Gerçekleştirmiş olduğumuz bu alan araştırmasında örneklem seçiminde “rastlantısal örneklem yöntemi” kullanılmıştır.

Suriyeli Sığınmacı Çocukların Demografik Özellikleri

Yaş ve cinsiyet durumları

Suriyeli çocuk işçilerle yapılan görüşmelerin %76'sı erkek çocuklarıyla, geri kalan %24'ü kız çocuklarıyla yapılmıştır. Görüşme yaptığımız çocukların yaş dağılımına baktığımızda en küçüğünün 9 yaşında olduğu tespit edilmiştir. Çalışan çocukların çoğunluğunu %58'lik oranla 13-15 yaş aralığında oluşturmaktadır. İş Kanunu'na göre genç işçi diye adlandırdığımız 15-17 yaş aralığında ki çocukların daha çok sanayi ve dikim atölyelerinde çalıştırıldıkları gözlemlenmiştir.

Suriyeli çocukların Türkiye'ye geliş tarihleri, geldikleri iller ve aile büyüklükleri

Yaptığımız araştırmada, Antakya'da 3 yıldan uzun (%6) süredir bulunan ailelerin, 2-3 yıl arasında (%56) bir süredir burada bulunan ailelerin, 1-2 yıl (%14) arasında bir süredir bulunan ailelerin ve 1 yıldan az (%24) süredir burada bulunan ailelerin olduğu tespit edilmiştir. Gelen ailelerin %70'i Halep'ten gelmiştir. Halep'i sırasıyla İdlip (%20) ve Lazkiye (%10) takip etmektedir.

Aynı araştırma kapsamında, çocukların çekirdek aile büyüklükleri ile bu ailelerde çalışan birey sayısını tespit etmek istedik. Suriyeli ailelerin %76'sının 7 ve üstü kişiden oluştuğunu tespit ettik. Ailede çalışan kişi sayısına baktığımızda ise ailelerin %64'ünde en az bir kişinin, %34'ünde ise en az 4 kişinin çalıştığını söyleyebiliriz. Ayrıca Suriyeli ailelerin %32'sinin 2 ve daha fazla aileyle aynı evde konakladığı tespit edilen bir başka önemli başlıklardandır.

Eğitim durumları

Önceki başlıklarda değindiğimiz gibi Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre, Türkiye'de 0-18 yaş aralığında 1 milyon 311 binden fazla Suriyeli çocuk bulunmaktadır (4). Bu rakamlar Türkiye'deki Suriyelilerin %46'sına tekabül etmektedir. UNICEF'e göre bu oran çok daha fazladır. UNICEF, Suriye'den gelen mültecilerin %58'inin çocuklardan oluştuğunu belirtmekte olup aynı zamanda Suriyeli nüfusun ciddi bir bölümünün kaydının olmamasından dolayı bu rakamların sadece kayıt altındaki Suriyelilere ait olduğunu vurgulamaktadır. UNICEF, Türkiye'de temel eğitim çağında olup okula gidemeyenlerin oranının %62 oranında olduğunu tespit etmiş durumdadır (11). Bu veriler sonrasında, bizim de yaptığımız saha çalışmasında Suriyeli çocukların Suriye'de ve Türkiye'deki okula devam durumlarını tespit etmek açısından konuya ilişkin sorular sorduk. Görüşmeci, çocuklardan sadece 1 kişi okul yaşına uygun olmadığı gerekçesiyle gitmediğini geri kalan 49'u gittiğini söyledi. Bu veriden hareketle Türkiye'de olup hiç okula gidemeyen çocuklar olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de okula gidişlerine baktığımızda ise görüşmecilerin %80'i gitmediğini geri kalan %20'si ise öğlene kadar okula gittiğini öğleden sonra ise çalıştığını dile getirmiştir. Antakya'nın Narlıca mahallesinde Suriyelilere yönelik eğitim veren bir okulun koordinatörünün söyledikleri bu durumu daha da netleştirmektedir. Koordinatör:

“Okulumuz 500 öğrenciye ders verecek bir kapasiteye sahiptir. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfların şubelerine baktığımızda doluluk oranı çok fazladır. Ancak dördüncü sınıftan sonra şubelerin doluluk oranının düştüğünü ve sonraki sınıflardan sonra pek öğrenci olmadığını dile getirmiştir. Bunun en temel sebebi o yaştaki çocukların çalışmaya başlamasından kaynak-

lanmaktadır.” Şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bir başka okulun müdürü ise okulun kapasite yetersizliğinden dolayı üçüncü sınıftan sonra öğrenci kaydedemediğini dile getirmiştir. Bundan dolayıdır ki, geçici eğitim merkezlerinin arzına yönelik yatırımların yapılması gerekmektedir.

Araştırdığımız bir başka konu ise Suriyeli çocukların hâlihazırda var olan Türk okullarına neden kaydedilmediği. Bu soruya cevap bulmak açısından, aynı mahallede eğitim veren bir Türk okulunun müdürüne “Suriyelileri çocukların okul kayıtlarını alıyor musunuz? Almıyorsanız bunun önünde herhangi bir yasal engel var mıdır?” diye sorular yönelttik. Okul müdürünün vermiş olduğu cevap şu şekildedir:

“MEB bize göndermiş olduğu bir bildiriye Suriyeli öğrencileri okula kaydedebileceğimizi söyledi dolayısıyla herhangi bir yasal engel yoktur. Ancak bu bildiride zorunluluk söz konusu değildir, tamamen müdürlerin iradesine bırakılmıştır. Önceki yıllarda Suriyeli öğrencileri kabul ettik ancak Suriyeli öğrencilere eğitim verecek Arapça bilen hocalarımız çok azdı bunun yanı sıra okulun kapasite yetersizliği vardır. İkili eğitime gitmek

istedik bu sefer velilerin baskısıyla karşı karşıya kaldık. Velilerin birçoğu, Suriyeli öğrenciler okulun sosyal dokusunu bozuyor gerekçesi ile onların kendi çocuklarıyla aynı okulda okumasını istemiyor. Bütün bu sorunlardan sonra öğrenci kabul etmemeye başladık.” şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra görülüyor ki, Suriyeli çocukların sahip olduğu -herkes için geçerli olan- eğitim hakkına erişimleri dolayı bazen de doğrudan gerekçelerle engellenmektedir. Bunu ortadan kaldırmak tamamen devletin yükümlülüğü altındadır. Buna yönelik adımların ivedi bir şekilde atılması gerekmektedir.

Suriyeli Çocuk İşçiler ve Emek Piyasası

Ücret hiyerarşisinin en alt tabakasında yer alan ve emek sömürsünü en ağır şartlarda yaşayan Suriyeli çocuklar bazen kendi çabalarıyla bazen de bir başkasının yardımıyla iş bulmaktadır. Suriyeli çocuk işçilerin iş bulmada kullandıkları kanallara baktığımızda %62’sinin işlerini kendi çabasıyla, geri kalan %38’nin başkasından yardım alarak bulunduğu gözlemlenmiştir. Çalışan çocukların %78’i daha önce başka bir işte çalıştığını dile getirmiştir. Çalıştıkları işyerinde 0-12 ay aralığında çalışıyorum diye cevap verenlerin oranı %98’dir. Bu verilerden hareketle, işyerlerinde çok fazla işçi giriş-çıkışlarının olduğunu söyleyebiliriz. Suriyeli çocuklar, karşılımları ücretlerin daha iyi olduğu bir iş fırsatı çıkınca ayırım yapmadan çalışmayı kabul ettiklerine dair yorum getirebiliriz.

Yaptıkları işler ve aldıkları ücret

Suriyeli sığınmacı çocukların, ucuz ve uysal emek olmalarından kaynaklı neredeyse her iş alanında istihdam edildiğini önceki başlıklar altında vurgulamıştık. Yaptığımız araştırma da, görüşmecilerimizin yoğun olarak; hazır giyim ve ayakkabı satış mağazaları, tekstil üretim atölyeleri, çay ocakları, telefon tamircisi, berber ve çalışma koşullarının en ağır ve tehlikeli olduğu sanayi ve tarım sektöründe çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, bazı çocukların karton toplayarak, sokaklarda mendil satarak bazılarının ise pazar yerlerinde pazarcıların tezgâhlarının kurulması ve toplanmasına yardım ederek kendi işlerini yaptıklarını da ekleyebiliriz.

Fotoğraf erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/emek/156836-cocuk-isci-sayisi-karmasasi>

Suriyeli çocuk işçilerin aldıkları ücreti incelediğimizde; görüşmecilerin %50'si 50 TL'nin altında haftalık ücret almaktadır. Alınan en düşük ücret 20 TL, en yüksek ücret ise 120 TL olarak tespit edilmiştir. Görüşmecilerin ortalama aldıkları haftalık ücret 60,5 TL'dir. Belirtmek gerekir ki, 50 TL'nin altında ücret alan %50'lik dilimin ortalama haftalık ücreti 33 TL'ye tekabül etmektedir. Yine aynı dilimin ortalama günlük ücreti ise 5,5 TL'ye denk gelmektedir. Genel anlamda hesapladığımızda ise bu oran günlük 10,8 TL'yi bulmaktadır. Çalışan bu çocukların tamamı yetişkinlerin yapacağı işi yapmaktadır. Çocukların istihdamının tercih edilmesininde tercih edilmelerinin en temel sebeplerinden biri budur.

Tekstil atölyesi işleten bir işverenin bize söyledikleri bilinen bu gerçeği gözler önüne sermektedir. İşverenin "Bunca Hukuki yasaklara rağmen neden çocuk işçi çalıştırıyorsunuz?" sorumuza vermiş olduğu cevap şu şekildedir: "Daha önceleri Türk işçilerden overlokçuya 200 TL haftalık, makinacıya 250 TL haftalık veriyordum. Atölyemde, 3 overlokçu ve 4 makinacı çalışmaktadır. Aylık olarak hepsinin maliyetini hesapladığımızda 6,400 TL yapmaktadır. Şimdi ise bu işi 14-15 yaşındakiler de yapıyor, işi onlara öğretmek sadece bir ayımı aldı ve şu anda çok iyiler. Ve overlokçuya verdiğim ücret 50 TL, makinacıya verdiğim ücret ise 70 TL'dir. Bunu hesapladığımızda ise 1720 TL yapıyor. Bu hesaplamalara göre aylık 4500 TL'den fazla masraftan kurtulmuş oluyorum. Sadece ben çalıştırmıyorum herkes çalıştırıyor. Devlet ceza yazacaksa hepimize yazmalı. Buda imkânsız. Biz de zamanında çalıştık ve kendi kazancımızı düşünmek zorundayız..."

Verilen bu cevaptan hareketle, işverenin önceden de aylık maksimum 1000 TL'ye asgari ücretin altında ve kayıt dışı bir şekilde işçi çalıştırdığı görülmektedir. Dolayısıyla kârını maksimize etmeye çalışan işverenlerin çocuk işçi çalıştırmamasını beklemek yerinde olmayacaktır. Bu nedenle ilgili devlet kurumlarının var olan mevzuatları kullanarak çok yoğun bir denetim yapması, ihlâl edenleri ise sert yaptırımlarla cezalandırması gerekmektedir.

Çalışan çocukların %80'i günde 12 saat çalışmaktadır, geri kalan %20'si ise okula gidiyor olmalarından dolayı işe öğleden sonra gelmekte olup okula giden bu çocuklar hafta içi günde 7 saat,

cumartesi günleri ise 12 saat çalışmaktadır. Çalışan çocukların %88'i işe yürüyerek gidip gelmektedir. Ayrıca çalışanların %58'i yemek ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır. Bir başka ifadeyle, görüşmecilerin %58'i kendi yemeğini kendi evinden getirmektedir. Çalışan çocukların tamamı ailesi istiyor diye çalışmaktadır. Aynı araştırma kapsamında çalışan çocuklara "Yaptığınız işi nasıl tanımlarsınız?" şeklinde sorular sorduk. Bu soruya, çocukların %96'sı yaptığı işi "pis, yorucu, zor" şeklinde cevaplamış geri kalan %4'ü ise Türkçeyi öğrettiği gerekçesiyle "Öğretici" olarak cevaplamıştır. Bu soruların yanı sıra, işverenlerin çalışan çocuklara yönelik davranışlarını öğrenmek açısından "Patronunuz size nasıl davranıyor?" şeklinde bir soru sorduk. Çocukların %52'si "Patron bizi azarlıyor, kızıyor, dövüyor ve çok sert" şeklinde cevaplar aldık geri kalan %48'i ise, "Patron çok sevecen, bizimle şakalaşıyor, yardımcı oluyor" şeklinde cevaplamışlardır.

İş dışındaki faaliyetleri

Çalışan çocukların iş saatleri dışında kendi gelişimleri açısından herhangi bir faaliyette bulunup bulunmadıklarını tespit etmek açısından "Sinemaya gidiyor musun? Kitap okuyor musun? Spor yapıyor musun? Televizyon izliyor musun? Arkadaşlarıyla oyun oynuyor musun?" şeklinde sorular sorduk. Görüşmecilerin %50'si işten sonra çok yorgun oluyorum gerekçesiyle hayır hiçbirini yapamıyorum diye cevaplamıştır. %26'sı arkadaşlarıyla oynuyorum, %18'i ise televizyon izliyorum ve son olarak sadece %6'sı kitap okuyorum şeklinde cevaplar vermiştir. Ayrıca çocuklara "Ev işlerinde annenize yardım ediyor musunuz?" şeklinde sorular sorduk, görüşmecilerin %40'ı -kız çocukları yoğunlukta olmak üzere- bu soruyu evet, geri kalan %60'ı hayır olarak cevaplamıştır.

Alan araştırması bulgularında çalışan Suriyeli çocukların geleceğe yönelik beklentilerini öğrenmek ve en çok neyi istediğini öğrenmek açısından "Şu an ne isterdin, nerede olmayı ve ne yapmayı hayal ederdin" sorusu sorulmuştur. Görüşmecilerin çoğu işe gidiş ve dönüşlerde çok yoruluyor olmasından dolayı "bisikletim olsun isterdim" cevabını vermiş, tamamı ise Suriye'de olmak istediğini, büyük çoğunluğu ise okulunu ve arkadaşlarını çok özlediğini dile getirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Suriyeli sığınmacı çocuklar, emek piyasasında daha kötü koşullarda ve düşük ücretlerle çalışmakta olup ayrımcılığa uğramaktadırlar. Özellikle küçük ve orta kademeli işverenler, ucuza ve uzun sürelerle çalışabilecek ve ücret pazarlığına girmeyecek, temel işçi haklarını aramayacak, her türlü çalışma koşulunu kabul edecek bu kitleleri çalıştırmayı tercih etmektedir.

Suriyeli çocukların tamamına yakını kazandıkları para ile ev ekonomisine katkıda bulunmak nedeniyle çalışmak zorunda kalmaktadır. Bir başka ifadeyle, göçle birlikte ortaya çıkan yoksullukları onları emek piyasasına iten en önemli faktördür. Dolayısıyla Suriyeli çocukların ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla kazandıkları gelirin yerini ikame edecek başka bir gelir sağlanmadığı sürece onları emek piyasasından koparmak pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, yoksulluk zemininde yükselen çocuk işçiliğiyle olan mücadelede yoksulluğu ortadan kaldıracak sosyal politika- lar geliştirilmelidir.

Suriyeli sığınmacı çocukların, arkadaşlarından ve yakınlarından ayrılmak zorunda kalması, eğitimlerinin sekteye uğraması, bilmedikleri bir ülkenin anlamadıkları dilleriyle yaşamak zorunda kalması ve en önemlisi çocukların, sağlıklı olmayan ortamlarda uzun sürelerle çalışması veya ağır iş koşullarında çalışmaya zorlanması çocukların ruhsal ve bedensel sağlığını tehdit oluşturacak sorunları beraberinde getirmektedir.

Çocuklar arasında en dezavantajlı grubu oluşturan Suriyeli sığınmacı çocuklar, kanuni yasaklara rağmen en acımasız şekilde çalıştırılmaktadır. Türkiye’de çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi ve ulusal mevzuatta çocuk işçiliğini yasaklayıcı hükümler konmasına rağmen yeterli bir sonuç alınamamaktadır. Başka bir ifadeyle, ilgili mevzuatlar yeterliliğini korusa da devletin çocuk işçiliğine ilişkin denetiminin yetersiz kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla devletin denetim mekanizmasını güçlendirmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1. UNHCR. Registered Syrian Refugees, United Nations High Commissioner for Refugees, 2017. Erişim: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (07/02/2017).
2. UNHCR. Syrian Refugees in Turkey Frequently Asked Questions, United Nations High Commissioner for Refugees, 2015. http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/frequently_asked_questions.pdf (08/02/2017).
3. AFAD. Barınma Merkezlerinde Son Durum, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2017. <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barınma-Merkezlerinde-Son-Durum>. (08/02/2017).
4. GOC. Geçici Koruma, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017. http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713. (08/02/2017).
5. Atasü Topçuoğlu, R. “Hayatı Değiştirmek İçin Yola Çıkanlar- Yola Çıkınca Değişen Hayatlar: Bir Müracaatçı Grubu Olarak Göçmen Çocuklar” Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi 2014; 89.
6. ILO. Çocuk İşçiliği, Uluslararası Çalışma Örgütü, 2017. <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> (09/02/2017).
7. İş Kanunu (2003) Tarih: 22 Mayıs 2003, Sayı: 4857. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm> (10.02.2017).
8. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü. “Türkiye’de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu-2015” <http://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/> (09/02/2017).
9. Hayata Destek İnsani Yardım Derneği. “Yoksulluk Döngüsü ve Suriyeli Çocuklar-2016”, 2016. http://www.hayatadestek.org/media/files/Bu_I%CC%87s%CC%A7_C%CC%A7ocuk_Oyuncag%CC%86%C4%B1_Deg%CC%86i_l_Nisan_2016_ebu%CC%88lten_Yoksulluk_Do%CC%88ngu%CC%88su%CC%88_Ve_Suriyeli_C%CC%A7al%C4%B1s%CC%A7an_C%CC%A7ocuklar.pdf. (09/02/2017).
10. Soyalp, I. Ö. “Suriye’den Gelen Göç ve Çocukların Mevcut Durumu” Hayata Destek İnsani Yardım Derneği Yayını, İstanbul, 2016.
11. Yalçın, S. “Hatay ve Urfa’da Yaşayan Çocukların Eğitim ve Çalışma Durumları” Hayata Destek İnsani Yardım Derneği Yayını, İstanbul, 2016.●

HUKUK PENCERESİNDEN GEZİCİ MEVSİMLİK TARIM İŞÇİSİ ÇOCUKLAR

Seda AKÇO
Bürge AKBULUT
Avukat

Özet

Gezici mevsimlik tarımda çocuk işçiliği yoksulluğun hem sonucu hem sebebi olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle, gezici mevsimlik tarım işçiliği ile mücadelede hukukun rolü araştırıldığında, yasaklayıcı, denetleyici ve cezalandırıcı yanını ele almak yeterli olmaz. Önleyici ve koruyucu düzenlemelerin yeterliliğini; asgari ücretin belirlenmesinden başlayarak, çalışma ve yaşama koşullarına ilişkin düzenlemeler ile birlikte çocuk koruma alanındaki düzenlemelerin yeterliliğini tartışmamız gerekir.

Çocukların gelişimlerine zarar verecek işlerde veya biçimde çalıştırılmasını önlemeye yönelik standartların tek amacının, çocuğu bir herhangi bir işkolunda çalışmaktan alıkoymak olmadığını dikkate almak gerekir. Amaç çocuğun gelişimini güvenli biçimde sağlayabilmesini teminat altına almaktır. Öyleyse, çocuğun nereye gideceğini, ne yiyeceğini, nerede yaşayacağını dert etmeden tarladan uzak tutmayı hedefleyen bir mücadele biçiminin amaçla ilişkisi olmadığını göz önünde tutmak zorundayız.

Anahtar sözcükler: Çocuk işçiliği, hukuk, mevsimlik tarım işçileri.

Seasonal Migrant Children Employed in Agricultural Works, In Terms of Law

Abstract

Seasonal migrant child labor in agriculture is both the result and the cause of the poverty. Therefore, it would not be sufficient to focus only on prohibitive, supervisory and punitive aspects of the law when investigating the role of law in the fight against seasonal migrant child labour in agricultural works. The adequacy of the preventive and protective legislation and of child protection

regulations along with legislation on working and living conditions, starting particularly from the determination of minimum wage rates should be discussed. It should be considered that the sole purpose of the standards towards preventing children from working in the jobs and under the conditions which might damage their development is not keeping children from working in specific sectors. The main purpose is to ensure healthy and safe development of the children. So, it should be noted that such a perspective for fighting against child labour aiming at keeping children away from the farm without paying any attention to where children would go, what they would eat and where they would live has nothing to do with the main purpose.

Key words: Child labor, law, seasonal agricultural workers.

Giriş

Çocukların çalışması konusunun günümüzde çocukların gelir getirici faaliyetlerde bulunması meselesinden ayrı olarak değerlendirilmesi, ikisinin sınırının net olarak çizilmesi gerekmektedir. Burada öncelikle çocukların gelir getirici faaliyetlerde bulunması olanağı arttıkça ve çocuklar bu olanağı değerlendirdikçe, “çocukluk” kavramının da yeni bir anlam kazanacağını ve bunun çocukluk durumu açısından ilgi çekici bir gelişme olacağını belirtmek gerekir.

Bu yazının konusu, ne yazık ki bu heyecan verici gelişme alanı değil olanakların hem çağ olarak hem sınıf olarak uzağındaki çocuklardır.

Bu yazı içerisinde çocukların gelişimlerine zarar veren ve haklarını kullanmasını engelleyen çalışma biçimlerinden biri olan gezici mevsimlik tarım işçiliği, bu alanı düzenleyen hukukun yeterliliği kapsamında ele alınmaya çalışılacaktır.

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinden Biri: Gezici Mevsimlik Tarım İşçiliği

Gezici mevsimlik tarım işçiliği, tarım işçiliğinden farklı ve riskli bir çalışma alanıdır çocuklar için. Tarım işçiliğinin güneşe maruz kalma, böcek ısırması, eğilerek çalışma, ağır yük taşıma gibi sağlık risklerine ek olarak gezici mevsimlik tarım işçisi çocuklar; çadırdaki yaşama, yeterli beslenememe, okula gidememe, düzenli sağlık kontrollerinden yararlanamama gibi tehlikelere karşı da korumasızdırlar.

Türkiye, 2003 tarihli Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi ile tarımda aile işleri dışında, ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışmayı, en kötü biçimde çocuk işçiliği olarak kabul etmiştir. Bu kabul, gezici mevsimlik tarım işçiliğinin 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin işçinin Acil Eylem Sözleşmesi'nin etki alanı içerisinde ele alınmasını sağlamıştır (1).

Zamana Bağlı Politika ve Program çerçevesi, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini 10 yıl içerisinde önlemeyi hedeflemektedir: “Hükümet, çocukların çalışma yaşamına girmesinde temel nedenleri oluşturan yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin artırılması, toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması ve detayları programda verilen geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin 10 yıllık bir zaman periyodu (ilgili kurum ve kuruluşlar ile gönüllü kuruluşların görüşleri doğrultusunda 2005-2015 dönemini kapsamaktadır) içinde önlenmesini temel hedef olarak almıştır.”

Hedef belirlenirken, önlemenin hangi yollar ile yapılacağı da tarif edilmiştir:

1. Yoksulluğun ortadan kaldırılması,
2. Eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin artırılması,
3. Toplumsal bilinç ve duyarlılığın arttırılması,
4. Diğer tedbirler.

2015 sona erdi ve maalesef bu hedeflere ulaşamadı. Sadece genel olarak çocuk işçiliği değil, Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi ile Türkiye'nin çocuk işçiliğinin en kötü biçimi saydığı üç iş kolunda çocuk çalıştırılması önlenemedi. DİSK-AR tarafından hazırlanan Türkiye'de Çocuk İşçiliği Gerçeği 2015 Raporu'na göre (3); okuyan

ve aile gelirine katkı sağlamak için çalışan çocuk işçilerin oranı yüzde 24'tür. Bu çocuklardan 6-14 yaşındakiler ortalama haftada 28 saat, 15-17 yaş grubundakiler ise 45 saat çalışmaktadır. 6-17 yaş grubundakiler yüzde 58.7'si okula gidememektedir. Okula devam etmeyen çocuklar ise haftada 54 saat çalışmaktadır.

Gezici Mevsimlik Tarım İşçiliğinin Sebebi ve Sonucu Olarak Yoksulluk

Gezici mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuklar yoksulluk sebebiyle bu alanda çalışmakta ve bu alanın çalışma koşulları onları yoksulluğa mahkum etmektedir. Bu nedenle, Zamana Bağlı Program ve Politika Belgesinin en önemli hedefi yoksulluk ile mücadeledir. Çünkü yoksulluğun çocuk üzerindeki tek etkisi çocuk işçiliği değildir. Yoksulluk yetersiz beslenme, okula devamsızlık, ebeveyn desteğinden yoksunluk gibi sonuçlar doğurmakta bu da çocuğun gelişimini esaslı bir biçimde olumsuz etkileyerek çocuğu yoksulluk döngüsüne mahkum etmektedir.

Sebepler olarak yoksulluk

Türkiye'de gezici mevsimlik tarım işçilerinde çalışmaya yönelik işgücü arzı farklı sosyoekonomik sebeplerden kaynaklanmakta ve buna bağlı olarak da farklı istihdam biçimleri görülmektedir. Ancak, gezici mevsimlik tarıma çocuk işçiliği açısından bakıldığında ağırlıklı sebep yoksulluktur. Ebeveyni çocuğunu çalıştırmaya iten yoksulluk olgusu reel bir durum da olabilir, ailenin ihtiyaç/gelir oranının algısı da olabilir. Gezici mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinden söz edildiğinde gündeme gelen, ailenin düşün vb. lüks harcamaları için çocuklarını çalıştırdıkları tezine dayalı aileleri ikna etme çalışmalarının mesnete uygun olmadığını görmek gerekir.

Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert ortanca gelirinin yüzde 60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre 2015 yılında yoksulluk oranı yüzde 21,9'dur (5). Finansal sıkıntıya olma durumunu ifade eden maddi yoksunluk oranı ise %30,3'dür. Bunlar içerisinde yemek masrafını karşılayamayanların oranı %35,8'dir.

Tablo-1'de tarım sektöründe yıllık fert gelir dağılımı görülmektedir. Bu tabloda ilk yüzde 20'lik grup en düşük gelire sahip olan nüfusu göstermektedir. Son yüzde 20'lik grup ise en yüksek gelire

Tablo-1: Tarım sektöründe eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar ve gelir türlerine göre yıllık fert gelirinin dağılımı, 2006-2015

Yıllar	Gelir Dilimleri					
	Toplam	En yoksul gelir dilimi (%)	İkinci (%)	Üçüncü (%)	Dördüncü (%)	En varıl gelir dilimi (%)
2006	100.0	9.9	14.0	17.0	21.8	37.4
2007	100.0	13.6	17.5	18.7	19.8	30.5
2008	100.0	12.6	16.8	19.2	23.2	28.3
2009	100.0	12.0	17.5	18.8	22.4	29.3
2010	100.0	11.0	16.3	16.4	23.4	32.9
2011	100.0	10.0	13.9	15.7	22.3	38.1
2012	100.0	8.9	15.1	16.8	20.7	38.5
2013	100.0	9.0	13.1	16.7	21.9	39.3
2014	100.0	9.3	14.4	17.4	24.5	34.4
2015	100.0	8.0	13.4	15.7	22.6	40.3

Tablo-2: Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı, 2006-2015

Yıllar	Gelir Dilimleri					
	Toplam	En yoksul gelir dilimi (%)	İkinci (%)	Üçüncü (%)	Dördüncü (%)	En varıl gelir dilimi (%)
Yüzde (%)	100.0	6.1	10.7	15.2	21.5	46.5
Ortalama	16 515	5 065	8 850	12 520	17 785	38 368
Ortanca Değer	12 492	5 306	8 812	12 492	17 558	30 993

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2015

sahip olan gruptur. Tablodaki verilere göre, tarım sektöründe gelir eşitsizliğinin yıllar içinde arttığı açıkça gözlenebilmektedir.

Tablo-2'de ise gelir grupların yıllık ortalama gelirleri görülmektedir. Buna göre 2015 yılı için ilk yüzde 20'lik grubun aylık geliri 422,00 TL, dördüncü yüzde 20'lük grubun aylık geliri ise 1.463,00 TL'dir. Bu iki tabloya birlikte bakıldığında tarımda çalışan nüfusun yaklaşık %53'ünün aylık gelirinin Türk-İş Konfederasyonu tarafından 2015 Aralık ayı için belirlenen bir kişinin geçim maliyeti olan 1.683.00 TL'nin altında olduğu görülür (7).

Gelir dağılımındaki bu eşitsizlik bölgelere göre de değişiklik göstermektedir. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre (6); ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin en düşük olduğu bölgeler 8 bin 89 TL ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), 8 bin 184 TL ile TRC3 (Mar-

din, Batman, Şırnak, Siirt) ve 8 bin 773 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) şeklinde sıralanmaktadır. Bu iller sadece fındık için değil, bütün ürünler için gezici mevsimlik tarım işçisi göçü veren illerdir.

Sonuç olarak yoksulluk

İşin acı tarafı, bu işçilik biçimi yoksulluk sorununa çare olmamaktadır. Bir başka deyişle, çalışmak sadece yoksulluk standartlarını sürdürmeye yaramaktadır. İstenirse şöyle de denilebilir: Bu çalışma biçimi, açlıktan ölmeyi engellemektedir.

Gezici mevsimlik tarım işçileri ağırlıklı yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Yevmiyenin valilik kararı ile belirlendiği yerlerde asgari ücret esas alınarak günlük ücret belirlenmektedir. Oysa, diğer işkollarında asgari ücretli kişi sosyal güvenceye ve iş güvencesine sahipken bu iş kolunda böyle bir güvence yoktur. Gezici mevsimlik tarım işçileri,

Tablo-3: Hanehalkı fertlerinin esas işteki durumlarına göre yıllık ortalama gelirleri, 2015

İşteki durum	2015 yılı
Toplam	21 514
Ücretli, maaşlı	21 930
Yevmiyeli	8 605
İşveren	47 386
Kendi hesabına	17 644

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2015

sigortalı çalışmazlar, bütün sezon iş bulma garantisine ve iş arama olanağına sahip değildirler. Bu nedenle tarım aracısına komisyon ödemek zorunda kalırlar. Buna çocuklar da dahildir. Çocuklar çalışabilmek için, her çalıştıkları günün yevmiyesi üzerinden tarım aracısına komisyon öderler. Bu da hem elde ettikleri gelirin asgari ücretin çok altına düşmesine, hem de tarım aracısı ile bir zorla çalıştırma ilişkisi formu çerçevesinde çalışmalarına neden olur.

Tablo-4, hane halkı fertlerinin esas işteki durumlarına göre 2015 yılı ortalama esas iş gelirlerini göstermektedir. Yevmiye ile çalışanların, diğer çalışma biçimlerine göre en az geliri elde ettikleri ve bütün diğer çalışma biçimlerine göre büyük bir eşitsizliğe maruz kaldıkları görülmektedir. Yevmiye ile çalışmaya en yakın geliri elde eden kendi hesabına çalışan grubu yılda ortalama 17.644,00 TL kazanırken, yevmiye ile çalışanlar 8.605,00 TL kazanmaktadır. Bu da aylık ortalama 717,00 TL'ye tekabül etmektedir.

2015 yılı Aralık ayı için Türk-İş Konfederasyonu'nun belirlediği açlık sınırı dört kişilik bir aile için 1.385 TL, yoksulluk sınırı ise 4.512 TL'dir (7). Bu sayılar göstermektedir ki, yoksulluk gezici mevsimlik tarım işçiliğinde ana sorun alanlarından biridir. Üstelik bu sorun anne ve babanın yevmiye ile tam gün ve bütün ay çalışması ile de aşılanmaktadır.

Gezici tarım işlerinde çalışanların gittikleri yerde konut vb. imkanları da bulunmamakta, elde edilen gelir bu hizmetlere erişimi de olanaksız kılmaktadır. Üstelik, kendi konutunda kalma imkanı olan yerli tarım işçisi her zaman gezici mevsimlik tarım işçisine göre daha yüksek gelir elde etmektedir. Örneğin, 2016 yılı sezon başında Düzce'de belirlenen yevmiye; gezici mevsimlik tarım işçileri için 56,00 TL, yerli işçiler için 70,00 TL'dir (8). Gezici mevsimlik tarım işçileri bu ücret üzerinden tarım aracısına komisyon ödemektedir. Bu tablo-

nun en dramatik sonucu, besin üretiminde çalışan çocukların yeterli besine erişememeleri, dolayısıyla ancak sahip olduklarını tüketerek hayatta kalabiliyor olmalarıdır.

Yoksulluğun çocuklar üzerindeki en bilinen ve en sık görülen etkisi beslenme yetersizliğidir ve bunun çocuklar üzerinde önemli yıkıcı ve kalıcı etkileri bulunmaktadır. Bir çalışmada bunlardan bazıları şöyle özetlenmektedir: "DPT verilerine göre ise, yoksullukla doğru orantılı olarak doğu bölgesinde beş yaş altı beslenme yetersizliği oranları yüzde 25'e kadar çıkabilmektedir. Türkiye'de beş yaş altındaki çocukların yüzde 16'sının boyu yaşına göre kısadır. Türkiye'de kronik malnütrisyon sıklığı ile yoksulluk arasında güçlü bir bağ vardır; doğu bölgesindeki çocuklarda yüzde 30'a kadar çıkabilmektedir." (9).

Bir başka araştırmacıya göre; "1,099 çocuğun beyin görüntülerinin analizine bakılan önemli bir çalışma *Nature Neuroscience*'da yayımlandı (10, Noble ve ark, 2015'ten aktaran). Sonuçlar oldukça net: yıllık 25.000 dolardan az kazanan ailelerin çocuklarının beyin yüzölçümleri yılda 150.000 dolardan çok kazananlardan %6 daha küçük. Beyin kıvrımlarının çokluğu oranında artış gösteren beyin yüzölçümü bilişsel beceriler (öğrenme, muhakeme gibi) ile doğrudan ilişkili. Yoksulların kendi arasındaki kıyaslamalarda da gelir farklılıkları beyin boyutlarına yansıyor. Dil gelişkinliği ve karar mekanizmalarını ölçen bilişsel testlerdeki skorlar yıllık gelir düştükçe azalıyor." Bu etkinin tek nedeni fizyolojik ihtiyaçların karşılanmaması da değildir. Yoksulluk, ebeveynlerin çocukların duygusal, bilişsel gelişimleri için gerekli ilgiyi göstermelerini de beceri veya ortam yetersizlikleri sebebiyle engellemektedir.

Amerikan Pediatri Akademisinin yaptığı bir araştırmaya göre, yoksul ailelere mensup çocuklar orta gelir düzeyindeki ailelerin çocuklarına göre üç milyon daha az kelime duyuyor ve bu çocuğun zihinsel gelişimini olumsuz etkiliyor (11).

Yoksullukla Mücadelede Hukuku Elverişli Bir Araç Haline Getirmek?

Çocukların çalıştırılmaktan, özellikle de işçiliğin en kötü biçimlerinden korunmaları için bildiğimiz hukuk bir araç olabilir ama elverişli bir araç değildir.

Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi, yukarıda da belirtildiği üzere gezici mevsimlik tarım işçiliğini çocuk işçiliğinin en kötü biçimi saymaktadır. Bu da, gezici mevsimlik tarım işçiliğini, 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi kapsamına sokmaktadır. Bu kapsamda (Md. 2, 3, ve 4), gezici mevsimlik tarım işçiliğinde asgari yaş sınırı 18'dir.

Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi'nin kabul edilmesinden sonra yürürlüğe giren Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, düşme ve yaralanma tehlikesi olabilecek şekilde çalışmayı gerektirecek olanlar hariç meyve, sebze, çiçek toplama işlerinde 14 yaşını bitirmiş çocukların çalıştırılabileceğini belirtmektedir (Md.5 Ek-1). Ancak, 14 yaşını dolduran çocukların çalışmasına izin verilen düşme ve yaralanma tehlikesi olmayan meyve, sebze, çiçek toplama işlerinden olsa bile aşağıdaki işlerde 18 yaşından küçükler çalıştırılmazlar:

- Hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri,
- Alkol, sigara ve bağımlılığa yol açan maddelerin üretimi işleri,
- Parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelere maruz kalma ihtimali bulunan her türlü işler,
- Gürültü ve/veya vibrasyonun yüksek olduğu ortamlarda yapılan işlerde, aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işler,
- Sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işler,
- Fazla dikkat isteyen ve aralıksız ayakta durmayı gerektiren işler,

- Parça başı ve prim sistemi ile ücret ödenen işler,
- Eğitim amaçlı işler hariç iş bitiminde evine veya ailesinin yanına dönmesine imkan sağlamayan işler,
- İşyeri hekimi raporu ile fiziki ve psikolojik yeterliliklerinin üzerinde olan işler,
- Eğitim, deney eksikliği, güvenlik konusunda dikkat eksikliği getirme ihtimali olan işler.

Türkiye'de ürün bazında bu risklerin analizi yapılmamıştır. Örneğin, kayısı tarımında islimleme işleri, tam gün aşırı ısıcağa ve güneş ışığına maruz kalınarak yapılan yaz aylarında ürün toplama, tütün toplama gibi işler yukarıda sayılı haller bakımından değerlendirilmelidir (13). Bütün tarım işleri tam gün ayakta kalmayı gerektirmektedir. Bu maddenin gereği gibi uygulanabilmesi için, Türkiye'de çocuk emeğinin bulunduğu tarım ürünleri bakımından kapsamlı bir risk değerlendirmesinin bulunması gerekmektedir.

Düşme ve yaralanma tehlikesi olmayan ve yukarıda sayılı riskleri içermeyen tarım işlerinde 14 yaşını doldurmuş çocuklar çalışabileceklerdir. Ancak bu durumda da aşağıdaki koşullara uyulması gerekmektedir:

1. Çocuğun zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olması,
2. Yaptıkları işin hafif işlerden olması;
 - Bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine engel olmaması
 - Eğitime devam edenlerin okullarına devamına ve başarılarına engel olmaması
3. Gelişmelerini, sağlık ve güvenliklerini tehlikeye sokabilecek herhangi bir riske (Tecrübe eksik-

Tablo-5: Türkiye'nin onayladığı çocuk işçiliği ile ilgili ILO Sözleşmeleri

Sözleşme adı	ILO Kabul Tarihi	Resmi Gazete Yayın Tarihi
15 No'lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi	29.10.1921	02.06.1959
58 No'lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi (Revize)	22.10.1936	02.06.1959
59 No'lu Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi (Revize)	03.06.1937	25.02.1993
77 No'lu Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Sanayi) Sözleşmesi	19.09.1946	15.08.1984
102 No'lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi	28.06.1952	15.10.1974
123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi	22.06.1965	02.10.1991
138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi	06.06.1973	21.06.1998
182 No'lu En Kötü Biçimleri Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi	17.06.1999	27.06.2001

liği, mevcut veya muhtemel riskler konularında bilgisizlik gibi sebeplerden kaynaklanacak) karşı korunmalarını sağlayacak tedbirlerin alınmış olması,

4. Çocuğun ve genç işçinin işe yerleştirilmesinde ve çalışması süresince güvenliği, sağlığı, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimi, kişisel yatkınlık ve yeteneklerinin dikkate alınmasıdır.

Bütün bu koşullar İş Kanunu ve ona bağlı çıkartılan yönetmelik ile düzenlendiğinden, bu Kanunun 50'den az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde uygulanmayacağını öngören 4. maddesi, bu düzenlemelerden çocukların yararlanmasını engellemektedir.

Hem çalışma yaşı bakımından kafa karışıklıklarına neden olmakta hem de çocuk çalıştırılan işyerlerinin denetlenmesi fiilen mümkün olmamaktadır. Bu düzenleme, rutin denetimleri engellemektedir. İhbar üzerine denetim ise, ihbarın yapıldığı ayı takip eden ayın iş planına alınarak ve bölge müdürlüğünden gelen denetçiler aracılığıyla gerçekleştirildiğinden gezici mevsimlik tarım ile uyumlu değildir. İl ve ilçelerde valiler veya kaymakamlar jandarma aracılığı ile Kabahatler Kanunu'na muhalefet çerçevesinden denetim yapmakta, bunun sonucu ise çocuğunu çalıştıran aileye para cezası uygulamak olmaktadır (14).

Hukuk yolu ile müdahaleden genellikle yasaklar ve cezalar anlaşılmaktadır. Oysa ihtiyaç olan insancıl hukuktur. Hukuk bu alanda etkili olacak ise; çocukların çalıştırılmasını yasaklayarak değil, çocuğu çalışmak zorunda bırakan yoksulluğa sebebiyet verecek faaliyetleri yasaklayıp, ortadan kaldırıcı faaliyetleri mecbur kılarak olabilecektir.

Bu kapsamda öncelikle ve asgari olarak şu alanların hem mevzuatta hem idari olarak düzenlenmesi gerekir:

1. Her ebeveynin çocuğu için yeterli yaşam standardı sağlamasına elverişli bir temel gelir güvencesine kavuşturulması,

2. Gezici mevsimlik tarım işlerinde çalışan yetişkinler için yevmiye/ücret belirlenirken geçiciliğin, geziciliğin yarattığı risklerin ve ailenin geçim ihtiyacının dikkate alınması,

3. Gezici mevsimlik tarım işçilerinin iş bulmaları, sosyal güvencelerinin olmasını sağlayacak bir kayıt sisteminin kurulması

4. Gezici mevsimlik tarım işlerinde çalışanlar için konut, tıbbi bakımdan yararlanma ve ebe-

veynlerin çalışma saatlerinde çocukların bakımı için elverişli hizmetlerin sunulması,

5. Çocukların bulundukları yerde hak ve ihtiyaçlarına uygun hizmetlerden yararlanmasını sağlayacak planlama yapılması,

6. Gezici tarım işlerinde asgari yaşı 18 olarak tespit edilmesi.

Sonuç olarak; gezici mevsimlik tarım işlerinde çalışmak, çocukları gelişimlerine uygun olmayan koşullarda yaşamak zorunda bırakan koşulların sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bu durumu yeniden üreterek kalıcılaştırmaktadır. Bu nedenle sadece sonuçla değil, sebeple uğraşan bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. ILO. "Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi" Erişim: http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm
2. Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi, Ulusal Program 2003, sf.29
3. <http://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/>
4. Poverty Reduction Begins with Children. New York: UNICEF, 2000. TÜİK Haber Bülteni. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21584>
6. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Erişim: (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011)
7. Erişim: <http://www.turkis.org.tr/ARALIK-2015-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d934#sthash.ss4sA4ZL.dpuf>
8. <http://www.oncurtv.com/ekonomi/findik-yevmiyesi-belli-oldu-h121837.html>
9. <http://bianet.org/bianet/cocuk/35699-yoksulluk-ve-cocuklar-uzerine-etkileri>
10. <http://www.birgun.net/haber-detay/gelir-duzeyi-beyin-yuzeyi-130046.html>
11. <http://www.egitimpedia.com/3-yasinda-zekanin-anahtari-diyalogla-kazanilan-kelime-hazinesi/>
12. ÇSGB. "Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" Yürürlük: 6.4.2004 tarih ve 25425 sayılı R.G. Değişiklik 21.2.2013 tarih ve 28566 sayılı R.G.
13. Köksal N, Gökırmak M, Hasanoğlu HC, Yıldırım Z, Gültek A. "Kayısı Kükürtlemesi Yapan İşçilerde Sülfür Dioksit Maruziyetinin Solunum Sistemi Üzerine Etkisi" Türkiye Tıp Dergisi. 2001; 8(2): 56-63.
14. <http://www.orduolay.com/gundem/cocuk-calistiran-affedilmiyor/7982.>●

TOPLUMSAL BİR SORUN: SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Servet GÜN

Yrd. Doç. Dr., Munzur Üniv. Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

Özet

1980 sonrası ekonomik ve siyasi bazı kararlara bağlı olarak gelişen ve bugünkü kent gerçekliğinin önemli göstergelerinden biri olan sokakta çalışan çocuklar sorunu, hala bugün çocuk emeği içerisinde yerleşik bir kategori olmaya devam etmektedir. 1990'ların 'zorunlu göç' politikalarıyla mülksüzleştirilerek kentlere sürülen büyük kitlelerin yoksullukla baş etme veya hayatta kalma çabalarına bağlı bir 'direniş biçimi' olarak şekillenen sokakta çalışma, ekonomik ve politik kararlardan bağımsız 'ihtiyari bir yönelim' olarak okunamaz. Zira ekonomi politik belirlenimleri olan sokakta çalışma; hem çocuk açısından taşıdığı riskler hem de yoksulluğun kuşaklar arası aktarımı bakımından tartışmaya değer bir olgudur. Burada özetlenen öncül-lerden hareketle, 'sokakta çalışma' olgusunun sınıf teorisinden bağımsız 'açıklayıcı bir çerçevesinin olamayacağı' tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sokakta çalışma, çocuk emeği, mülksüzleşme, zorunlu göç, yoksulluk.

A Social Problem: The Children Working On The Streets

Abstract

The issue of child labour on the street, that has grown due to certain economic and political policies adopted since 1980 is one of the most important indicators of today's urban reality and still constitutes a fundamental category of child labour. "Working on street" has been shaped as a "form of resistance" of huge masses -which had been dispossessed and driven to urban areas through 'forced migration' policies- in their efforts to deal with the poverty and to survive. This is the reason why "working on street" can't be considered "a discretionary tendency" that is independent of economic and political decisions and policies. Working on street is a phenomenon strongly related with

political economy and it deserves to be discussed both in terms of the risks faced by the children and of the cross-generational transfer of poverty. In the light of the above-mentioned perspective, this study discusses that the phenomenon of working on street can't have an explanatory framework independent of class theory.

Key words: Working on street, child labour, dis-possession, forced migration, poverty.

Giriş

'Çalışan çocuklar' konusunun toplumsal bir sorun oluşu kapitalizmin tarih sahnesine çıktığı evreye kadar geri götürülebilir. Sorunla birlikte çözüm seçenekleri genel olarak gündeme gelmiş olsa da; önemini yitirmeden varlığını devam ettirmiş olan çalışan çocuklar konusu, toplumsal bir sorun olarak kökleşerek bugünlere kadar gelmiştir. Nitekim ILO'nun hazırladığı *Çocuk İşçiler 2015* raporuna bakıldığında (1), dünya genelinde 168 milyon kayıtlı çocuk işçinin bulunduğu ve bunların 48 milyonunun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Görülüyor ki, kapitalist üretim ilişkileri sürdüğü sürece çalışan çocuklar konusu sorun olmaktan çık(a)mayacaktır. Zira 'çocukların çalışmasıyla kapitalizmin işleyiş yasaları arasında sıkı bağlar olduğu', ifade edilen ilişkiselliği işaret eden temel bir tespit olarak ileri sürülebilir. Ne ki çocuk emeğini içeren yazına bakıldığında bahis konusu bağ meselesi ağırlıklı olarak 'yoksulluk' kavramsallaştırmasıyla temellendirilip tartışılmaktadır (2,3,4).

Çalışan çocuklar olgusunu yoksullukla ilişkilendirerek açıklamaya çalışan araştırma ve makaleler bir bakıma kapitalizmi 'ima eden' bir gerekçeyle bağ kursalar da, Yücesan Özdemir ve Özdemir'in (5) altını çizdiği gibi 'yoksulluk', çocuk emeğini koşullayan sadece bir sonuçtur. Bu sonuç, son tahlilde çoğunlukla kendisine neden olan süreçle

birlikte asıl nedeni gizleyen bir analiz çerçevesine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla çalışan çocuklar sorununda yoksulluk analizine bağlı kalınarak çıkarımlarda bulunmak çoğu kez yoksulluğu üreten mekanizmaları örten bir etkinliğe dönüşebilmektedir. Bu nedenle, ancak yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine odaklanılarak çalışan çocuklar sorununun gerçek nedenleri tartışılabilir.

Çalışan çocuklar sorununun gerçek nedenlerinin görmezden gelinerek (bağımsızlık) tartışılması kadar önemli bir diğer sorun, 'çocuk' vurgusunun öne çıkarılarak işçiliğe bağlı sömürü mekanizmalarının çoğunlukla tartışma dışı bırakılmasıdır. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen iki 'kör nokta' açılarak çalışan çocuklar konusunda işçi sınıfı teorisinden bağımsız bir tartışma yürütülemeyeceği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, çalışan çocuklar olgusu içerisinde görece yeni sayılan bir kategori olan 'sokakta çalışma' sorunu ampirik verilere atıfla desteklenerek tartışma konusu edilecektir.

Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununun Belirleyenleri

Suriye'de yaşanan savaşla birlikte bugün Türkiye metropollerinde sokakta çalışan çocukların etnik kompozisyonu bir parça değişmiş olsa da halen baskın grubun Kürtlerden olduğu iddia edilebilir. Zira 2000'li yıllar boyunca sokakta çalışmayı konu edinen çalışmaların ortaklaştığı temel noktalardan biri, sokakta çalışan çocukların çoğunluğunun Kürt olduğudur (6,7,8). Bu tabloyu besleyen süreçlere bakıldığında iki aşamalı bir analiz çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır. Analizin ilk aşamasına 1990'lara özgü 'zorunlu göç' politikaları sonucu büyük kitlelerin mülksüzleştirilmesini; ikinci aşamasına neoliberal politikalarla şekillenmiş olan kent piyasasını ve yoksulluğunu koymak gerekmektedir. Ayrıca, mülksüzleşmeyle yoksulluk arasındaki ilişki, analizin iki aşamasının içsel bağlarla bağlı olduğunu gösteren önemli bir 'detay' olarak kaydedilebilir.

Zorunlu Göç, Mülksüzleşme ve Yoksulluk

1990'ların sonlarından itibaren Türkiye'nin önemli toplumsal sorunlarından biri olarak günde-

me gelen sokakta çalışan çocuklar konusunun en önemli nedenlerinden biri, zorunlu göç sonucu plansız ve programsız bir biçimde yerlerinden edilen kitlelerin mülksüzleştirilerek kentlere sürülmesidir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de Göç ve Yerinden Edilmiş Nüfus Araştırması"na göre (9) güvenlik nedeniyle yerlerinden edilenlerin sayısının bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Zorunlu göç konusunda yaptığı çalışmalarla bilinen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ve Göç Edenler ve Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (GÖÇ-DER) gibi kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalarda ise, zorla göç ettirilenlerin sayısının 1 ila 3 milyon arasında olabileceği tahmin edilmektedir (10). Üç bin yerleşim yerinin boşaltıldığı tespit edilen bu çalışmalarda yerinden edilen insan sayısı milyonlarla ifade edilmektedir.

Bir milyondan fazla insanı yerinden eden süreç, insanların geçim araçlarından koparılmasını, mülksüzleştirilmelerini ve hayatta kalabilmelerinin en temel araçlarının dahi metalaştırıldığını anlatmaktadır. Mülksüzleştirme süreci, geçim araçlarından koparılmanın yanı sıra hayatta kalabilmenin en temel araçlarını metalaştıran bir mekanizma olarak işlemektedir. Zira meta dışı geçimlik üretimden koparılan yeni kentli hane inşa olurken hem emeğin kendisi hem de yeniden üretim koşulları metalaşmakta, nakit gelire bağlı hale gelmektedir (11).

Geçim araçlarından koparılan bu insanlar kentlere, barınma ve geçim sorunu gibi sorunların içerisine kentin yeni yoksulları ve proleterleri olarak itilmiştir. Kentin kenar mahallelerine yerleşen, barakalarda yaşamaya başlayan mülksüzleştirilmiş bu kesimler ekonomik güçlülere karşı koyabilmek, piyasanın ele geçirdiği yaşamalarını sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için akıl almaz çarelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Çarelerden en akıl almaz olanı, kuşkusuz ki, çocukların sokakta çalışmak zorunda olmasıdır (10).

Kısacası mülksüzleşmeyle başlayan ve kent yoksulluğuyla harmanlanan bir dizi ekonomi politik süreci içeren sokakta çalışma konusu siyasi kararlardan ve ekonomik işleyişten bağımsız olmayan toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla sokakta çalışan çocuklar sorunu

bireysel tercihlerden kaynaklanan 'ihtiyari bir yönelim' olmaktan çok ekonomik ve politik bir takım süreçlerle koşullanan sistemik bir sorun olarak olgunlaşmaktadır.

Çoğunlukla yetişkin hane üyelerinin kentsel işgücü piyasasına dâhil olacak düzenli ve sürekli bir iş bulamamalarından ve kentin sunduğu sınırlı olanaklarından kaynaklı¹, çocuklar (ya da çocuklar adına aileleri), başlangıçta 'geçici' ve pratik gelir getirici bir iş olarak sokak işlerini tercih etmektedirler². Saha çalışmasına dayalı araştırmaların bulgularına bakılırsa, sokak işleri normal işlere göre teknik ve hukuki bağlayıcılığı olmayan 'esnek işler' olarak görülmektedir. Dolayısıyla çocukların bir işyerine değil de sokağa gönderilmesi hane açısından kent yoksulluğu ile mücadelede pratik bir çözüm ve gündelik bir direniş biçimi olarak değerlendirilmektedir (10).

Sokak işleri ve özellikleri

Türkiye'de sokakta çalışmayla ilgili öncü çalışmalarıyla bilinen Konanç'ın tasnifi sokak işlerinin niteliğini belirlemek ve analizini kolaylaştırmak üzere önemlidir. Konanç (12), çocukların sokakta yaptığı işleri çocuk işçiliği kategorisi içerisine koyarken dayandığı temel kriterleri, sokak işlerinin çocukları geleceğe hazırlamaması; beden ve ruh sağlıklarına zarar verebilecek nitelikte olması; gelişimlerini ve eğitimlerini engelleyecek bir ortamda gerçekleşmesi olarak özetlemektedir. Çocuk işçiliğinden farklı olarak çocuk işi ise, çocuğun eğitim sürecini engellemeyen; fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz etkilemeyen bir çalışma biçimine referansla tanımlanmaktadır. Ekonomi politik bir boyut içermeyen ve pedagojik bir sınıflandırmaya dayanan bu ayrımın yanı sıra ilgili yazında farklı kriterlere dayanılarak farklı sınıflandırma çabaları olduğu görülmektedir. Zira bazı çalışmalar işleri, bazıları riskleri diğer bazıları da hem işleri hem de riskleri kategorileştirerek sınıflandırma denemeleri yapmaktadırlar (10).

Kapsayıcı bir yaklaşıma göre sokaktaki çalışmaya bağlı olarak yapılan işler kategorik olarak 'sermaye yoğun işler' ve 'emek yoğun işler' olarak nitelendirilmekte ve tasnif edilmektedir. Sermaye yoğun işler, çocukların ailelerinden veya tanıdıklardan (çoğunlukla esnaf olan hemşerilerden) alınan malların satılmasıyla yapılan işlerdir. Bu işler; simit, kâğıt mendil, balon, naylon poşet, su, çiçek,

tatlı, ciklet satıcılığı ve seyyar satıcılık ile pazarcılık şeklindedir. Emek yoğun işler ise, sermayeye dayanmayan veya çok az sermaye gerektiren işlerdir. Bu işler; ayakkabı boyacılığı, katı atık (kâğıt, cam, plastik ve teneke) toplayıcılığı, tartıcılık, araba ile taşımacılık, hamallık, küfecilik, mezarlıkta çalışma (çiçek bakımı veya mezar sulama), cam siliciliği ve otoparkçılık gibidir (10).

Tamamlanmış bir alan çalışmasında (10) bazı sokak işlerinin doğrudan bir işverene bağlı ve ücret karşılığı yaptırıldığı, katı atık toplayıcılığının ise bir tür işçi işveren ilişkisi içerdiği vurgulanmıştır. Bahsi geçen çalışmanın bulgularına göre, Mersin'de sokakta sabit yerlerde ve camekânlı arabalarda simit satan çocukların bir simit fırınına bağlı olarak belirli saatlerde ve ücret karşılığı çalıştığı gözlenmiştir. Ayrıca sokak işi olarak yeni sayılabilecek ve belki de Mersin'e özgü olan bir diğer işverene bağlı iş ise sokak fotoğrafçılığıdır. Bu işi yapan çocuklar işveren tarafından belirlenen saatlerde, yerde ve ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. Ayrıca en yaygın sokak işlerinden biri olan katı atık toplayıcılığı da bir 'aracı işveren' tarafından organize edilmektedir. Sokakta katı atığı iki tekerlekli çekilebilen arabalarla toplayan çocuklar, arabaları 'aracı işverenlerden' alarak katı atık toplama faaliyetini yürütmekte ve topladıklarını mecburen araba sahibi 'aracı işverene' götürmek ve satmak zorundadırlar. Bir tür parça başı ücret karşılığı yapılan bu faaliyetler de açık ki işverenden bağımsız bir çalışma biçimi olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen birkaç örnek üzerinden bakıldığında dahi sokak işlerinin 'işçi işveren ilişkisine dayalı' belirli bir sömürü mekanizmasını içeren bir işleyişe sahip olduğu, çocuk çalıştırılmasıyla birlikte belirli bir sömürü ilişkisinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Keza çocukların sokakta çalışmasıyla yoksulluk arasında var olan zorunlu ilişki bile, başlı başına bir sömürü sisteminin çocukları kapsayacak düzeyde geliştiğini göstermez mi? O halde çocukların sokakta çalışması 'aynı zamanda' doğrudan ya da dolaylı sömürüyü içeren bir yapıya sahiptir denilebilir.

Yoksulluğun Kuşaklar Arası Aktarımı

Çocukların sokakta yaptığı işlerden hiçbir yapı gereği işi yapan çocuğa belirli bir nitelik kazandırmamakta; çocuğun kişisel gelişimine herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Aksine vasıfsızlığı üreten sokak işlerinin yapısı ve ağırlığı, çocukla

eğitim arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyerek yoksulluğun süregelenleşmesinde, kuşaklar arasında aktarılmasında etkili rol oynamaktadır. Zira sokakta çalışan çocukların devam ettiği okullardaki eğitimcilerin değerlendirmelerine bakılırsa “bu tip çocuklar okula uykusuz, yorgun ve ders konsantresi düşük olarak gelmekte ve okul, çoğu tarafından gereksiz görülmektedir”. Ayrıca bu çocukların çok azının liseye kadar devam edebildiği ifade edilmektedir (10).

Kişisel gelişime (ya da dar anlamda meslek edinmeye) pek bir katkısı olmayan ve eğitime katılımda önemli engeller üreten sokakta çalışma, bu özellikleri gereği mevcut durumun (yoksulluğun) sürekliliğinde ve sonraki kuşaklara aktarımında kritik rol oynamaktadır. Bir tür refah göstergesi olarak kabul edilen kişisel gelişim (5) ile eğitimin sınıf içi sosyal hareketlilikte vektörel (taşıyıcı) bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Zira eğitim olanaklarından yeteri kadar yararlanamamayı yoksulluğun önemli nedenlerinden biri olarak gören Boratav (13) aynı zamanda, yoksulluğun eğitime ulaşmada önemli bir engel olabileceğini de değerlendirmektedir. Bu tespitten hareketle, eğitimin, hem neden hem de sonuç olarak yoksullukla yakın ilişki içerisinde olduğu vurgulanabilir. Bir başka açıdan bakıldığında ise kişisel gelişime herhangi bir katkısı olmayan ve eğitime erişimde ciddi engeller oluşturan sokakta çalışma, yoksulluğun yeniden üretilmesinde ve sonraki kuşaklara aktarılmasında belirli bir eğilimi oluşturan bir olgu olarak kaydedilmelidir.

Sokağın Riskleri

Fişek (14) haklı olarak çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına atılmalarını başlı başına ‘sosyal risk taşıyan bir olgu’ olarak değerlendirmektedir. Ama ayrıca sokakta çalışmanın kendisinin çocuk açısından ontolojik bir takım ciddi riskler taşıdığı da yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir (10,15). Bu bağlamda fiziksel şiddete maruz kalma, cinsel taciz veya saldırı, bağımlılık yapıcı çeşitli maddelerin kullanımı, polis ya da zabıta tarafından suç isnadıyla karakola götürülme veya trafikte, sokakta çeşitli kazalara maruz kalma gibi doğrudan yapılan işle ilgili olmayan risklerden bahsedilebilir. Sayılan risklerin yanı sıra doğrudan yapılan

işlerle bağlantılı sağlığı ve güvenliği etkileyebilecek risklerden söz etmek de mümkündür. Örneğin katı atık toplayıcılığı bahsedilen riskleri taşıyan tipik işlerden biridir. Zira toplama işlemi yapılırken koruyucu herhangi bir önlem alınmadan yapılan bu işlerde ciddi yaralanmalar ve zararlı maddelerin solunmasıyla ciddi hayati risklerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Duyar’ın (16) uzun vadede ortaya çıkabilecek zararların analizi için önerdiği yöntem, muhtemel risklerin analizi için kritik öneme sahiptir. Yazar etkileri hemen görülebilen yaralanma ve kazalarla etkileri yıllar hatta on yıllar sonra görülebilecek risklerin farklı yöntemlerle anlaşılabilmesini belirtmektedir. Bu bağlamda etkileri hemen görülebilen risklerin tespitinde *anlık/kesit* veriler yeterliyken; duruş veya yürüyüş bozukluğu, bazı akciğer hastalıkları veya kanser türleri ya da kötü beslenmeye bağlı bozuklukların tespitinde *retrospektif* (geriye doğru) verilere bakmak gerektiği vurgulanmaktadır. Zira Brezilya ve Guatemala’da bu kapsamda yapılan bir araştırmanın bulguları örnek olarak alınırsa, erken yaşlarda çalışmaya başlayan bireylerin yetişkinlik döneminde çalışmaya başlayanlara kıyasla daha çok sağlık sorunu yaşadıkları, daha sık hastalandıkları ve yaşam kalitelerinin çok daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç Yerine

Sokakta çalışma sorunun nedeni olarak gözüken yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine tarihsel ve ekonomi politik bir perspektifle bakıldığında; sorunun gerçek nedenlerinin görünenin ötesinde politik angajmanlara ve ekonomik mekanizmalara bağlı olduğu ve bir takım maddi süreçlerin işlediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yoksul hanenin varlığını sürdürmek, gereksinimlerini karşılamak ve yoksullukla baş etmek üzere çocuklarını sokağa çalışmaya göndermesi, sınıf teorisinden bağımsız kendinden menkul bir paradigmaya bağlanamaz. Nitekim kırsal hanenin geçimlik üretim araçlarından kopararak kentlere kentlerin yeni yoksulları olarak kitleler halinde sürülmesi, emeğinin metalaşması, işçileşme örüntüleri veya sokakta çalışma vs, her biri mülksüzleşmenin birer uzantısıdır.

Kent yoksulları için bir tür hayatta kalma stratejisi olarak gündeme gelen hane üyesi çocuğun

sokakta çalışması, orta ve uzun vadede yoksulluğun yeniden üretilmesine ve kuşaklararası aktarılmasına, kısacası paradoksal bir duruma işaret etmektedir. Zira yoksullukla mücadelede çözüm olarak beliren sokakta çalışma, eğitime erişimde ürettiği engeller ve bir çalışma biçimi olarak kişisel gelişime herhangi bir katkı sağlamaması nedeniyle, niteliği gereği yoksulluk döngüsüne neden olmaktadır.

Sonuç olarak, girişte kapitalizmin tarihine atfen ifade edilen çocuk işçiliğinin süregelenliğine işaret eden görünen gerekçelerden biri olarak ileri sürülen yoksulluğun bir sonuç olduğu; yoksulluğun gerçekleşme biçimlerine veya ekonomi politik işleyişe bakmak gerektiği açıktır.

Dipnotlar

1. Kentin yeni gelenlere sunduğu olanaklar, yakın tarihimiz özelinde iki döneme ayrılarak ve karşılaştırılarak analiz edilirse anlam kazanabilir. Buna göre, 1980'lerden önce gelenler iş ve konut edinme mücadelesinde büyük oranda başarılı olmuş; önce enformel sektöre sonra düzenli ve güvenceli işlere geçebilme olanağına sahip olabilmişlerdir. Kısacası, 1980'lere kadarki ithal ikameci stratejinin, tüm sınırlılıklarına rağmen, yeni gelenlere istihdam olanağı sağladığı değerlendirilmektedir (17). İşsizliğin hızla arttığı, ücretlerde ciddi düşüşlerin yaşandığı, sosyal adaletin giderek gözardı edildiği ve bireyciliğin, rekabetin ön plana çıktığı neoliberal piyasa koşullarında, 1990'ların kent piyasasında, iş ve gelir olanakları giderek zayıflamış dolayısıyla öncekilerden farklı olarak yeni gelenlerin tutunabilme olanakları neredeyse kalmamıştır. Zira bu çerçevede, neoliberal politikalarla dejenere olan kent piyasasının sınırlı olanakları içerisinde çocukların sokakta çalıştırılması ekonomik işleyişe bağlı bir seçenek/dayatma olarak okunabilir.
2. Sokakta çalışmaya başlama kararı genel olarak çocuk tarafından değil; hane üyelerinden anne/kadın tarafından verilmektedir. Alana dayalı bir çalışmanın bulgularına bakılırsa (10) "Kim senden sokakta çalışmanı istedi?" sorusuna, çocukların neredeyse tamamının "annem" cevabı vermesi değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu durumu geniş biçimde analiz etmek gerekse de, geçerken iki önemli noktanın altı çizilebilir: ilki, feodal bir anlayışa bağlı olarak 'baba' gurur meselesi yapıp kendi 'asli görevini' çocuğa anne üzerinden tebliğ etmektedir. Nitekim babanın izni ve isteği olmadan çocuğun sokakta çalışması mümkün değildir. İkincisi ise, kadının/annenin geleneksel rolleri bir iş bulup çalışmasına engel olduğundan; nihayet patriyarkanın yükünü hane üyesi çocuk çekmek zorunda kalmaktadır.

Kaynaklar

1. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/temmuz/14.cocuk.pdf> Erişim 06.01.2017
2. Toran M. "Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:290-312.
3. Save the Children "Children and Poverty: Some Questions Answered" CHIP Briefing I: Children and Poverty, 2010. www.Childhoodpoverty.org/Erişim 09.01.2017
4. Boyden J ve ark "Children and Poverty, Voice of Children: Experiences and Perceptions From Belarus, Bolivia, India, Kenya and Sierra Leone" In; Children and Poverty Series, Part II, Christian Children's Fund, Richmond, 2003.
5. Yücesan-Özdemir G ve Özdemir A.M. "Türkiye'de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika: Alternatif Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s: 133-159.
6. Barut, M. "Göç ve Sokakta Çalışan Çocuklar Araştırması" Göç ve Toplumsal Araştırmalar Dizisi, Mersin, 2003.
7. Erder S. "Çalışan Çocuklar: 'Çırak mı?', 'işçi mi?'" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:39-53.
8. Altuntaş B. "Türkiye'de 1980'li ve 90'lı yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları", Toplum ve Kuramıçinde, Toplum ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2009, s:103-118.
9. HÜNEE "Göç ve Nüfus Araştırması" Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2000.
10. Gün S. "Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar" AÜ SBE Doktora Tezi, Ankara, 2010.
11. Özügürlü M. "İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir Küresel Fabrikanın Doğuşu (Denizli Örneği)" AÜ SBE Doktora Tezi, Ankara, 2002.
12. Konanç E. "Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları" Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
13. Boratav K. "İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri" İkinci Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.
14. Fişek G. "Çalışan Çocuk ve Sağlık" 1996. <http://gurhan.fisek.net/calisan-cocuk-ve-saglik/> Erişim 16.01.2016
15. Bilgin R. "Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2012; 8(15):79-96.
16. Duyar İ. "Çalışan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar" İçinde; Türkiye'de Çocuk Emeği (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010, s:184-205.
17. Kaygalak S. "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/ Demirtaş Mahallesi Örneği" Praksis 2001;2:124-172. ●

İSTİSMAR VE İHMAL BAĞLAMINDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE RUH SAĞLIĞI

Şahika Gülen ŞİŞMANLAR
Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi,
Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları AD.

Özet

Çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, eğitimlerini aksatan, sağlıklı gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanmaktadır. Eğitimden uzak kalma, uzun sürelerde, uygun olmayan koşullarda, düşük ücretlerle çalışma, erken yaşta çalışmaya başlama, duygusal, fiziksel ve cinsel istismar yaşantıları çocukların çalışma ortamlarında karşılaştıkları olumsuzluklardandır. Erken yaşta çalışmaya başlayan çocukların bilişsel, sosyal gelişimleri etkilenmekte, çalışmayan akranlarına kıyasla daha fazla ruhsal sorun sergilemektedirler. Bu yazıda, çocukların çalışma ortamında karşılaştığı risk etkenleri ile çocukların gelişimleri ve ruh sağlıkları üzerine çalışmanın etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Çocuk işçiliği, ruh sağlığı, gelişim.

Child Labor and Mental Health within the Context of Child Abuse and Neglect Abstract

Child labor is defined as the works that hinder children from living their childhoods, interfere with their education and which are harmful to their healthy development. The schooling issues, working long hours for low wages under inappropriate conditions, starting working at early ages, emotional, physical and sexual abuse experiences are some of the problems faced by the children in their work environments. Starting working at early ages affects the cognitive and social development of the children and they have more mental problems with respect to their non-working counterparts. This article intends to address the risk factors that children encounter in the work environments and the effects of working on the development and mental health of the children.

Key words: Child labor, mental health, development.

Giriş

Sağlıklı gelişimleri için ebeveynleri tarafından bakım, ilgi, gözetim, denetim verilmesi ve eğitim hayatının içinde geleceğe hazırlanması beklenen çocukların azımsanmayacak bir kısmı erken yaşta çalışmak zorunda kalmakta ve çalışmaları ile gelen pek çok olumsuzlukla karşılaşmaktadır. Son yıllarda uluslararası alanda, çalışan çocuklara yönelik hassasiyetin arttığı gözlenmekle birlikte, çocuk işçiliği gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünya ülkelerini ilgilendiren ve ülkemizde de çözüm bekleyen bir insan hakları sorunu olarak varlığını sürdürmektedir (1-3). Çocukların çalışması söz konusu olduğunda, her çalışma çocuk için zararlı olmadığı gibi çocuk işçiliği olarak da tanımlanmamaktadır. Çocuklar için zararlı olmayan, eğitimlerini engellemeyen, titizlikle gözlenebildikleri, günde birkaç saati geçmeyen çalışmanın çocukların çalışması (*child work*) olarak adlandırıldığı ve yetişkin hayatta ihtiyaç duyacakları becerileri edinmelerine katkı sağlayabildiği belirtilirken; çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, farklı yollarla eğitimlerini aksatan, fiziksel ve ruhsal gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanır (4,5).

Erken yaşta ekonomik etkinliklerde bulunmanın, özellikle de tehlikeli ve sömürüye dönük işlerde çalışmanın bedensel ve ruhsal gelişim üzerine yıkıcı etkileri olduğu bilinmektedir (6). Yetişkinlerle aynı riskler altında, benzer koşullarda çalıştıklarında dahi çocuklar daha fazla etkilenmektedirler. Çünkü, gelişimleri henüz sürmektedir, tamamlanmamıştır ve çalışma ortamı erişkinlere göre düzenlenmiş düzenek ve araçlara sahiptir (2,4). Çocukluklarını bir yana bırakarak çalışmak zorunda olmanın yanı sıra eğitimden de uzak kalan çocukları, uygun olmayan çalışma koşulları, yetersiz ücretler, yüksek sorumluluk gerektiren görevler, iş kazaları, stres, fiziksel, duygusal ve cinsel istis-

mara maruz kalma gibi pek çok ek problem beklemektedir (6). Dolayısıyla, çocuklar iş koşullarının getirdiği fiziksel hastalıkların yanı sıra ruhsal açıdan da pek çok güçlük yaşamaktadır. Ancak, yazın gözden geçirildiğinde çalışan çocukları ruh sağlığı açısından değerlendiren çalışmaların görece kısıtlı olduğu görülmektedir (7). Bu yazıda, çocukların çalışma ortamında karşılaştığı ihmal ve istismara ilişkin risk etkenleri ile çocukların gelişimleri ve ruh sağlıkları üzerine çalışmanın etkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

İhmal ve İstismar Açısından Çocuk İşçiliği

Piyal (1994:128) çocuk işçilere olan talebin nedenlerini açıklarken ihmal ve istismara, hak ihlallerine, beden ve ruh sağlığında etkilenime nedenli açık olduklarını vurgulamakta ve çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden olan yoksulluğun, çalışsalar dahi çocukların hayatında neden değişmeyen bir sorun olacağını göstermektedir: “Çocuk ve gençler; nitelsiz işlere uygun, nitelsiz işgücü kaynağıdır, çalıştırılmaları yasal düzenlemelerle yasaklandığı ya da sınırlandırıldığı için çok düşük ücretlerle çalıştırılabilirler, çalıştırılmaları yasadışı sayıldığı için yasal güvenceleri yoktur, hak ve yetkileri belirsizdir, örgütsüzdürler, yasal sorumluluk yüklenemezler, korunmasız, güvencesiz, yalıtılmış dolayısıyla tam bağımlı ve uysaldır. Bu durumda sorun yaratamazlar, direnemezler, başkaldıramazlar, direnip başkaldırdıklarında da anında ve kolayca bastırılırlar. Esnek işgücü sağlarlar, işe alınıp işten atılmayı, günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ya da esnek çalışmayı, fazla çalışmayı, fazla çalışması için ücret almamayı hatta ücretsiz boğaz tokluğuna çalışmayı kolayca kabullenirler, bedensel, ruhsal ve toplumsal gelişim özellikleri nedeniyle bedensel incelik ve esneklik, el becerisi gerektiren sıradan, tekdüze, yineleyici iş türlerine iyi uyum sağlarlar. Büyüyüp bu özelliklerini kaybettiklerinde kolayca işten atılabilirler.” (akt. Acar, 2014) (8).

ILO, çalışmaya başlamak için yaş sınırını 15 olarak belirlemiştir (9). Ülkemizde de sözleşmeye paralel bir yasal düzenleme bulunmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu’nun (2003) 71. maddesinde 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaklanmış; 14 yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocukların ise bedensel,

zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılmasına izin verilmiştir (10). Ancak gerek resmi kaynaklı istatistiksel veriler gerek araştırmalardan elde edilen bulgular dünya genelinde yasal sınırın altında pek çok çocuğun çalıştığını göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2012 yılındaki verilerine göre dünya üzerinde 5-14 yaşları arasında çalışan 120 milyon çocuk işçi bulunmaktadır (11). TÜİK’in (2012) Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 6-14 yaş grubundaki 292 bin çocuk çalışmaktadır, 15-17 yaş grubunda ise çalışan çocuk sayısı, 601 bindir (12). Çocukların okul öncesi dönemden itibaren çalışması, sağlıklı gelişimleri için önemli olan uyaranları almaları beklenen okuldan ve aile çevresinden uzak kalmayı ve pek çok olumsuz deneyimi yaşamalarını da beraberinde getirmektedir.

Çalışan çocuklar çalışma saatleri ve alınan ücretler açısından da sömürüye maruz kalmaktadır (1,3,6). ILO’ya göre tüm çalışanlar arasında en fazla çalışıp en düşük ücret alanlar çocuklardır (1). Uzun çalışma saatleri çocuğun sağlığını olumsuz yönde etkileyerek, yorgunluk, bıkkınlık, dikkat yoğunluğunda azalma gibi fizyolojik tepkilere yol açmakta ve kaza olasılığını artırmaktadır (7,13). Kolombiya’da yapılan bir çalışmada 15 yaş altında olan ve ev hizmetinde çalışan çocukların haftada ortalama 50 saat çalıştıkları bildirilmiştir (6). Ankara’da oto sanayide çalışan 12-18 yaş arasındaki gençlerin %66,7’si günde 9-12 saat, %21’i 13 saatten fazla çalışmaktadır (7).

Çocukların iş ortamında karşılaştığı ve ruh sağlıklarını etkileyen en önemli sorunlardan biri istismardır. Çalışmak için yeterli olgunluğa erişmemiş olmaları, görevlerini tam olarak yerine getirememelerine ve dolayısıyla istismara daha açık olmalarına yol açabilmektedir (14). Çocukların çalışma ortamında istismarın farklı türleri ile karşılaştıkları bilinmekle birlikte, farklı ülkeler ve işkollarında araştırmacıların bulduğu oranlar değişebilmektedir. Pakistan’da farklı işkollarında çocuklarla yapılan bir çalışmada çocukların %91’inin iş ortamını olumlu algıladığı; sözel ve fiziksel şiddetin sırasıyla %4 ve %3,6 oranında görüldüğü bildirilmiştir. Ürdün kaynaklı bir çalışmada ise 11-16 yaş grubunda tamirci olarak çalışan çocukların %61’i

fiziksel şiddete, %27'si sözel şiddete uğradığını belirtmektedir (15). Ülkemizde sanayi sektöründe çalışan yetişkinlerin yaklaşık yarısı, çocukluk döneminde çalışırken dayak yediğini dile getirmiştir. Tanıdık biri yanında çalışanların, çalışmayanlara göre daha fazla dayak yediği gösterilmiş; geleneksel usta-çırak ilişkisindeki eğitim sürecinde dayanın bir disiplin yöntemi olarak kullanıldığı yorumunda bulunulmuştur (4). İşe yeni başladıkları dönemde çocukların daha fazla fiziksel şiddete maruz kaldıkları belirtilmektedir (16). Sokakta çalışan çocuklarda ise fiziksel şiddete uğrama riski daha yüksek görünmektedir. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların yaklaşık %80'i çeşitli kişi ya da gruplar tarafından fiziksel şiddete uğradığını belirtmiştir (17). Fiziksel istismarın yanı sıra duygusal istismarın da azımsanmayacak düzeyde olduğu gerek yurtiçi gerekse yurtdışı çalışmalarda belirtilmektedir. Ülkemizdeki çalışmalarda %60'a varan oranlar bildirilmiştir (7,18). Hindistan'da pamuk işçiliği yapan çocukların çoğu fiziksel ve duygusal istismara uğradıklarını aktarmıştır (18). Fekadu çalışan çocukların en fazla duygusal istismara maruz kaldıklarını bildirmiştir (19). Hata yaptıklarında veya sorumlulukları olmayan bir görevi istemediklerinde hakaret, aşağılama ve küfre

maruz kalan çocuklar; karşı çıkamadıklarında ise aşağılık duygusu ve çaresizlik yaşamaktadırlar (7,16). Korku, sözel şiddet karşısında tanımlanan bir duygudur (20). İşyerinde kötü muamele (bağırma-çağırma-aşağılama, sürekli çalışmak için baskı, patronun özel işlerini yapmak vb) çırağın işyerini değiştirme nedenleri arasında önemlidir (13). Şiddet sadece işveren yetişkinden çocuğa yönelen bir tutum olmayabilmektedir. Çocukların aynı işyerinde veya çevre işyerlerinde çalışan yaşça büyük çocuklardan da şiddet gördükleri belirtilmektedir (15,16). Bu durum, çocukların yetişkinden şiddet görmeseler dahi şiddetten korunmaları konusunda yetişkinlerin ihmali olduğunu düşündürmektedir.

Gerek duygusal gerekse fiziksel istismarın çocukların zihinsel, fiziksel ve psikososyal gelişimini sekteye uğrattığı, ruh sağlıkları üzerinde olumsuz etkilediği bilinmektedir. Duygusal istismara uğrayan çocuklar, dikkat, öğrenme gibi bilişsel becerilerde yetersizlikler sergileyebildikleri gibi aşırı pasif, kendine güvensiz, değersizlik duyguları, depresyon, kaygı belirtileri, yıkıcı davranışlar veya antisosyal özellikler gösteren bireyler de olabilmektedirler. Fiziksel istismar da erişkinliğe değin süren etkiler gösterebilmektedir. Çocuklarda içedönük

belirtiler gözlenebilmekle birlikte şiddetin dışavuruk belirtilerle daha ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Bilişsel işlevlerde sorunlar, okul başarısında düşüklük fiziksel istismarın etkileri arasındadır (21). Şiddete uğrayan çocukların şiddet içerikli davranış sergilemesi, iş çevresindeki daha büyük çocukların diğerlerine uyguladığı şiddeti de bir yanıyla açıklayabilir.

İş ortamında çocukların maruz kaldığı istismar türleri içinde cinsel istismar, en düşük orana sahiptir (19). Ancak, çocukların araştırmalarda cinsel istismara ilişkin bildirimden kaçındıkları, bu nedenle oranların ger-

Fotoğraf erişim adresi: <https://www.bakchodhobaba.in/wp-content/uploads/2017/01/child-on-side-of-road-attempts-to-sell-flowers-3700933735-copy.jpg>

çekte olduğundan daha düşük çıktığı belirtilmektedir (16,17). Cinsel istismar çevrede veya işyerindeki daha büyük çocuklar tarafından uygulanabilmekte; aileler durumu görmezden gelebilmektedir (16). Oysa cinsel istismara uğrayan çocukların ruhsal sağaltım sürecinde ailenin çocuğu destekleyici yaklaşımı önemlidir. Ve cinsel istismar, çocuğun duygusal ve cinsel gelişimini, kişilerarası ilişkilerini, kendine ve dünyaya olan güven duygusunu etkileyen en sarsıcı yaşam olaylarından. Ruh sağlığı üzerindeki etkileri çocuktan çocuğa ve zaman içinde değişiklik gösterebilmekte, erişkin yaşlarda da etkileri görülebilmektedir. Cinsel istismar sonrası erken dönemde kaygı, çökkünlük, regresif davranışlar, benlik saygısında azalma, uygun-suz cinsel içerikli söz ve davranışlar görülebilmektedir. Orta ve geç dönemde ise başta travma sonrası stres bozukluğu olmak üzere major depresif bozukluk, anksiyete bozuklukları, alkol ve madde kötüye kullanımı gibi pek çok ruhsal bozukluk, yüksek riskli cinsel eylemler, kendini tekrar istismara açık etme, intihar düşüncesi ya da girişimleri cinsel istismar ile ilişkilendirilmektedir. Çocukluk çağındaki cinsel istismar yaşantısının, erişkin dönemde kişilik bozukluğu riskini artırdığı bildirilmiştir. Cinsel istismarın çocuğun ruh sağlığı üzerindeki etkisini ağırlaştıran bazı unsurlar tanımlanmıştır. Çocukla saldırgan arasındaki yaş farkının fazla olması, saldırganın çocuğa yakınlığı, saldırının sürekliliği, istismar sırasında şiddet ve zor kullanılması, yaşanan çaresizlik duygusunun büyüklüğü bu etkiyi artırmaktadır (22). Dolayısıyla, çocuk işçiliğinin belki de en ağır türü olan çocukların cinsel sömürüsü beden ve ruh sağlığı açısından çok daha olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, istenmeyen gebelikler ve düşükler, fiziksel şiddet gibi fiziksel sonuçların yanı sıra çok önemli ruhsal sonuçlara yol açtığı; ölümle sonuçlanabileceği bildirilmektedir (5).

Çocukların çalışma ortamında karşılaştığı travmatik yaşantılar arasında beden bütünlüklerine zarar veren, yaşamsal risk taşıyan hatta ölümle sonuçlanabilen kaza ve yaralanmalar da bulunmaktadır. Oto sanayi sektöründe çalışan gençlerin yaklaşık 4'de 1'i üzerine araba düşmesi, vücudunda bazı yerlerin kesilmesi, yanma ve yaralanma gibi iş kazaları geçirdiklerini belirtmektedir (7). Adana ilinde sokakta, mevsimlik tarım işinde ve mobilya

sektöründe çalışan 7-15 yaş grubundaki çocuklarla bir proje kapsamında yürütülen çalışmada iş kazası oranı %11,3'tür. Kazalar el-bacak kesisi, trafik kazası-araba çarpması, üzerine malzeme düşme, sıcak su-buhar-alev ile yanma ve düşme ile kol kırığı şeklindedir. Çalışmada çocukların sadece %7,5'i çalıştığı işten memnun olduğunu bildirmiştir (3). Bu tür kazaların, sadece yarattığı bedensel hasar değil ruhsal travma potansiyelleri de dikkate alınmalıdır.

Eğitimle İlgili Sorunlar

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre çalışan çocukların ancak %49,8'i okula devam edebilmektedir. Yaş gruplarına bakıldığında 6-14 yaş grubunda çalışanların %81,8'i okulla bağını sürdürürken, 15-17 yaş grubunda bu oran %34,3'e düşmektedir (12). Oysa çocuklar eğitimlerine devam etmek istediklerini belirtmektedir. Aysev, çalışan çocukların önemli bir kısmının, olanak olsa sadece okumak istediğini aktarmıştır (23). Hindistan'da pamuk tarımında çalışan 7-14 yaş grubundaki çocukların çoğunun, Mayıs-Şubat ayları arasında yoğun çalıştıkları, bu nedenle o dönemde okula gidemedikleri hatta okulu bıraktıkları bildirilirken; çocukların %94'ü çalışmaktansa okumayı tercih edeceklerini aktarmıştır (24). Pakistan'da farklı işkollarında çalışan 11-16 yaş grubundaki çocukların yaklaşık %60'ı ise okula gitmek istemediğini iletmiştir. Ancak yaklaşık %30'u parasal sorunların kendilerini kısıtladığını belirtmiştir. Yoksulluk yaşayan çocuklar, çalışmalarına izin verildiği takdirde ailelerinin durumunu iyileştirebilmek için okulu bırakmaktadır (1).

Yoksulluğun yaşandığı ailelerin çocuklarını işe yönlendirmesinde eğitimle ilgili sorunlar önemlidir. Kısıtlı imkânlarla hayata tutunmaya çalışan bir ailede eğitimle ilgili giderlerin ailenin alım gücünün üstünde olması çocuğu çalışmaya iten etkenlerdendir. Ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşüklüğü ve eğitimle gelecek olumlu bir geleceğe inançlarının olmaması, okula ulaşımın yetersiz olması veya nitelikli eğitim sunulmaması ebeveynlerin çocuklarını daha kazançlı uğraşlara yönlendirmesini kolaylaştırmaktadır. Eğitim sistemindeki aksaklıklar ve niteliksiz eğitim, eğitim hayatındaki başarısızlık, eğitimin çocuk için çekici olmaması, çalışma hayatının ağırlığı ve uzun süren çalışma saatleri

çocuğun da eğitim sistemi içinde tutulamamasına ve kopmasına katkı sağlamaktadır. Okulla bağı kalmayan çocuğu sokaktan uzak tutmanın bir yolu, çalışmasını sağlamaktır (1,5,18,20,25,26). Katı kültürel ve sosyal roller gibi geleneksel etkenler de okul devamını kısıtlarken işe yönelimi artırmaktadır (1,20). Ebeveynlerin çalışması, aile gelirinin artması ve babanın eğitimi çocuğun okuma isteğini etkileyen unsurlar olarak gösterilmiştir (20).

Eğitimden uzaklaşma, çocuk işçiliği ve yoksulluk arasında bir kısır döngü bulunmaktadır. Çalıştığı için eğitime yönelemeyen çocuk ileride daha yüksek ücretli iş olanaklarından da uzak kalmakta, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi için gereken kaynaklardan uzaklaşarak kendisi ve gelecek nesiller için yoksulluktan kurtulamamaktadır (13). Aslında kimi çocukların kendilerini bekleyen bu kısır döngüyü öngörebildikleri 5 yıldır pamuk işçiliği yapan 13 yaşındaki bir kız çocuğunun şu anlatımında görülmektedir: “Okula giden yaşitlarımı görünce bir şeyleri kaçırdığımı düşünüp kötü hissediyorum. Okusam ve ders çalışsam geleceğimin daha iyi olacağını düşünüyorum” (24).

Gelişim Üzerine Etkiler

Çocukların bir işte çalışıyor olmalarının onların fiziksel, bilişsel, duygusal, toplumsal ve ahlaki gelişimlerini tehdit edebileceği UNICEF tarafından belirtilmiştir (27, akt. Bozkurt).

Bilişsel Gelişim: Çalışma süresinin uzunluğu ve dinlenmeye yeterli zaman ayıramamaları nedeni ile çocuklar eğitim olanaklarından yararlanamadan ve yaşlarının gerektiği etkinliklere katılmadan yaşamlarını sürdürebilmektedirler (28). Okula devam etmeyen ve zamanının çoğunu çalışarak geçiren çocuklar yeterli bilişsel gelişimi sergileyememektedir. Nedenselliği anlamaya dönük çalışmalarda, çalışan çocukların ders başarısındaki düşüklüğün, devamsızlıktan ziyade yorgunluk ya da ilginin okuldan uzaklaşması ile ilişkili olabileceği yorumu getirilmektedir (29). Aynı zamanda mevsimsel tarım işçiliğinde olduğu gibi ailede çocukla ilgilenmesi beklenen kişilerin iş yükü nedeniyle çocukla yeterince ilgilenememesi, çocukların bilişsel ve duygusal gelişimleri için gerekli ilgi ve destekten uzak kalmalarına yol açabilmektedir (30).

Tekdüze, tekrarlayıcı işlerin çocukların bilişsel gelişimlerini ağır biçimde etkilediği bildirilmiştir. Böylesi işler araştırma, bulma, çevreyle ilgili bilgileri geliştirmeyi içeren “öğrenme”den çocuğun uzaklaşmasına yol açmakta; özellikle anlatım kolaylığı, sorun çözme, yeni bilgileri kavrama, ortak paylaşmaya uyum becerilerini etkilemektedir (25). Filipin’de çöp ayıran 7-13 yaş grubundaki 1200 çocukla yapılan bir çalışmanın sonuçları bu bilgiyi destekler niteliktedir: çöp ayıran çocukların benzer yaş grubundaki akranlarına göre zekâ düzeylerinin daha geride olduğu ve farkın yaş ilerledikçe arttığı bildirilmiştir. Bu çalışmada olduğu gibi, işteki tekdüzeliğin yanı sıra beslenme yetersizliği ve kimyasal maddeler gibi işteki fiziksel koşulların da çocuğun sağlığını, bedensel ve bilişsel gelişimi etkileyebileceği unutulmamalıdır (31, akt. Gunn).

Sosyal Gelişim: Diğer çocuklarla oyun oynaması, uygun etkileşim ve iletişim becerilerini geliştirmesi gereken yaşlarda çalışmaları çocukların sosyal gelişimlerini de etkilemektedir. Haftada 20 saatin üzerinde çalışan ergenlerin sosyal açıdan daha fazla sorun davranış sergilediği, madde ve alkol kötüye kullanımına yöneldiği, uyku sorunları yaşadığı bildirilmiştir. Tüm zamanını işte geçiren gençler aile ve okuldaki akranları ile yeterli zaman geçirememekte; büyümek ve güvende hissetmek için olumlu kişisel ilişkiler kuramamaktadırlar (20). Sağlıklı sosyalleşme olanaklarının kısıtlanması ile birlikte kötü arkadaşlar edinmelerine veya olumsuz erişkin davranış modellerine maruz kalmalarına da yol açabilmektedir (7). Yetişkinler gibi sorumluluk almaları beklenen çocukların, davranış/eylemlerinde yetişkin tavrı dikkat çekmektedir (20). Çalışan çocuklarda okul devamının davranış sorunları özellikle de akran sorunları açısından koruyucu olduğu; sınıf arkadaşları arasındaki sağlıklı etkileşimin, işteki akranlarla uyum sağlamayı kolaylaştırdığı aktarılmıştır (1). Çocukların kendi gelişimsel ihtiyaçlarına zaman ayıramaması ruhsal sorunların ortaya çıkmasında da önemlidir. Çalışan çocuklarla yapılan bir çalışmada boş zamanlarında evde ve işte çalışanların kendine yönelik düşünce, dış öfke, depresyon, kaygılı davranışlar ve umursamaz tepkiler alt ölçek puanları boş zamanlarında eğlenen ve dinlenenlere göre daha yüksek bulunmuştur (27).

Çalışan Çocuk ve Aile

Ailenin yoksulluğu çocuğu çalışmaya iten en önemli unsurlardandır (17). Çalışan çocukların aile özelliklerine bakıldığında çoğunlukla aile gelirinin ve ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük, kardeş sayısının yüksek olduğu (17,20); kayıp ya da boşanma nedeniyle tek ebeveynin olduğu ailelerden gelme riskinin bulunduğu bildirilmiştir (16). Aslında çalışan çocuk sadece kendisinin değil ailesinin sorumluluğunu almaktadır. Ancak, bir yetişkinmiş gibi sorumluluk üstlenmenin rol karmaşasını da beraberinde getirebileceği, çocukla ebeveynler arasında çatışmalar yaşanmasına, ebeveynlerin kurallarına uymada güçlüğüne yol açabileceği unutulmamalıdır (25).

Çocuk, aile gelirine maddi katkının yanı sıra aileye gelir sunarak kabul görme, değer bulma ve onaylanma duygusu yaşamaktadır ve bu manevi tatmin işe devam etmede önemli bir itici güç olarak tanımlanmaktadır (20,25). Öte yandan çocuğun yaşına ya da gelişim düzeyine göre gerçekdışı ve aşırı davranışların beklentisi; çocuğun elinde olmayan kaynak ya da otoriteyi gerektiren davranışların talebi çocuğu çıkmaz bir duruma da sokmaktadır (25). Bilgin, çalışan çocukların aile içi şiddete maruz kalma oranlarının yüksek olduğunu, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların %65'inin kendisi için belirlenen para miktarını eve götürmesi gerektiğini düşündüğünü, götürmediğinde baskı ve şiddete maruz kalabildiklerini belirtmektedir (17).

Çocuğun çalışmaya yönelmesinde genellikle karar verici ailedir ve çocuk boyun eğici durumdadır. Dolayısıyla çocuğu iş ortamında bekleyen zararlardan korumada aile önemlidir. Yapılan bir çalışmada, işi ailenin bulduğu durumda bile ailelerin yarısının çocukları gözetmediği, işi çocuğun kendisinin bulduğu durumlarda bu oranın daha da arttığı (%67) gösterilmiştir. Genellikle aileler çocuğun çalışmasını normal karşılamaktadır ve ailedeki diğer çocukların da çalışma olasılığı yüksektir (4). Eğitim düzeylerindeki düşüklüğün, çalışma hayatının çocuğa getireceği risk ve tehlikeleri ebeveynlerin öngörebilme düzeylerini etkileyebileceği belirtilmektedir (17). Fidan, anne eğitimi yükseldikçe çocuğa ailenin iş bulma olasılığının arttığını, bu durumun eğitim düzeyi yüksek ailelerin çocukları

na karşı daha ilgili olmaları ile ilişkili olabileceğini ve çocuğun nerede çalışacağını ailenin bilmesinin çocuk için daha olumlu olduğunu belirtmiştir (20). Ayrıca, aile veya yakınlar tarafından çocuğun işe yerleştirilmesi ve çocuğu gözetimi, işyerinde çocukların karşılaşabilecekleri olumsuzlukları azaltacaktır (4). Ebeveynlerin çocuklarını koruma ve gözetmedeki yetersizliği, çocukların dışarıdaki olumsuz rol modellerine yönelmesi ve aileden kopmasıyla sonuçlanabileceği vurgulanmaktadır (25).

Çocuk İşçiliği ve Ruh Sağlığı

Çalışan çocuklarla ilgili yapılan çalışmaların çoğunda ruhsal ve davranışsal sorunların kontrol grubundan yüksek olduğu belirtilmektedir (6,29). Ancak, Lübnan'da yapılan bir çalışmada, ruhsal durumları açısından çalışan çocukların kontrol grubu ile benzer özellik sergilediği bildirilmiştir (29). Alem ve ark.'nın Etyopya'da resmi ve gayri resmi farklı işlerde çalışan çocuklarla yaptıkları çalışmada ise kontrol grubundaki çocukların çalışan çocuklara göre yaklaşık 2 kat daha fazla ruhsal yakınma sergiledikleri bulunmuş; araştırmacılar bu sonucun örneklem seçimindeki yanlılık ve sağlıklı işçi etkisi (*healthy worker effect*) ile ilişkili olabileceğini belirtmişlerdir (6).

Çalışan çocuklarda görülen ruhsal sorunların türü ve sıklığı farklılık göstermektedir (19, akt. Fekadu). Kimi çalışmalarda içe yönelim bozuklukları ön plandayken, kimi çalışmalarda dışa yönelim bozuklukları, alkol madde kullanımına dair bulgulara yer verilmektedir ve çalışmalarda farklı iş alanlarındaki çocuklara odaklanılmıştır. Etyopya'da 2006 yılında yapılan ve 5-15 yaş arasında, ev hizmeti, sokak ve özel sektörde çalışan çocuklarla yürütülen bir çalışmada ruhsal bozuklukların kontrol grubuna kıyasla daha fazla olduğu (sırasıyla %20,1 ve %12,5); duygudurum bozuklukları, anksiyete bozuklukları, ayrılık anksiyetesi bozukluğu gibi içe yönelim bozukluklarının ve psikososyal stresörlerin daha yüksek oranda görüldüğü gösterilmiştir. Bu çalışmada, yıkıcı davranış bozuklukları ve dışa atım bozuklukları açısından çocuk işçilerle çalışmayan akranları arasında fark bulunmamıştır (32). Kenya'da 6-15 yaş arasında ev hizmetinde çalışan çocuklarla Onyango ve Kayongo-Male'nin yaptığı çalışmada ise çocukların %90'ının ciddi duygusal sıkıntı, içe çekilme, regresyon,

düşük benlik saygısı ve depresyon belirtileri yaşadıkları, çocuklarda erken olgunlaşmaya dair belirtiler gözlemlendiği bildirilmiştir. Bu çocukların çoğunda uyku sorunları, işverene karşı fobik tepkiler, gece çiş kaçırma, bazılarında yaşla uyumlu olmayan davranışlar görülmektedir (6). Ankara'da oto sanayide çalışan 12-18 yaş grubundaki gençlerle yaptığı çalışmada Çiftçi, toplum örnekleimine göre çalışan çocukların hem içe hem de dışa yönelim sorunlarının daha yüksek olduğunu bildirmiştir (7): sosyal içe dönüklük/depresyon, somatizasyon, sosyal sorunlar, düşünce sorunları, dikkat sorunları, karşı gelme, saldırgan davranışlar, obsesif kompulsif problemler, travma sonrası stres problemleri.

Sokakta çalışmanın ruh sağlığı üzerindeki etkilerine bakıldığında farklı alanlarda ruhsal yakınmaların iletildiği fark edilmektedir. Örneğin; Laraqui ve ark.'nın Fas'da sokakta mendil satan çocuklarla yaptıkları bir çalışmada beden sağlığı ile ilgili sorunların yanı sıra migren, uykusuzluk, irritabilite, çiş kaçırma ve asteni gibi ruh sağlıklarının etkilendiğini gösteren bulgular da bildirilmiştir (akt. Thabet,(3). Sokakta çalışan çocuklarla ilgili Dünya Sağlık Örgütü destekli derlemelerde; düzenli ve yapılandırılmış etkinliklerden hoşlanmama, aşırı sigara ve alkol tüketimi, ebeveyn kontrolüne karşı çıkma, suç niteliği taşıyan olaylara karışma, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, beden deformitesi ve büyüme geriliği aktarılmaktadır (6). Erdoğan ve Oto çalışmalarında, sokakta çalışan çocukların çalışmayan çocuklara göre saldırganlık davranışının daha fazla olduğunu, bu durumun yaşla ve kardeş sayısı ile arttığını, saldırganlığın aile içinde şiddet görme ve ölüme bağlı baba kaybı ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir (33). Çocukların sokakta çalışma sırasında kendini koruma ve engellenmelerle başa çıkma çabalarının saldırgan davranış gösterme olasılığını artırabileceği; tam tersi ailesi yanında olan ve çalışmayan çocuklarda saldırgan davranışların okul ve aile ortamında denetlendiği ve başka olumlu alanlara yönlendirildiği yorumunda bulunmuşlardır. Diyarbakır'da 12-17 yaş grubundaki ergenlerle yapılan bir çalışmada ise sokakta çalışan çocukların depresyon belirtileri çalışmayan çocuklara göre daha yüksek bulunmuştur. Sokakta çalışma zorunluluğunun çocuğu ailenin sıcak ve güvenli ortamından uzaklaştırması ve sokak koşullarının getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalmasının yanı sıra ailelerin ihmali ve çocukların sokakta istismara açık olmalarının depresif belirtilerle ilişkili olabileceği belirtilmiştir (34).

Çalışma yaşamına katılımla birlikte gençlerin erişkin sorumluluğunu üstlenmesi, genel olarak bir erişkin davranışı olarak kabul edilen alkol kullanımını da beraberinde getirebilmektedir. Aynı zamanda çalışan gençler aile, okul gibi kontrollü olması beklenen sosyal çevrelerden uzakta kalarak alkol kullanımı açısından olumsuz sayılabilecek etmenlerle daha fazla karşılaşabilmektedir. Alkol kullanımının aynı zamanda çalışma yaşamındaki olumsuzluklarla da ilişkili olduğu bildirilmektedir. Ankara'da çıraklık eğitim merkezine devam eden 15-24 yaş arası gençlerle yapılan bir çalışmada çalışan gençlerde alkol kullanımını ve klinik anlamlılık taşıyabilecek ciddilikteki alkol tüketim yaygınlığının önemsenmesi gereken yükseklikte olduğu; uzun çalışma süresinin (haftada 14-128 saat, ortalama 67,3 saat) alkol kullanımı açısından risk oluşturduğu belirtilmiştir. Uzun çalışma süreleri ve alkol tüketimi arasındaki ilişki farklı çalışmalarda da desteklenmektedir (35). Ankara'da oto sanayi sektöründe çalışan gençlerden %45'i alkol, uçucu madde, çakmak gazı vb maddelerden en az birini kullanma deneyimi yaşadığını belirtirken; %40'ının sigara içme deneyimi mevcuttur (7).

Çocuk işçilerin ruh sağlığına ilişkin çok az çalışmada ruhsal sorunların yordayıcılarına dönük değerlendirme yer almaktadır. Uzun çalışma süreleri farklı ruhsal sorunlarla ilişkili görünmektedir: Bachman ve Schulenberg yarı zamanlı çalışan ergenlerde iş yoğunluğu ile problem davranışlar arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmişler; uzun çalışma süresinin yemek, uyku, dinlenme ve boş zaman aktivitelerini yetersizleştirdiğini vurgulamışlardır (akt. Bozkurt 27). Yarı zamanlı çalışan ergenlerle yapılan çalışmalarda haftada 20 saat ve üzeri çalışmanın okul performansını olumsuz etkilediği, büyük ruhsal ve bedensel sıkıntıya yol açtığı, çocukları ilaç-alkol kullanımına, suça ve aileden erken bağımsızlaşmaya yönelttiği; çalışma saati arttıkça madde kullanım miktar ve çeşitliliğinin arttığı gösterilmiştir (27,35). Yine, sokakta çalışan çocuklarda okuyan ve çalışmayan çocuklara göre depresyon belirtilerinin daha fazla olduğu bildirilmektedir (23). Sokakta çalışan çocuklar için okula devam ediyor olmanın depresyon (23) ve akranlarla yaşanan sorunlar açısından koruyucu olduğu gösterilmiştir (1). Okul arkadaşlarıyla kurulan sağlıklı etkileşim, çocuklara iş ortamındaki akranları ile daha uyumlu olmayı öğretmektedir (1). Gazze Şeridi'nde farklı işkollarında çalışan (sokak, tarım, küçük endüstri, hizmet sektörü vb)

9-18 yaş arası çocuklarla yapılan bir çalışmada, çalışan çocukların ruhsal sorunları ile ilişkili olabilecek etkenlere bakılmış; ruhsal sorunları açısından zayıf akran ilişkileri ve sağlık sigortasının olmaması genel sorun düzeyi ile; sokakta çalışma, aileye yardım etmek için çalışma, düşük aile geliri ve sağlık sigortasının olmaması anksiyete puanları ile; ebeveynlerin çocuğun işine yönelik memnuniyetsizlikleri, uzun çalışma saatleri depresyon puanları ile ilişkili bulunmuştur (3). Çalışan çocuklarda görülen farklı ruhsal bozuklukların altında yatan etkenler değişse de yoksulluk (düşük gelir düzeyi), insan ilişkilerinin niteliğine dair çocuğun algısı (akranları ve işverenle), çalışma saatleri ve sağlık sigortasının olmamasının ruhsal sorunlarla ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Mesleki eğitim lisesi öğrencileri ile yapılan bir çalışmada çalışan ergenlerde öfke bileşenleri ile ruhsal belirtiler arasındaki ilişki araştırılmış; öfke duygusu ile ruhsal belirtiler arasında pozitif ve anlamlı ilişki saptanmış; öfkenin ruhsal sorunları yordamada önemli bir ölçüt olabileceği ifade edilmiştir. Yaş, ergenlere karşı reddedici ve incitici toplumsal tutumun etkisi, ergenlerin eğlenmeye ve dinlenmeye vakit ayırma durumu, işinden memnun olma durumu ergenlerde öfke düzeyi ve öfke tepkilerini belirlemede önemli bulunmuştur. İşkolundan memnun olmama depresyon ile de ilişkilidir. İş olanaklarının kısıtlılığı, sorunlarla baş etme güçlüğü ergenlerin çaresizlik hissetmesine ve depresif belirtilerin gelişmesine yol açmaktadır (27).

Bandeali ve ark.'nın farklı işkollarında çalışan 11-16 yaş arası çocuklarla yaptıkları çalışmada; yaklaşık 10 çocuktan 1'inde davranış sorunları saptanmıştır (1). Akran sorunları ve davranım bozukluğu belirtileri ön plandadır. İş ve aile ortamındaki olumsuzluk, davranış sorunlarının gelişimi açısından önemli risk etkenleridir. %91'i işinden memnun olduğunu belirtmekle birlikte, çoğu çocuk çalışma kararını ebeveynin verdiğini, yaklaşık yarısı işini bırakma şansı olmadığını belirtmiştir. Duygusal sorunlar aile ortamındaki olumsuzluklar ile ilişkiliyken; davranışsal sorunlar daha çok iş ortamı ve istismara maruz kalma ile ilişkilidir. İşin türü de ruhsal sorunlar açısından belirleyicidir. İş ortamında sorunlarla karşılaşan çocuklar, evlerinde de çatışmalı bir ortamla karşılaştıklarında, ebeveynlerinin destekleyici gücünü de yitirmektedir. Ev hizmetinde çalışan çocukların fabrika veya

dükkânlarda çalışanlara göre duygusal sorunları daha fazladır (1). Travmatik işlerde çalışan çocuklarda hafif depresyon ve düşük benlik saygısından ciddi ruhsal sorunlara kadar değişen problemler görülebilmektedir.

Sonuç

Görülmektedir ki; çocuk işçiliği, çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini engelleyen, ruh sağlıklarını olumsuz etkileyen bir çalışmadır. İçinde yaşadığı olumsuz koşullar nedeniyle erken yaşta çalışmaya yönelmek zorunda kalan çocuk, sağlıklı gelişimi için gerekli sosyal çevreden, eğitimden ve ebeveyn gözetim ve denetiminden uzaklaşmakta, ihmal ve istismara açık bir ortamda var olma savaşı vermektedir. Yapılan çalışmaların çoğu, çocuk işçilerin, çalışmayan akranlarına kıyasla daha fazla ruhsal yakınma ve bozukluk sergilediklerini göstermiştir. Gelişimlerini sekteye uğratan bu olumsuz koşullar, karşılaştığı travmatik yaşantılar, çalışma ortamına ve koşullarına ilişkin sorunlar çocukların ruh sağlığı açısından önemli riskler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı çalışmanın ve çalışma ortamı ile gelen olumsuz koşulların önlenmesine dönük çabalar çalışan çocukların ruh sağlıkları açısından da önemli olacaktır. Ancak, çocukları çalışmaya yönelten etkenler düşünüldüğünde, çocukların ve ailelerinin refah içinde yaşam sürmesini, tüm çocuklara eşit eğitim olanakları sunularak eğitime erişim koşullarının iyileştirilmesini ve çocukların eğitim sürecindeki ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayacak ulusal ve uluslararası politikaların geliştirilmesi ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin uzun erimli emek isteyen müdahaleler asıl amaç olmalıdır.

Kaynaklar

1. Bandeali S, Jawad A, Azmatullah A et al "Prevalence of behavioural and psychological problems in working children, Journal of the Pakistan Medical Association" 2008;58(6):345-349.
2. Tanır F. "Adana ilinde çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri için uygulanan toplumsal işbirliği projesinin sonuçlarına bakış" Nobel Medicus, 2009;5(3):82-87.
3. Thabet AA, Matar S, Carpintero A, Bankart J, Vostanis P. "Mental health problems among labour children in Gaza Strip" Child: care, health and development, 2010;37(1):89-95.
4. Erbay E. "Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliği

- Retrospektif Bir Bakış" (1. Baskı), Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını No:14. Ankara:2008.
5. International Labour Organization "A Future Without Child Labour, International Labour Conference, 90th Session, Report 1(B)" Geneva: ILO. 2002.
 6. Alem A, Zergaw A, Kebede D et al "Child labor and childhood behavioral and mental health problems in Ethiopia" Ethiopian Journal of Health and Development, 2006;20(2):119-126.
 7. Çiftçi DB. "Çalışan çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunlar: Oto sanayi örneği" Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Derneği, 2013;20(1):13-22.
 8. Acar H. (2014) Mevsimlik tarım işçisi çocuklar. Genç Hayat Vakfı.
 9. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme: 138, T.C. Resmi Gazete, 21.06.1998, Sayı: 23379.
 10. İş Kanunu: 4857, T.C. Resmi Gazete, 10.06.2003, Sayı: 25134.
 11. Diallo Y, Eienne A, Mehran F. "Global Child Labour Trends 2008 to 2012" Geneva: ILO. 2013 Erişim: <http://www.ilo.org/ippecinfo/product/download.do?type=document&id=23015>.
 12. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. "Çocuk işgücü anketi sonuçları, 2012" Aayı: 13659, 02 Nisan 2013.
 13. Bildik T. "Çalışan ergenlerin sosyodemografik ve çalışma koşullarına ilişkin özellikleri" Ege Eğitim Dergisi, 2003;3(1):24-35.
 14. Hadi A. "Child abuse among working children in Bangladesh: prevalence and determinants" Public Health 2000;114:380-384.
 15. Dorman P. "Child labour, education and health: a review of the literature" (1.st ed), International Programme on the Elimination of Child Labour, Geneva: ILO, 2008.
 16. Gharaibeh M, Hoeman S. "Health hazards and risks for abuse among child labor in Jordan" Journal of Pediatric Nursing 2003;18(2):140-147.
 17. Bilgin R. "Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar üzerine sosyolojik bir araştırma" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2009;8(27):232-244.
 18. Bildik T, Büküşoğlu N, Kesikçi H. "Çalışan ergenlerin psikososyal sorunları ve kendi çözüm önerileri" Ege Tıp Dergisi, 2004;43(2):105-111.
 19. Fekadu D. "Child labour in Addis Ketema, Ethiopia" Umea University Medical Dissertations, New Series No 1228. 2008.
 20. Fidan F. "Çalışan çocuk olgusuna sosyopsikolojik bakış: sanayide çalışan çocuklar örneği" Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004;4(1):30-49.
 21. Çamurdan AD, Yalın A, Gökler B ve ark. "Hastane Temelli Çocuk Koruma Merkezleri" içinde Başvuru Kitabı: İhmal ve İstismara Uğrayan Çocuğa Bütüncül Yaklaşım, Dağı T, İnancıcı MA (Eds.), Ankara, UNICEF Türkiye Ülke Ofisi. 2011.
 22. Ardıç H. "Cinsel istismara maruz kalan çocuklarda ebeveyn tepkilerinin çocuklar üzerindeki etkileri" Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi. 2013.
 23. Aysev A, Ulukol B, Ceyhan G. "Çalışan ve okuyan çocukların "Çocuklar için depresyon ölçeği" ile değerlendirilmesi" Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 2000;53(1):27-30.
 24. Mathews R, Reis C, Iacopino V. "Child Labor: A matter of health and human rights" Journal of Ambulatory Care Manage 2003;26(2):181-182
 25. Bildik T. "Çalışan ergenlerin sorun alanları ve etkili olan psikososyal faktörler" Tıpta Uzmanlık Tezi. 1998.
 26. UNICEF "Child labour and UNICEF in action: children at the centre" 2014. Erişim tarihi: 12.12.2016 https://www.unicef.org/malaysia/Child_Labour_and_UNICEF_in_Action.pdf.
 27. Bozkurt S, Çam O. "Çalışan ergenlerde öfke bileşenleri ile ruhsal belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi" Nöropsikiyatri Arşivi 2010;47:105-110.
 28. Bilir N. "Çalışma hayatında bir risk grubu: ergen çalışanlar" 2007. Erişim tarihi: 12.12.2016. http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/nhdrs/backgroundpapersforNHDR2008/NHDR_BP_Nazmi_Bilir_Doc2.pdf
 29. Heady C. "What is the effects of child labour on learning achievement? Evidence from Ghana" Innocenti Working Papers, No:9, Florence: UNICEF, 2000.
 30. Bebeli Ö. "Mevsimlik tarım işçiliği ve çocuklar: Sorun analizi ve politika önerileri" (2. baskı) Ankara, Kalkınma Atölyesi, 2013 Erişim: <http://www.kalkinmaatolyesi.org/v2/wp-content/uploads/2014/07/POLİTİKA-ÖNERİLERİ.pdf>.
 31. Gunn S, Parker DL, Miller ME. "Illustrative example F: Psychosocial and developmental effects. Child Labour: A Public Health Perspective" İçinde, Fassa AG, Parker DL, Sclanlon TJ (Eds.), New York: Oxford University Press. 2010.
 32. Fekadu D, Alem A, Häggelöf B. "The prevalence of mental health problems in Ethiopian child laborers" Journal of Child Psychology and Psychiatry 2006;47(9):954-9.
 33. Erdoğan MY, Oto R. (2004) Sokakta çalışan ve çalışmayan çocukların atılacak ve saldırganlık davranışları açısından karşılaştırılmaları, Kriz Dergisi, 12(3):11-23.
 34. Erdoğan MY. "Sokakta çalışan çocukların depresif belirtileri düzeylerinin taranması: karşılaştırmalı çalışma" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012;28:78-87.
 35. Özgür İİ, Demirbaş H, Doğan YB. "Çıracılık eğitime devam eden çalışan gençlerde alkol kullanımı üzerine bir çalışma, Türk Psikiyatri Dergisi, 2005;16(4):237-244.●

ÇOCUK İŞÇİLERİN NÖROLOJİK SORUNLARI

Bülent KARA

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları AD, Çocuk Nörolojisi BD.

Özet

Çocuk işçiliği yaygın bir sorundur. Çocuk işçilerde hem fiziksel hastalıklar hem de mental-ruhsal hastalıklar yaşıtı çocuklara göre çok daha fazla görülmektedir. Erişkinlerde klinik bulgulara neden olmayan dozda toksik madde maruziyetlerinin çocuklarda ciddi hastalık belirtilerine ve gelişimsel bozukluklara neden olabileceği bilinmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2012 yılı verilerine göre tüm dünyada 5-17 yaş arasında bir ekonomik aktivite içinde bulunan çocuk oranı %16,7, çocuk işçiliği, %10,6 oranında öngörülmüştür. Bu çocukların yaklaşık yarısının sağlığa zararlı koşullarda çalıştıkları saptanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2012 yılı verilerine göre 6-17 yaş aralığında toplamda 893.000 (%5.9) çocuk çalışan çocuk olarak kayda geçmiştir. Bu çocukların %44,7'si tarımda, %24,3'ü sanayide, %31'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. Çocuk işçiliğinin sıklığı göz önüne alındığında çocuk sağlığı ve hastalıklarıyla ilgili branşlarda çalışan hekimlerin iş ve çevreyle ilgili iyi bir öykü alabilmesi ve sık görülen çevresel maruziyetler ile meslek hastalıkları konusunda bilgi sahibi olması gerekir. Çalışan çocuklar nörolojik hastalıklar ve nörogelişimsel bozukluklar açısından risk altındadır. Bu risklerin azaltılması için bir yandan çocuk işçiliğini önlemeye yönelik sosyal ve hukuki çalışmalar yapmak, diğer yandan mevcut sorunların çözümüne yönelik olarak koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerini geliştirmek ve konuyla ilgili tıbbi bilgi açığını gidermek zorunludur.

Anahtar sözcükler: Çocuk işçiliği, pediatrik toksikoloji, çevresel pediatri.

Neurological Problems Among Child Laborers Abstract

Child labor is a common problem. Both physical and mental-psychological diseases are seen more

frequently among the child laborers than among their non-working counterparts. It is known that the exposure to toxic substances at the doses that do not cause clinical symptoms in adults may lead to serious disease symptoms and developmental disorders in children. According to the International Labor Organization's (ILO) data for the year 2012, worldwide employment rate for children aged 5-17 years, who engaged in an economical activity was 16.7 % and the incidence of child labor (illegal employment of children) was 10.6 %. It was found that about half of all child laborers were in hazardous work. In Turkey, according to the Turkish Statistical Institute's 2012 data, a total of 893.000 (5.9 %) children aged 6-17 years were recorded as the children in employment. These children work in agriculture, industry and service sector with the rates of 44.7 %, 24.3 % and 31 %, respectively. Given the high incidence of child labor, the physicians practising in the specialty areas relevant to children's health and diseases should take a good history of work and work environment and have knowledge about the environmental exposures commonly encountered and the occupational diseases. The children in employment are at risk of neurological diseases and neurodevelopmental disorders. In order to reduce these risks, the social and legal efforts towards eliminating child labor should be carried out and preventive and therapeutic healthcare services should also be improved to solve existing problems; besides, the gaps in relevant medical knowledge should be filled.

Key words: Child labor, pediatric toxicology, environmental pediatrics.

Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği günlük yaşantının farklı aşamalarında, sokakta, tarlada, hizmet sektöründe, sanayide, bazen gözümüzün önünde, bazen gözümüzden irak, ürettikleriyle farkında olsak da olmasak da üs-

tümümüzde başımızda, yanbaşımızda yaygın olarak karşılaştığımız bir durum. Fakirlik, işsizlik, eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri gibi çok sayıda faktör çocuk işçiliğinde rol oynayabiliyor, ancak ekonomisi güçlü ülkelerde bile çocuk işçiliğine rastlanabildiğini unutmamak gerek, ayrıca ekonomisi hiç de güçlü olmayıp hukuksal düzenlemelerle çocuk işçiliğinin olmadığı ülkelere de rastlamak olası. Çocuk işçiliğinde sayılar korkutucu boyutlarda. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2012 yılı verilerine göre tüm dünyada 5-17 yaş arasında bir ekonomik aktivite içinde bulunan çocuk oranı %16,7, çocuk işçiliği- 'child labour' (çocukların legal olmayan bir şekilde çalışma durumu) %10,6 oranında öngörülmüştür (1). Aynı oranlar sırasıyla erkekler için %18,1 ve %12,2, kızlar için %15,2 ve %8,9, 5-14 yaş arası çocuklar için %11,8 ve %9,9, 15-17 yaş arası çocuklar için %33 ve %13 olarak değişmektedir. Çalışmada bu çocukların yaklaşık yarısının sağlığa zararlı koşullarda çalıştıkları vurgulanmıştır (1). Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2012 yılı verilerine göre 6-17 yaşındaki toplam 15.247.000 çocuktan 6-14 yaşında 292.000 (%2,6), 15-17 yaşında 601.000 (%15,6), toplamda 893.000 (%5,9) çocuk çalışan çocuk olarak kayda geçmişti (2). Bu çalışmaya göre çalışan çocukların %44,7'si tarımda, %24,3'ü sanayide, %31'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. 2006 yılı verileriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de tarımda çalışan çocuk oranı 8,1 puan artarken, sanayi

sektöründe 6,6, hizmet sektöründe ise 1,5 puan azalmıştır (2). Çocuk işçilerde hem fiziksel hastalıklar hem de mental-ruhsal hastalıklar yaşatı çocuklara göre çok daha fazla görülüyor, tabii bunlara iş kazalarının da eklenmesi gerekiyor (3). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık olarak yıllık 6500 iş kazasına bağlı ölüm, 13.200.000 ölümcül olmayan iş kazası, 60.300 iş hastalıklarına bağlı ölüm, 862.000 işe bağlı hastalık tahmin edilmektedir (4). Bu sayılar içinde çocukların oranı ayrıca vurgulanmamıştır.

Günümüz tıbbında çocuk işçiliği ne kadar bir yer tutuyor? Görülebildiği kadarıyla yok denecek kadar az. Çocuk sağlığı ve hastalıklarıyla ilgili temel kaynak kitaplara bakabilirsiniz durumu daha iyi kavramak için. Örneğin, Nelson Textbook of Pediatrics ve Rudolph Pediatrics pediatri de en sık başvuru binlerce sayfalık temel başvuru kitaplarıdır, ancak bu kitaplarda çocuk işçiliğiyle ilgili bir bölüm ya da alt başlık yoktur. Türkiye'de mevcut pediatri kitaplarında da durum farklı değil. Literatür araştırması yaptığınızda da bu temayla direkt ilişkili tek bir makale bile bulamayabilirsiniz. Bu durumda çocuk işçilerin nörolojik sorunlarıyla ilgili bir derleme yazmak gerçekten kolay değil. Buna karşın, pediatrik çevresel sağlık veya çevresel pediatri alanındaki bilgi birikimi ve kaynak sayısı giderek artmakta ve bu kaynaklarda çevresel maruziyetlere bağlı nörolojik sorunlar hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bu yazıda da, ağırlıklı olarak çevresel pediatri alanının

Fotoğraf erişim adresi: <http://www.princip.info/2014/10/06/radnicka-aristokratija-i-imperijalizam/boys-working-in-a-door-lock-factory/#>

daki kaynaklardan yararlanarak çocuk işçilerin bilinen ve olası nörolojik sorunları tartışılmaya çalışılacaktır.

Çevresel pediatri

Çevresel pediatri, çevrenin çocukların sağlığı ve gelişimi üzerine etkilerini inceleyen pediatriğin bir alt dalıdır (5). 20. yüzyılın ikinci yarısında 3 farklı alandaki bilimsel gelişmelerle gündeme gelmiştir; pediatrik toksikoloji, nutrisyonel epidemiyoloji ve sosyal bilim araştırmaları (5). Pediatrik toksikoloji bu üç alanın en eskisidir ve metodolojisini daha eski tıp dalları olan toksikoloji ile iş sağlığından almıştır. İş sağlığı çocuklar açısından ele alındığında çocuk işçilerin hastalıklarıyla ilgilenir ve çevresel pediatriğin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Günümüzde iş sağlığı kapsamında yer alan mesleki çevresel maruziyetlerle hastalıklar arasındaki ilişki yüzyıllar öncesinde anlaşılmıştır. Yunan hekim-şair Nikander M.Ö. 2 yy'da maden işçilerinde kurşun zehirlenmesini, Alman hekim Agricola 16. yy'ın ilk yarısında taş madenlerinde çalışanlarda silikozisi tanımlamıştır (5). Bu gözlemler toksik çevresel maruziyetlerin hastalıklara neden olabileceğini göstermesi bakımından tıpta yol gösterici olmuştur. Ancak, iş sağlığı konusundaki en kapsamlı çalışmalar iş sağlığının babası kabul edilen Bernardino Ramazzini (1633-1714) ile Padova Üniversitesinde başlamıştır. Ramazzini 1700 yılında yayımladığı metinde 50'den fazla iş kökenli hastalık tanımlamıştır (5). İngiliz cerrah Pervical Pott (1717-1778) Londra'da baca temizliği işinde çalışan 8-15 yaş grubu çocuklarda skrotum derisinde skuamöz hücreli kanser gelişim riskinin arttığını göstermiştir (5). Bu gözlem iş çevresiyle kanser gelişimi arasındaki ilk örnek olduğundan tarihsel önemi vardır. Daha sonraları baca kurumundaki polisiklik aromatik karbonların skrotum deri kıvrımlarında birikiminin temel neden olduğu anlaşılmıştır. Amerikalı hekim Irving Selikoff (1915-1992) asbestoz ile akciğer kanseri ve mezotelyoma riskini göstererek toksik maruziyet-kanser gelişimi ilişkisine ikinci bir örnek eklemiştir (5). Sonuç olarak, iş sağlığı çevresel pediatriğin gelişimine önemli katkılar yapmıştır.

Çocuk işçilerde sağlık sorunları

Çocuk işçilerde görülen sağlık sorunlarının önemli bir kısmı toksik çevresel maruziyetle ilişkili olduğundan pediatrik toksikolojideki gelişmeler çocuk işçi sağlığında da önemli gelişmelere neden

olmuştur. Tarihte çocuklarda nörolojik bulguların ortaya çıktığı çok sayıda çevresel toksik madde maruziyeti örneği vardır. Avustralya Queensland'da 1904 yılında çocuklarda kurşun zehirlenmesi salgını yaşanmış ve pek çoğunda nörolojik bulgular gelişen çocukların oynadıkları mekanlarda kurşun içeren boyalarla boyanmış zeminler sorumlu tutulmuştur (6). Hiroşima ve Nagazaki'de atom bombasının atıldığı dönemde gebeliklerinin ilk 3 ayında olan kadınların bebeklerinde mikrosefali saptanmış ve radyasyonun gelişmekte olan fetus beynine olumsuz etkileri anlaşılmıştır (5). Japonya'da Minamata bölgesinde bir köyde yaşayan ve ağırlıklı olarak Minamata Körfezi'nde tutulan balıklarla beslenen gebe kadınların bebeklerinde serebral hareket bozukluğu, mental gerilik ve konvülsiyonla seyreden bir klinik tablo saptanmıştır (7). Bu tabloya Minamata Körfezi'ne bir fabrikadan boşaltılan ve yüksek oranda metilciva içeren atıklarla kontamine balık tüketiminin neden olduğu anlaşılmıştır. Bu epidemiler yaşamın erken dönemlerinde toksik maddelere maruziyetin çocuklarda nörolojik gelişim üzerine yıkıcı etkileri olduğunu ve bu etkilerin yaşam boyu sürebileceğini göstermiştir.

Pediatrik toksikoloji çalışmalarından elde edilen başka bir bulgu erişkinlerde klinik bulgulara neden olmayan dozda toksik madde maruziyetlerinin çocuklarda ciddi hastalık belirtilerine ve gelişimsel bozukluklara neden olabileceğidir. Çocukların erişkinlere göre toksik maruziyetlere daha duyarlı olmasını NAS ('National Academy of Sciences') 4 faktörle açıklamaya çalışmıştır (8): 1) Çocuklar her 1 kg vücut ağırlıkları için daha fazla soluk alırlar, daha fazla su içerler ve daha fazla yemek yerler, dolayısıyla toksik kimyasallara erişkinlere göre daha fazla maruz kalırlar. 2) Çocukların metabolik yolları yeterince olgunlaşmamış olduğu için toksik maddelerin detoksifikasyonu ve eksresyonu yetersiz olur. 3) Çocukların görece hızlı ve hassas gelişimsel işlevleri toksik etkenlerle kolayca bozulabilir. 4) Çocuklar önlerinde yaşanacak uzun yılları olması nedeniyle toksik bir maddenin geç dönemlerde ortaya çıkabilecek olası etkileri için erişkinlere göre dezavantajlıdır. Sosyal bilim araştırmalarından elde edilen veriler, yaşamın erken dönemlerinde psiko-sosyal stres yaşantılarının çocukluk döneminde astma ve obezite gibi fiziksel hastalıklara neden olabildiğini, adolesan ve erişkin dönemlerde

Tablo-1: İşe bağlı veya çevresel kökenli nörolojik sorunlar; akut veya kronik etkilenme (33).

Akut etkilenme	Toksik madde	Maruziyet şekli
Baş ağrısı	Karbon monoksiz, çözücüler	İftaiyeciler itfaiyeciler, dökümhanede çalışma, otomobil egsozu, ahşap kaplamacılık, kuru temizleme
Davranış bozuklukları	Kurşun, manganez, civa, karbon disülfid	Benzin taşımacılığı, fungusitlerle temas, ahşap koruma işleri, madencilik, rayon (suni ipek) endüstrisinde çalışmak
Karpal tünel sendromu, tendonit	Yineleyen hareketler el bileği fleksiyonu	Klavye kullanma, veri girişi, elle taşıma, montaj işleri
Kronik etkilenme	Toksik madde	Maruziyet şekli
Periferik nöropati	Kurşun, arsenik, n-hekzan, akrilamid metil bütillketon	Batarya üretimi, boyacılık, su tesisatçılığı, döküm işleri, ayakkabı tamirciliği, insektisitler, solvent kullanımı
Davranış Bozukluğu	Kurşun, manganez, karbon disülfid	Batarya üretimi, su tesisatçılığı, rayon (suni ipek) endüstrisinde çalışmak, teknolojik aletlerin tamiri, dental amalgam işleri, maden işçiliği, seramik işçiliği, yağ temizleyiciler
Ekstrapiramidal sendrom	Karbon disülfid, manganez	Rayon (suni ipek) endüstrisinde çalışmak, batarya üretimi, madencilik, döküm işleri

ise depresyon, sigara-alkol bağımlılığı, riskli davranışlar, kardiyovasküler hastalıklar ve otoimmün hastalıklar için risk yarattığını göstermiştir (*stres-sağlık paradigması*) (9). Yüksek düzeyli toksik psiko-sosyal stres içeren ortamlarda/toplumlarda büyüyen çocuklarda tüm yaşam boyunca fiziksel ve ruhsal sağlık sorunuyla karşılaşma riskinin arttığı gösterilmiştir. Hipotalamik-hipofizer-adrenokortikal aksın patolojik hiperaktivasyonunun temel etken olduğu düşünülmektedir (5). Çocuk işçiliğe zemin hazırlayan koşullar ve çocuk işçilerin çalışmak zorunda kaldıkları ortamlar dikkate alındığında stres-sağlık paradigmasının etkisinden kurtulmalarının ne kadar güç olduğu açıktır.

Çocuk işçilerde çalışma ortamına göre nörolojik sorunlar

Çocuk işçiler çok farklı işkollarında çalışabilmektedir ve çalıştıkları ortamlara göre farklı kimyasal maddeye/maddelere maruz kalmaları beklenmektedir. Günümüzde EPA'ya ('US Environmental Protection Agency') kayıtlı 85.000'den fazla endüstriyel kimyasal madde tanımlanmıştır ve her yıl yenileri eklenmektedir (5). Çok sık kullanılan endüstriyel kimyasalların yaklaşık yarısında güvenlik testleri yapılmamıştır, gelişimsel toksisite değerlendirmesi ise %20'den azında yapılmıştır (10). Çocuk işçilerin maruz kalabilecekleri toksik maddelerin büyük kısmının çocuk sağlığı ve nöro-

lojik gelişim üzerine etkileri bilinmemektedir. Ayrıca, güvenlik testleri ve nörogelişimsel toksisite değerlendirmeleri akut etkileri belirlemeye yönelik çalışmalardır, oysa kurşun zehirlenmesine bağlı nörolojik komplikasyonların anlaşılmasının 50 yıllık bir süreç gerektirmesi gibi, bir çok kimyasalın uzun dönem etkileri bilinmemektedir. Çocuk işçilerle ilgili bir derlemede kimyasal zararlıların sayısı gözönüne alındığında tüm olası kimyasal etkilenmeleri gündeme getirmek mümkün gözüküyor. Çocuğun çalıştığı işkolu üzerinden maruz kaldığı çevresel risklerin belirlenmesi ve bu etkenlere bağlı ortaya çıkacak nörolojik sorunların tartışılması daha doğru olabilirdi, ancak hem çocukların çalıştığı işkolu sayısının çok fazla olması hem de yeterli kaynak olmaması bu tip bir incelemeyi zorlaştırıyor. Dolayısıyla, bu derlemede çocuk işçiliğine bağlı nörolojik sorunlarla ilgili genel bir değerlendirme hedeflendi ve çocuklarda nörolojik sorunlara yol açtığı iyi bilinen küçük bir grup çevresel zararlının tartışılması uygun görüldü. Ek olarak, toksik kimyasalların nörolojik sistem üzerine etkilerini diğer faktörlerden bağımsız olarak belirlemek kolay değildir. Örneğin, toksik düzeylerinin zeka bölümünü olumsuz etkilediği düşünülen bir kimyasal madde söz konusu olduğunda, annenin mental kapasitesi, anne ve babanın eğitim düzeyi, annenin ilaç-madde kullanımı, maternal psikopatolojiler gibi çocuğun

zeka bölümünü olumsuz etkileyebilecek çok sayıda faktörün de kontrol edilmesi gerekir. Bu nedenle, bu derlemede sadece nörolojik soruna yol açtığına ilişkin güçlü kanıtlar bulunan kısıtlı sayıda çevresel zararlılardan bahsedilecektir. İşe veya çevresel zararlılara bağlı sık gelişen akut ve kronik nörolojik sorunlar Tablo-1'de özetlenmiştir (11).

Civa: Metilciva formunda yiyeceklerle oral alımı entoksikasyona neden olabilir. Denizlerde yaşayan canlılarda ve özellikle uzun süre yaşayan balıklarda biriktiğinden balık ağırlıklı beslenen kişiler metilciva entoksikasyonu açısından risk altındadır. Oral alınan metilcivanın yaklaşık %95'i gastro-intestinal sistemden geri emilir ve hızla merkezi sinir sistemine penetre olur. Beynin metilcivaya afinitesi yüksek olup, beyindeki konsantrasyonu kandakinden 3-6 kat daha fazladır. Gebelik döneminde sıklıkla metilcivayla kirlenmiş balık tüketen kadınların kendilerinde toksik bir etkilenme görülmesi bile çocuklarında geri dönüşümsüz nörolojik sorunlar ortaya çıktığı gösterilmiştir (12). Çocuk işçilerde toksik etkilerin civanın civa buharı olarak solunmasıyla ortaya çıkabileceği bilinmektedir. Metilcivayla kirlenmiş balık tüketerek beyinde toksik düzeylerin oluşması için latent bir dönem gerekir, bu nedenle çocuklarda metilcivayla kirlenmiş deniz ürünü tüketmek genellikle toksisite nedeni olmamaktadır. Civa buharı soluyan çocuklarda aşırı tremor ve eretizm yanında hiperirritabilite, kişilik değişikliği, sosyal ilişki kurmada güçlük, depresyon, insomnia ve yorgunluk sık görülen bulgulardır. Pink sendromu veya akrodini civa entoksikasyonunun çocuklarda görülen özel bir formudur, erişkinlerde görülmemektedir. Pink sendromunda ağırlıklı olarak nörolojik bulgular baskındır ve idyosinkratik bir hipersensitivite reaksiyonudur (13). Apati, irritabilite, cilt döküntüsü, yanaklarda ve burunda kızarıklık, aşırı terleme ve hipertansiyon, kaşınma ve/veya yanma hissi, fotofobi, anoreksi, hipotonisite, tremor, ekstremitelerde ağrı, paresteziler ve kas seğirmeleri önemli bulgularındandır (14). 1947 yılına kadar Pink sendromu enfeksiyonlarla ilişkilendirilmiştir. Civanın pestisitlerde civa-klorid (kalemel) formunda kullanımıyla Pink sendromu görülebildiği bildirilmiştir (15). Pestisit maruziyetiyle orantılı olarak beyinde substansiya nigra'da yer alan dopaminerjik nöronlarda doğal hücre kaybının hızlandığı gösterilmiştir (16). Civa aynı zamanda

nörogelişimsel toksisiteye de neden olur. Civanın gelişmekte olan beyinde oksidatif stres, lipid peroksidasyonu ve mitokondriyal disfonksiyona neden olarak sinaptik iletiyi, mikrotübül oluşumunu, aminoasit transportunu ve hücre göçünü bozduğu gösterilmiştir (17). Çocuk işçiliği döneminde yüksek civa düzeylerine maruz kalan kız çocukların ileri dönemlerdeki olası gebeliklerinden olacak çocukları psiko-motor gerilik, epileptik nöbetler, gelişim geriliği ve mental gerilik açısından ciddi risk altında olacaktır.

Kurşun: Vücutta herhangi bir işlev için kurşuna gereksinim yoktur, bu nedenle klinik olarak mutlak toksik bir madde olarak kabul edilir. Sağlığa etkilerini belirlemek için kan düzeyi altın standarttır. Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi (CDC) kabul edilebilir üst sınırı 10 µg/dl'den 5 µg/dl'ye indirmiştir. Günümüzde kurşun kullanımıyla ilgili ciddi kısıtlamalar getirilmesine karşın Amerika Birleşik Devletleri'nde 18 yaş altı nüfusta yaklaşık 705.000 çocukta kan kurşun düzeyinin 5 µg/dl'den fazla olduğu tahmin edilmektedir (18). Bataryalar, kablolar, kozmetik ürünleri, mineral destek ürünleri, plastik ürünler, oyuncaklar ve geleneksel tedavide kullanılan ilaçlar başta olmak üzere yüzlerce ürün kurşun içerebilmektedir. Otomobil tamiri, batarya yapımı ya da geri dönüşümü, konstrüksiyon işleri, madencilik, dökümcülük, silah ve mermi imalatı, su tesisatçılığı, boyacılık gibi işlerde çalışanlar ve kapalı poligonlarda bulunmak zorunda kalan kişilerde ve bu kişilerle temas edenlerde kurşun zehirlenmesi riski mevcuttur. Erken çocukluk döneminde kan kurşun düzeyinin her 1 µg/dl artışının zeka bölümünde 0,25-0,5 puan azalmaya neden olduğu ve bu etkilenmenin kalıcı olduğu gösterilmiştir (18). Okul çağındaki çocuklarda hiperaktivite, agresif ve şiddet içerikli davranış bozukluğu sık bildirilmiştir. Hiperaktivitenin kan kurşun düzeyinin 20 µg/dl'nin üzerinde olan çocuklarda olduğu gözlenmiştir. Santral sinir sistemi tutulumuyla ilişkili olarak beyin ödemi ve kafaiçi basınç artışı sık görülür. Kan kurşun düzeyinin 70 µg/dl gibi aşırı yüksek olmayan düzeylerinde baş ağrısı, mental değişiklikler, letarji, papilödem, nöbetler ve ölüme kadar giden koma tabloları tanımlanmıştır (18). Modabbernia ve ark. çocukluk çağında çekilen ve saklanan dişleri kullanarak yaptıkları çalışmada erişkin dönemde şizof-

reni tanısı alan kişilerde yaşamın erken döneminde kurşuna maruz kalmanın anlamlı bir risk faktörü olduğunu göstermişlerdir (19).

Arsenik: Elemental, inorganik, organik ve arsin gazı formlarında bulunur (20). Elemental formu toksik değildir. Pestisitler, herbisitler, boyalar, homeopatik ilaçlar ve uzakdoğu ülkelerinde kullanılan alternatif ilaçlarda bulunan inorganik formu çocuklarda arsenik maruziyetine neden olabilmektedir. İnorganik arseniğin gastrointestinal sistem, akciğerler ve ciltten kolayca emilebildiği gösterilmiştir. Arsenikle kirlenmiş yeraltı sularının içme suyu veya yemek sularında kullanılması da arsenik entoksikasyonu yapabilir. Madencilikle uğraşanlarda, döküm işi yapanlarda, çanakçı ve çömlekçilerde, cam işlemeyle uğraşanlarda, elektronik cihazlarla ilgili üretim ve tamir işi yapanlarda, lazer endüstrisinde çalışanlarda işe bağlı arsenik maruziyeti riski mevcuttur. Arsenik içeren ürünlerin akut alımı dakikalar saatler içinde ortaya çıkan bulantı, kusma, karın ağrısı, ishal gibi gastrointestinal yakınmalara neden olurken, deliryum, nöbetler, beyin ödemi, ensefalopati ve koma gibi akut nörolojik toksisite bulguları da görülebilmektedir. Akut maruziyetten günler haftalar sonra aksonal hasara bağlı sensörimotor periferik nöropati gelişebilir. Etkilenen olgularda vibrasyon ve yüzeysel duyu kaybı ile derin tendon reflekslerinde azalmanın eşlik ettiği ağrılı parestezi beklenir, ancak daha ağır olgularda Guillain-Barre sendromu benzeri bir tablo gelişebilir. İş veya çevresel kaynaklı daha düşük düzeyli maruziyetlerde subakut ve kronik toksisite görülebilir ve genellikle yorgunluk, baş ağrısı, kronik ensefalopati, sensörimotor periferik nöropati bulgularıyla seyreder (13).

Manganez: Düşük düzeylerde manganez bazı kritik enzimatik reaksiyonlar için esansiyel eser element kabul edilmektedir. Çocuklarda ve immatür hayvanlarda erişkinlere göre manganez emiliminin daha fazla, eksresyonunun daha az olduğu gösterilmiştir.

İş ortamlarında toksik düzeylerde alındığında nörotoksik etkilere neden olabildiği iyi bilinmektedir. En iyi bilinen nörolojik tablolar postür ve hareket bozukluklarıyla, uygunsuz davranış bozukluklarıdır. Çocuklarda yapılan küçük epidemiyolojik çalışmalarda saç manganez düzeyleriyle dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gösterilmiştir (20, 21).

Poliklorinize bifeniller: Çeşitli büyük epidemiyolojik çalışmalarda nörogelişimsel yan etkileri değerlendirilmiştir. İnsanlarda gelişimsel maruziyetlerde hiporefleksi, psikomotor gerilik, bilişsel gerilik ve zeka bölümü kayıplarına neden olduğu gösterilmiştir. Deney hayvanlarında ise öğrenme ve davranış bozuklukları ile hiperaktiviteye neden olduğu gösterilmiştir (22). Poliklorinize bileşikler aril hidrokarbon bileşikleriyle etkileşerek dioksin benzeri etkiler yaratırlar. Poliklorinize bifenillerin aynı zamanda tiroid hormon metabolizması ve tiroid hormonuyla indüklenen gen transkripsiyonuyla etkileştiği gösterilmiştir. Tiroid hormonunun normal beyin gelişimi için esansiyel olduğu varsayıldığında nörolojik gelişimi olumsuz etkileyebilecekleri düşünülmektedir. Poliklorinize bifeniller nörotransmitter düzeylerini de değiştirebilirler. Örneğin, orto-poliklorinize bifeniller dopamin sentezini azaltırken, orto olmayan-poliklorinize bifeniller artırır.

Pestisitler: Pestisitler istenmeyen böcek, bitki, küf ve kemiricileri öldürmek amacıyla kullanılan tüm kimyasalların ortak adıdır. Pestisit maruziyeti aşikar veya subakut olabileceği gibi yol açtığı toksisite akut veya kronik olabilir. Tüm pestisit entoksikasyonlarının yaklaşık yarısına çocukların maruz kaldığı gösterilmiştir (23). Organik fosfat ve karbamat bileşikler en iyi bilinen zararlı pestisitler olmakla birlikte, pretiroid ve neonikotinoid insektisitler, herbisitler, fungusitler ve rodentisitler de özgül toksik etkilere sahiptir. Çocuklar gelişimsel, diyet alışkanlıkları ve fizyolojik özellikleri nedeniyle pestisit maruziyetine karşı erişkinlerden daha duyarlıdır. Maruziyet oral, inhalasyon ya da deri yoluyla olabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir çalışmada çocukların %90'ndan fazlasının idrarında en az bir nörotoksik organofosfat pestisit kalıntısı saptanmıştır. Benzer şekilde toplumda 30 pestisit kalıntısı açısından yapılan bir değerlendirmede popülasyonun %50'den fazlasında en az 6 pestisit kalıntısına rastlanmıştır (21). Pestisitlerin akut toksisitesine bağlı çeşitli nörolojik bozukluklar tanımlanmıştır. Organofosfat ve karbamat insektisitler solunum depresyonu, letarji, koma, nöbet, kas güçsüzlüğü ve kas fasikülasyonlarına; pretiroidler baş ağrısı, yorgunluk, huzursuzluk, kas fasikülasyonları ve nöbetlere; neonikotinoidler dezoryantasyon, ajitasyon, baş dönmesi, güçsüzlük

ve bilinç değişikliğine; fipronil (N-fenilprozil insektisit) nöbetler, mental durum değişikliği ve komaya; organoklorinler mental durum değişikliği, nöbetler, parestezi, tremor, ataksi ve hiperrefleksiye; glifosat (fosfonat herbisitler) bilinç değişikliğine; klorofenoksi herbisitler metabolik asidoz, baş ağrısı ve konfüzyona; uzun etkili antikoagülanlar (rodentisitler) kanamalara neden olabilir (23). Sayıları giderek artan epidemiyolojik çalışmalar, özellikle insektisitler başta olmak üzere, pestisit maruziyetiyle karşılaşan çocuklarda akut lösemi ve beyin tümörü görülme sıklığının arttığını göstermektedir (24). Yaşamın erken dönemlerinde organofosfat ve organoklorin (DDT) bileşiklere maruz kalan çocuklarda kalıcı nörogelişimsel sorunlar ve davranış bozukluklarıyla anlamlı ilişki kurulmuştur. Prenatal, ev ortamları ve maternal ve/veya paternal işe bağlı maruziyetler en büyük risk faktörleri olarak tanımlanmış olmakla birlikte, Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği yapan toplum kesiminin önemli bir kısmını çocuklar oluşturduğu için bu çocuklar da riskli grupta düşünülmelidir. Kendileri aktif olarak çalışmasa bile mevsimlik tarım işçiliği yapan ailelerin çocuklarında da hem fiziksel hem de nörolojik sorunlar görülmektedir. Bu çocukların ilerideki yaşamlarına mevsimlik tarım işçisi olarak devam etmeleri de büyük bir olasılıktır. Urfa bölgesinde yapılan bir çalışmada mevsimlik tarım işçiliği yapan ailelerde 0-5 yaş arası çocuklarda bodurluk olasılığı Türkiye ortalamasına göre çok daha yüksek bulunmuştur. Ek olarak bu çocuklarda dil-bilişsel becerilerde gerilik %32, ince motor gerilik %48,8, kaba motor gerilik %15,1, sosyal gerilik %19,2 oranında saptanmıştır (21). Amerikan Pediatri Akademisi, pestisitlerin hem akut hem de kronik maruziyetinin kronik sağlık sorunlarına yol açmasından dolayı 2012 yılında yayımladığı teknik raporda çocukların pestisitlerle maruziyetinin olabildiğince kısıtlanması gerektiğini vurgulamıştır (23).

Psikoaktif madde kullanımına bağlı nörolojik sorunlar

Sigara, alkol ve madde kullanımının çocuk işçilerde ve sokakta yaşamak zorunda olan çocuklarda daha sık görüldüğü bilinmektedir. 1991 yılında Ankara’da otosanayide çalışan çocuklarda sigara içme sıklığı %41,7, alkol kullanma sıklığı %13,4, uçucu madde kullanma sıklığı %10,6 iken; benzer dönemlerde Ankara’da yapılan bir okul çalışmasında sigara içme prevalansı daha düşük (lise

öğrencilerinde %28,3, ortaokul öğrencilerinde %3,5) bulunmuştur (24, 25). Denizli’de 1996-1997 yıllarında yapılan bir çalışmada çıraklarda uçucu madde kullanımının %5,3 olduğu gösterilmiştir (26). Uçucu madde kullanımı döşemecilikle uğraşan çocuklarda en yüksek oranda (%12) saptanırken, otomobil tamiriyle uğraşan çocuklarda %7,2, konfeksiyon işiyle uğraşanlarda %7 sıklıkta görülmüştür. Alkol santral sinir sistemi üzerine baskılayıcı etki gösterir. Öfori, aşırı ve dizartrik konuşma, yakın dönem hafıza kaybı ve ağrı eşliğinde yükselmeye neden olur. Çok yüksek düzeylerde solunum baskılanması yapabilir. Akut dezoryantasyon, letarji ve koma gelişen her adolesanda aşırı alkol alımı ayırıcı tanıda düşünülmelidir. Kan alkol düzeyi 200 mg/dl’yi aştığında koma ve ölüm riski vardır (27). Sigara kullanımına bağlı çocukluk döneminde birincil nörolojik sorun beklenmez, ancak yoksunluk durumunda irritabilite, konsantrasyon bozukluğu gibi nörolojik bulgular görülebilir (27). Marihuana en sık kullanılan bağımlılık yapan maddelerden biridir. Genellikle sigara şeklinde içilir. Duygudurumu yükseltmesi ve öfori gibi istenen etkileri olmakla birlikte yakın dönem hafıza kaybı, dikkat gerektiren işlevlerde yetersizlik, koordinasyon bozukluğu, kritik karar vermekte zorluklar, görsel halüsinasyonlar ve zaman algısında bozukluklara neden olabilir. Kronik kullanımında anksiyete, depresyon ve öğrenme bozuklukları gelişebilir (27). İnhalanlar (tiner, yapıştırıcılar, saç spreyi, sprey boyalar, ayak kabı cılası, çakmak gazı, vb.) etkilerinin hızla başlaması, kolay ulaşılabilir olması ve diğer maddelere göre daha ucuz oldukları için günümüzde adolesanlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Psikoaktif etkileri vardır. Akut dönem etkileri alkole benzer, baş ağrısı, baş dönmesi ve senkop yapabilir. Uzun ve hızlı inhalasyon komaya neden olabilir. Kronik kullanımında periferik nöropati, yaygın beyin hasarı sonucu gelişen serebral ve serebellar atrofi ve demans görülebilmektedir (27). Fensiklidin (melek tozu) evlerde de üretilebildiği için kullanımı yaygın olabilmektedir. Disosiyatif bir ilaç olup, kişiye çevresinden ve kendinden bir kopuş yaşatır. Tablet, sıvı, toz şeklinde olup bu haliyle veya sigaraya karıştırılarak kullanılmaktadır. Algıda, davranışlarda ve otonom işlevlerde bozulmaya yol açar. Öfori, nistagmus, ataksi, duygudurum değişkenliği, motor koordinasyon kaybı, ekstremitelerde pares-

tezi ve yüksek dozlarda jeneralize nöbetler en sık görülen nörolojik yan etkileridir. Çok yüksek dozlarda koma ve ölüme yol açar. Opiatların yol açtığı komadan farklı olarak solunum baskılanması görülmez (27). Ülkemizde bonzai, jamaika, fişek, diğer ülkelerde 'K2' ya da 'spice' adlarıyla bilinen sentetik kannabinoidler ucuz olmaları ve kolay temin edilebilmeleri nedeniyle çocuk yaş grubunda, özellikle adolesanlarda, sık kullanılmaktadır. Psikoaktif etkileri mevcut olup, anksiyete, halüsinasyonlar ve panik atakları tetikleyebilir. Solunum baskılanması, nöbetler, rabdomiyoliz, akut serebral iskemi sık bildirilen nörolojik yan etkileridir (28, 29). Yoksunluk durumunda da nöbetler, baş ağrısı, uykusuzluk, anksiyete gibi nörolojik bulgular gelişebilmektedir.

Elektronik çöp geri dönüşümü

Elektrikli ve elektronik eşyaların ekonomik değeri olan parçalar içermesi nedeniyle geri dönüşümleri bir sektör haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu eşyalardan direkt ya da geri dönüşüm aşamalarında zararlı maddelerin salınma olasılığı vardır. Elektronik çöplerin geri dönüşümü genellikle ekonomik olarak geri kalmış ülkelerde yapılmaktadır. Bu ülkelerde geri dönüşüm işlemlerinin çoğu formal olmayan sektörlerde ve çalışanlar için yeterli güvenlik önlemlerinin alınmadığı koşullarda yapılmaktadır. Çocuklar elektronik çöple maruziyet açısından daha riskli bir gruptur. Buzdolabı, çamaşır makinesi, masaüstü ve dizüstü bilgisayarlar, monitörler, televizyon DVD oynatıcı, mobil telefon, mp³ çalar gibi eşyaların bataryaları, devre kartları, katod-ray tüpleri, plastik koruyucuları, aktive edilmiş camları, kurşun kapasitörleri gibi parçaları elektronik çöp örnekleridir. Elektronik çöplerle maruziyet direkt veya indirekt olabilir. Direkt maruziyet zararlı maddelerle cilt teması, küçük partiküllerin inhalasyonu ya da kontamine tozların oral alımıyla gerçekleşebilir. Yakma işlemi sırasında ortama kurşun, kadmiyum, civa gibi ağır metaller yayılır. Geri dönüşüm işleminde kullanılan çözücüler, siyanid ve diğer güçlü asitler de geri dönüşüm işinde çalışanlarda zararlı olabilir. İndirekt maruziyet geri dönüşüm yapılan bölge çevresindeki su, toprak ve havanın kirlenmesiyle olur. Elektronik çöple direkt ya da indirekt yolla maruziyet yaşayan çocuklarda ağırlıklı olarak ağır metal ve halojenli bileşiklerle etkilene gerçekleşir. Hemen hemen tüm sistem-

ler üzerine tokik etkiler görülebileceği gibi mental-bilişsel işlevler ve yaşam boyu devam edebilen gelişimsel bozukluklar ortaya çıkabilmektedir (30).

Çocuklarda iş veya çevresel faktörlere bağlı sağlık sorunlarında genel yaklaşım

Çocuk sağlığı ve hastalıklarıyla ilgili branşlarda çalışan hekimlerin iş ve çevreyle ilgili iyi bir öykü alabilmesi ve sık görülen çevresel maruziyetler ile meslek hastalıkları konusunda bilgi sahibi olması gerekir. Çocuğun çalışıp çalışmadığı, çalışıyorsa en son hangi işle uğraştığı ve varsa daha önce çalıştığı işler sorgulanmalıdır. Çocuğun toksik bir maddeye maruz kaldığı düşünülüyorsa, bu maruziyetin ev ortamında mı, işte mi geliştiği öğrenilmeye çalışılmalıdır. Çocuğun mevcut sağlık sorununun ev veya işle ilgili aktivitelerden hangisinde daha belirginleştiği anlaşılmalıdır. Bir hastalığın o hastalık için risk faktörü taşımayan bir kişide ortaya çıkması hekimi çevresel ve işle ilgili maruziyetler açısından uyarıcı olmalıdır. Benzer şekilde, etyolojisi aydınlatılamayan semptomların varlığında toksikolojik etyolojilerin de ayırıcı tanıda düşünülmesi gerekir. İşle ilişkili ayrıntılı sorgulama yapılırken çalışılan işyerinde ne üretimi yapıldığı ve hangi yöntemle yapıldığı, işyerindeki korunma önlemlerinin neler olduğu, işyerindeki potansiyel zararlılar, işyerinde toksik maruziyet açısından bir izlem-ölçüm yapıp yapılmadığı, diğer çalışanlarda benzer sağlık sorunları olup olmadığı, iş ortamında son dönemdeki değişiklikler öğrenilmeye çalışılmalıdır. Çalışan bir çocuğun kimyasal zararlılarla iş dışı ortamda da karşılaşma olasılığı nedeniyle ev ve benzeri ortamlarla ilgili de ayrıntılı sorgulama gerekir. Yaşanılan ev veya binaların yaşı ve fiziksel koşulları, ısıtma kaynakları, yakın zamanda yapılan ya da halen devam etmekte olan bir onarım işlemi olup olmadığı, çocuğun hobileri, yalıtım tipi, su kaynakları, ev ortamında anne-babanın iş kıyafetleriyle temas edip etmediği sorgulanmalıdır. Ek olarak, yaşanılan evin çevresinde zararlı atıkların olup olmadığı veya endüstriyel bir tesis olup olmadığı öğrenilmelidir (11).

Sonuç olarak, çalışan çocuklar çalıştıkları işe ve çevresel maruziyetlere bağlı olarak, bu yazıda sadece küçük bir bölümüne değinilen nörolojik hastalıklar ve nörogelişimsel bozukluklar açısından ciddi risk altındadır. Bu risklerin azaltılması için bir

yandan çocuk işçisini önlemeye yönelik sosyal ve hukuki çalışmalar yapılırken, diğer yandan mevcut sorunların çözümüne yönelik olarak koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve konuyla ilişkili bilgi açığının hızla giderilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Diallo Y, Etienne A, Mehran F. Global child labour trends 2008 to 2012. International programme on the elimination of child labour (IPEC). International Labour Organisation 2013.
2. Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi, 2012.
3. Çağlayan Ç, Hamzaoglu O, Yavuz CI, Yüksel S. Working conditions and health status of child workers: Cross-sectional study of the students at an apprenticeship school in Kocaeli. *Pediatr Int* 2010; 52:6-12.
4. Leigh JP, Markowitz SB, Fahs M, et al. Occupational injury and illness in the United States. Estimates of costs, morbidity, and mortality. *Arch Intern Med* 1997; 157:1557-68.
5. Landrigan PJ. Children's environmental health: A brief history. *Acad Pediatr* 2016; 16:1-9.
6. Gibson JL. A plea for painted railing and painted walls of rooms as the source of lead poisoning among Queensland children. *Aust Med Gazette* 1904; 23:149-53.
7. Harada H. Congenital Minamata disease: intrauterine methylmercury poisoning. *Teratology* 1978; 18:285-8.
8. National Academy of Sciences. Pesticides in the diets of infants and children. Washington DC; National Academy Press, 1993.
9. Johnson SB, Riley AW, Grange DA, et al. The science of early life toxic stress for pediatric practice and advocacy. *Pediatrics* 2013; 131:319-27.
10. Landrigan PJ, Goldman L. Children's vulnerability to toxic chemicals: a challenge and opportunity to strengthen health and environmental policy. *Health Aff* 2011; 30:842-50.
11. Goldman RH, Elmore JG, Sokol HN. Overview of occupational and environmental health. www.uptodate.com, 2016.
12. Dos Santos AA, Hort MA, Culbreth M, et al. Methyl mercury and brain development. A review of the recent literature. *J Trace Elem Med Biol* 2016; doi 10.1016/j.tem.2016.03.001.
13. Mahajan PV. Heavy metal intoxication. In: Nelson Textbook of Pediatrics, Eds: Kliegman RM, Stanton BF, St Geme JW, Schor NF. Elsevier, 20th ed, Philadelphia 2016, p. 3428-31.
14. Weiss B. Vulnerability of children and the developing brain to neurotoxic hazards. *Environ Health Perspect* 2000; 108:375-381.
15. Gorell JM, Johnson CC, Rybicki BA, Peterson EL, Richardson RJ. The risk of Parkinson's disease with exposure to pesticides, farming, well water, and rural living. *Neurology* 1998; 50:1346-1350.
16. McGeer PL, Itagaki S, Akiyama H, McGeer EG. Rate of cell death in Parkinsonism indicates active neuropathological process. *Ann Neurol* 1988; 24: 574-576.
17. Sager PR, Matheson DW. Mechanisms of neurotoxicity related to selective disruption of microtubules and intermediate filaments. *Toxicology* 1988; 49:479-492.
18. Markowitz M. Lead poisoning. In: Nelson Textbook of Pediatrics, Eds: Kliegman RM, Stanton BF, St Geme JW, Schor NF. Elsevier, 20th ed, Philadelphia 2016, p. 3431-35.
19. Modabbernia A, Velthorst E, Gennings C, et al. Early-life exposure and schizophrenia. *Eur Psychiatry* 2016; 36: 1-6.
20. Pihl RO, Parkes M. Hair element content in learning disabled children. *Science* 1977; 198:204-6.
21. Crinella FM, Cordova EJ, Ercson JE. Manganese, aggression and attention-deficit hyperactivity disorder. *Neurotoxicology* 1998; 19:468-9.
22. Schettler T. Toxic threats to neurologic development of children. *Environ Health Perspect* 2001; 109:813-816.
23. Roberts JR, Karr CJ, an Council on Environmental Health. Pesticide exposure in children. *Pediatrics* 2012; 130:e1765-e1788.
24. Bilir N, Doğan B, Yıldız AN. Sigara içme konusundaki davranışlar ve tutumlar-Ankara/Türkiye. Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı- International Development Research Centre. Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı Yayın No: 7, 1997, Ankara.
25. Baytemür M, Koçak A, Fişek G. 13-15 yaş diliminde sigara içmeyi etkileyen etmenler üzerine bir araştırma. *Çalışma Ortamı* 1994; 14:32-8.
26. Özşahin A, Bostancı M, Zencir M. Çocuklarda psikoaktif madde kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 2001; 5:95-101.
27. Stager MM. Substance abuse. In: Nelson Textbook of Pediatrics, Eds: Kliegman RM, Stanton BF, St Geme JW, Schor NF. Elsevier, 20th ed, Philadelphia 2016, p. 947-62.
28. Cooper ZD. Adverse effects of synthetic cannabinoids. *Curr Psychiatry Rep* 2016; 18:52.
29. Besli GE, İkiz MA, Yıldırım S, Saltık S. Synthetic cannabinoid abuse in adolescents. *J Emerg Med* 2015; 49:644-650.
30. Perkins DN, Drisse MNB, Nxele T, Sly PD. E-waste: A global hazard. *Ann Glob Health* 2014; 80:286-95.●

ÇALIŞTIRILAN ÇOCUKLARIN BEDENSEL GELİŞİMİ VE SAĞLIK SORUNLARI

İzzet DUYAR

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü

Özet

Son yıllarda sayıca azalma eğilimine girse de çalıştırılan çocuklar halen küresel çapta bir sorun olmaya devam etmektedir. Çocuk emeğinin kullanımı çok yönlü bir olgu olmakla birlikte sağlık üzerindeki etkileri her zaman ön planda olmuştur. Ağır işlerde çalışmanın çocuk sağlığını ve gelişimini olumsuz yönde etkilediği genelde kabul gören bir görüştür; ancak “hafif” işlerde çalışma söz konusu olduğunda bir uzlaşıdan bahsedilemez. Bazı araştırmacılar özelliklerle son yıllarda “hafif” işlerde çalışmanın çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkileyebileceğini daha sık dillendirir olmuşlardır. Bu çalışma, literatür verileri ışığında çalışma yaşamına erken yaşlarda girmiş çocukların fiziksel sağlığının çalışma koşullarından nasıl etkilendiğini sektörler bazında ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmalar, tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe yüzlerce farklı işkolunda çalıştırılan çocukların sağlığının iş ortamının çeşitli olumsuzlukları nedeniyle tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bu durumu en net şekilde, genel sağlığın en önemli göstergesi olan fiziksel büyüme verilerinde görmek mümkündür. Farklı çalışma alanlarından elde edilen veriler “hafif” işlerde çalışmanın da çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar, çocuk işçiliğinin hemen ortadan kaldırılması gereken bir olgu olduğunu gözler önüne sermektedir.

Anahtar sözcükler: Çalıştırılan çocuklar, çocuk emeği, sağlık sorunları, fiziksel gelişim.

Physical Development and Health Problems of the Children in Employment

Abstract

Although the number of children in employment has a tendency to decline in recent years,

child labour still remains a global issue. The use of child labour is a multifaceted phenomenon, however, its effects on health have always been at the forefront. It is a commonly accepted view that performing heavy works negatively affects the health and development of the children, but there is no consensus with regard to the effects of working in “light” duty jobs on children’s health. Some researchers, particularly in recent years, suggest more frequently that working in “light” duty jobs might affect the physical and mental health of the children positively. The aim of this study is to assess in the light of literature how working conditions affect physical health of the children started working at early ages, on a sectoral basis. The studies on this issue reveal that the health of the children employed in hundreds of different branches of agriculture, industry and service sector is threatened by various unfavourable conditions of the work environment. This can most clearly be seen through the data on physical growth of the children, which is the most important indicator of general health status. The findings about various fields of work show that working in “light” duty jobs also affects the children’s health negatively. It is concluded that child labour is a phenomenon that must be eradicated immediately.

Key words: Children in employment, child labour, health problems, physical development.

Çalıştırılan Çocuklara İlişkin Güncel Tespitler

Küresel çapta yapılan son tahminler ekonomik faaliyet içerisinde bulunan çocuk sayısının son 15 yıl içerisinde azalma eğilimine girdiğini ortaya koymaktadır. 2000 yılı rakamlarına göre 5-17 yaşları arasında ekonomik faaliyet içerisinde olan çocuk

sayısı 351,9 milyon iken 2012 yılında bu sayı 264,4 milyona gerilemiştir (1). Benzer bir eğilimi tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuk sayısında da gözlemek mümkündür. Sözü edilen araştırmanın tahminlerine göre 5-17 yaşlarında olup da tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuk sayısı belirtilen dönemde 170,5 milyondan 85,3 milyona düşmüştür (1). Farklı toplumlardan elde edilen bu verilerin güvenilirliğini¹ bir kenara bırakıp, söz konusu rakamların gerçeği yansıttığını varsaysak bile 2012 yılı itibarıyla Dünya üzerindeki 5-17 yaş grubu çocuk nüfusunun yüzde 16,7'sinin ekonomik faaliyet içerisinde olduğunu, bunların yüzde 5,4'ünün tehlikeli işlerde çalıştıklarını ifade edebiliriz.

Çocuk emeğinin yaygın olarak kullanıldığı ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmanın verilerine göre ülke genelinde 6-17 yaşlarında çalıştırılan çocuk sayısı 893.000'dir (2). Bu, aynı yaş grubunda kurumsal olmayan çocuk nüfusunun yüzde 5,9'unun istihdam edildiği anlamına gelmektedir. 2012 yılı için bulunan sayı ve oranlar, 2006 yılında yine TÜİK tarafından yapılan başka bir çalışmada ulaşılan rakamlarla hemen hemen aynıdır. Neticede, 1999-2006 yılları arasında Türkiye'de çalıştırılan çocuk sayısında ve oranında cüzi azalmalar meydana gelse de (3), ekonomik krizler ve özellikle de yarı çocuk yaşta olan 3,5 milyon Suriyeli mülteci nedeniyle çalışan çocuk sayısının belirtilen resmi rakamların çok üzerinde seyrettiği rahatlıkla söylenebilir. Çalıştırılan çocukların sayısının artışında, eğitim sisteminde yeni uygulamaya geçirilen 4+4+4 düzenlemesinin de etkili olduğu yönünde görüşler mevcuttur (4).

Hem Türkiye hem de Dünya genelinde çeşitli işkollarında çalıştırılan milyonlarca çocuk çalışma koşullarından ve iş ortamlarından nasıl etkilenmektedir? Genellikle yetişkinler için tasarlanmış/üretilmiş alet edevat ve iş ekipmanlarıyla uzun saatler boyunca kirli, paslı ortamlarda çalışmak; bu esnada kimyasal ve toksik maddelere, toza ve dumana maruz kalarak çalışmak büyüme sürecinde olan çocukların fiziksel gelişimini ve sağlığını ne yönde ve hangi boyutta etkilemektedir? Elinizdeki yazının amacı, yukarıda belirtilen sorulara daha önce yapılmış araştırmaların bulguları ışığında cevap verebilmektir.

Çocuk Bedeni ve Çalışma Yaşamı

Çalışmanın çocuk gelişimi ve sağlığı üzerindeki etkilerini incelerken öncelikle çocuk bedeninin pek çok yönden yetişkinlerden farklı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Farklılığın temelinde, çocuk bedeninin, hücre ve sistemlerinin henüz büyüme ve gelişme aşamasında olması yatmaktadır. Bu durum çocuk bedeninin morfolojik, fizyolojik ve psikolojik açıdan yetişkinlere kıyasla daha duyarlı ve incinebilir olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla daha erken yaşlarda çalışmak durumunda kalan çocukların iş ve çalışma yaşamından yetişkin çalışanlardan daha fazla oranda etkilenmeleri beklenmelidir. Özellikle uzun saatler boyunca ağır işlerde çalışan, gece mesaisi yapan, zararlı kimyasallarla temas halinde olan çocukların bu olumsuz koşullardan etkilenmemeleri mümkün değildir. Dahası, çocukların seks işçisi olarak kullanıldığı durumlar sağlık açısından olduğu kadar toplumsal ve ahlaki yönlerden de çocukların sömürülmesi anlamına gelmektedir. Çocukların bu şekilde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları kabul edilemez ve bu tür çalıştırılma biçimlerinin ortadan kaldırılması gerektiği konusunda geniş bir uzlaşının varlığından söz edilebilir.

Çocukların çalıştırılması gündeme geldiğinde ağır ve tehlikeli işlerin çocukların gelişimine ve sağlığına olumsuz etkilerinin olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Ancak çocuklar yalnızca ağır ve tehlikeli işlerde değil, kimi zaman "hafif" işlerde çalıştırılırlar. Bazı araştırmacılar çocukların çalışmasının pozitif etkilerinin olabileceğini ileri sürmekte ve özellikle de "hafif" işlerde çalışmanın çocukların gelişimine katkı sağlayacağını belirtmektedirler. Örneğin Fassa ve çalışma arkadaşları uluslararası literatürde de sıkça atıf alan bir yazılarında çocukların çalıştırılmasının yalnızca negatif etkilerinin olmadığını, pozitif etkilerinin de olduğu fikrini savunmaktadırlar (5). Yazarlara göre çalışmak, çocuklarda disiplin, sorumluluk, kendine güven ve bağımsızlık duygularını geliştirmekte; bunun yanı sıra paranın nasıl kontrol edileceğini de öğretmektedir.² Hafif işlerde çalıştırılan çocukların çalışma yaşamından olumlu yönde etkilendiklerini ifade eden görüşleri şüpheyle karşılamak gerekir. Öncelikle, yukarıda Fassa ve arkadaşlarının çocukların çalışmasıyla kazandıklarını öne sürdükleri özellikler en genel tanımıyla kapitalizmin insan yetiştirme düzeyinin gereklerinin yerine getirilmesi anlamına gel-

mektedir. Çalışan çocukların disiplinli olması, parayla erken yaşlarda tanışıp onu nasıl kontrol edeceklerini öğrenmesi aynı zamanda itaatkâr ve paranın kölesi olan kuşakların yetişmesi demek değil midir? Erken yaşlarda diğer çocuklarla sosyalleşme ve oyun ortamından uzaklaştırılarak çalışma yaşamının içine, onun katı kurallarına sokulmaya çalışan çocukların bundan pozitif yönde etkilendiklerini ileri sürmek, aslında çocuk emeğinin ve çalıştırılmasının devam etmesini desteklemek anlamına geleceği unutulmamalıdır.

Öte yandan hafif işlerde çalışmanın çocuklara kazandıracak iddia edilen özelliklere bakıldığında, ileri sürülen görüşlerin çok önemli bir çelişkiyi barındırdığı da vurgulanmalıdır. Çalışan çocukların bir taraftan *disiplinli* ve *para tutkunu* olmalarını beklerken diğer taraftan da bu çocukların *kendine güvenen* ve *bağımsızlık* duygusu gelişkin özgür bireyler olarak yetişecekleri beklentisi birbirleriyle uyumsuz gelişkilere. Çocuk yaşta çalışmaya başlayan çocukların Fassa ve arkadaşlarının belirttiğinin tam aksi yönde, yani kendine güvenden çok büyüklere, ustalarına, işverenlerine güvenen ve bağımsızlık duygusu zayıf olan bireyler olarak yetişecekleri öngörüsü daha olasıdır. Bu noktada, geleneksel çırak ve kalfalık sistemlerinde kuşaklar boyunca neredeyse değişmeden devam eden, tamamen itaate dayalı, bağımsızlığın esamisinin okunmadığı insan yetiştirme düzeni akla gelmelidir.

Özetleyecek olursak, çocukların çalıştırılmasını “hafif” işler üzerinden rasyonelleştirme çabalarının dayanaktan yoksun olduğu belirtilmelidir. Tabii ki çocuk emeği ve çalıştırılması tek tip değildir: kimi çalıştırılma biçimleri Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) konvansiyonlarında da belirtildiği gibi “çocuk emeği ve çalıştırılmasının en ağır ve kabul edilemez formlarını” oluştururken kimi formları “hafif” işler kategorisinde değerlendirilebilir (7). Ancak tüm çalıştırılma biçimlerinin çocuk sağlığı, bedeni, ruhsal yapısı ve sosyalizasyonu üzerine az ya da çok olumsuz etkileri bulunmaktadır. Aşağıda bu etkilenmelerin neler olduğu ve küçük bedenler için ne tür tehlikeler doğurduğu konusu ele alınacaktır.

Çalıştırılan Çocuklar ve İş

Yaşamından Kaynaklanan Tehlikeler

ILO’nun 2012 yılı tahminleri esas alındığında çalıştırılan çocukların en yoğun faaliyet gösterdik-

leri alan yüzde 58,6 ile tarımdır (1). Bunu hizmet sektörü (32,3)³ ve sanayi sektörü (%7,2) izlemektedir. Türkiye’de de çalıştırılan çocukların sektörlere göre dağılımı -rakamlar biraz farklı olsa da aynı sırayı takip etmektedir (tarım %44,7, hizmetler %31,0, sanayi %24,3) (2). Aşağıda çalıştırılan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunları yukarıda belirtilen sektörler bazında ele alınıp gözden geçirilecektir.

Tarım

Çalıştırılan çocukların Dünya coğrafyasındaki dağılımına bakıldığında çocuk emeğinin her bölgede karşımıza çıkmakla birlikte az gelişmiş ekonomilerde yoğunlaştığı görülür. Bu tip toplumlarda tarım, çocukların en fazla çalıştırıldıkları sektördür. Çocuklar bir yandan büyük çiftliklerde tarım işçisi olarak düşük ücretlerle çalıştırılırken, diğer yandan da ailelerin geçimlik faaliyetlerinde ücretsiz işçi/yardımcı olarak çalıştırılmaktadır. Türkiye’de de örnekleri görüldüğü gibi, bazı ülkelerde çocuklar aileleriyle birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak da çalıştırılmaktadır.⁴ Diğer sektörlerle kıyaslandığında tarım alanında çocukların daha erken yaşlarda çalıştırılmaya başladıkları tespiti yapılabilir. Tarım sektörü aynı zamanda çalıştırılan çocuklar açısından mortalite ve morbidite hızlarının en yüksek olduğu sektörlerin başında gelmektedir (8).

Tarım alanında çalıştırılan çocuklar için en yıpratıcı faktörlerden birisi uzun çalışma saatleri olup, bu alanda çalıştırılan çocukların haftalık çalışma süreleri 60 saati bulabilmektedir (9). Bunun yanı sıra yük kaldırma ve taşıma gibi güç gerektiren ağır işler çocukların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Tarımsal faaliyette bulunanlar uzun süreler boyunca güneşe, rüzgâra, soğuğa, sıcağa vb iklimsel olaylara maruz kalırlar. Ancak zirai faaliyet içerisinde yer alan çocuklar için en önemli tehlike kaynağı, çeşitli biyolojik ve kimyasal zararlı maddelere maruz kalmaktır. Toz ve toprakla sürekli temas halinde olma nedeniyle karşılaşılan enfeksiyonlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Tarım alanında faaliyet gösteren çalışanlar için potansiyel diğer bir tehlike de kullanılan makine ve teçhizatın kaynaklanan kazalar ve bunlara bağlı yaralanmalardır. Sözgelimi ABD gibi sanayileşmiş bir ülkede dahi her 3 günde 1 çocuk, tarımla ilişkili kazalar nedeniyle hayatını kaybetmekte ve günde 45 çocuk aynı nedenlerle yaralanmaktadır (10). Bu nedenle tarım

alanında karşılaşılan tablonun bir trajedi olduğu, yaralanma ve ölüm istatistiklerinin “öngörülebilir” ve “önlenebilir” olmasından dolayı bu tür olayların “kaza” olarak tanımlanamayacağı görüşü gündeme taşınmıştır (10).

Ekip biçme işlerinde makine ve motorlu araç kullanımından kaynaklanan kazalar gündeme getirildiğinde traktör kaynaklı olanlar ilk sırada yer alır. Avustralya ve ABD’de yapılan bir araştırmada 7-9 gibi küçük yaşlarda dahi erkek çocukların yaklaşık yüzde 30’unun traktör kullandıkları tespit edilmiştir (9). Bu kadar küçük yaştaki eğitimsiz ve deneyimsiz çocukların traktör kullanması ölümlü ve yaralanmalarla sonuçlanan kazalara yol açmaktadır. Kırsal alanlarda traktör kazaları o kadar çok olmaktadır ki tüm ölümlü kazaların üçte biri traktör kaynaklıdır (10). Traktör dışında kamyon, römork ya da diğer tarım makinelerinin devrilmesi de ölümlü ve yaralanmalı kazalara neden olmaktadır. Zirai faaliyetler sırasında işçiler çeşitli kesici ve delici aletler kullanmak durumundadırlar. Bunları kullanma konusunda yeteri beceriye ve bedensel yeterliliğe (özellikle kas-iskelet sisteminin matürasyonu açısından) sahip olmayan çocuk işçiler haliyle daha fazla yaralanma olayı yaşamaktadırlar. Benzer şekilde ekme, biçme ve hasat döneminde çalışan çocuklar yük kaldırıp indirirken hem kendileri düşme tehlikesi yaşamakta hem de üzerlerine yükler düşebilmektedir. Bunların dışında, hayvanlar tarafından ısırılmalar (özellikle at ve eşek) da sıkça görülen olaylardır. Yukarıda sıralanan tüm bu olaylar yaralanma, kesilme, burkulma, ezilme gibi travmatik olayların niçin çalışan çocuklarda daha fazla görüldüğü konusuna açıklık getirmektedir.

Tarım alanında çalışan çocuklar sık sık toksik ve kanserojen maddelerle bir aradırlar. Örneğin; Kamerun, Fildişi Sahili, Gana ve Nijerya’da 1500 kakao çiftliğini kapsayan bir çalışmada 153.000 çocuğun koruyucu ekipman kullanmadan pestisit ilaçlaması yaptıkları tespit edilmiştir (11). Çocuklar çoğu zaman pestisitleri, herbisitleri ve gübreleri hazırlama, karıştırma, taşıma ve uygulama işine fiilen katılırlar. Bu esnada maske gibi koruyucu ekipman ya da özel giysiler çoğunlukla kullanılmaz ya da yetişkinler için üretilen koruyucu ekipmanlar ve elbiseler kullanılır ki bunlar da yetişkinler için üretildiği için çocukları korumada yetersiz kalır (9).

Öte yandan çocuklar bu maddelerin kullanımı konusunda eğitim almadıkları için zararlı kimyasalların vücutlarına temasını ya da solunmasını engelleme konusunda duyarlı değildirler. Üstelik tarım alanlarında bu maddelerin artıklarından kurtulmak için genellikle özel önlemler de alınmaz. Nitekim çocuklar fırsat bulduklarında bunları (örneğin ilaç kutularını) oyun aracı olarak kullanabilirler. Pestisitlerin bazılarının son derece toksik ve kanserojen oldukları bilinmektedir. Bu maddeler ayrıca beyin fonksiyonlarını, davranışları ve mental sağlığı olumsuz etkilemelerinin yanı sıra ileriki yıllarda hem erkeklerin hem de kadınların üreme sağlığı üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir (12).

Tarım alanlarında çalışan çocukları bekleyen diğer bir tehlike parazitik ve diğer bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskidir. Örneğin, Mısır’ın Assiut bölgesinin kırsal alanda tarım işçiliği yapan okul çocukları arasında yapılan bir araştırmada çocukların yüzde 69,3’ünde ($n=630$) çeşitli parazitik enfeksiyonların var olduğu tespit edilmiştir (13). Tarlaların ve yaşam alanlarının hijyenik olmamasının yanı sıra içme sularının temiz olmaması, gerek insan ve gerekse hayvan dışkılarının günlük yaşam alanlarıyla temas halinde olması enfeksiyon riskinin yüksek olmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında toz, toprak ve dışkılarla sürekli temas halinde olmak enfeksiyon oranının yüksekliğine etki eden başka bir faktördür.

Sanayi

ILO tarafından yapılan son tahminlere göre Dünya genelinde 12,1 milyon çocuk sanayide, özellikle de inşaatlarda, madenlerde, taş ocaklarında, küçük atölye ve işletmelerde, tamirhanelerde çalıştırılmaktadır (1). Türkiye’deki rakamlara bakıldığında 2012 yılı itibarıyla endüstrinin çeşitli alanlarında faaliyet gösteren işyerlerinde çalıştırılan çocuk sayısının 217.000 olduğu, bunlardan 40.000’inin 6-14 yaş arasındaki çocuklar olduğu görür (2).

Ülkelerin üretim özellikleri dikkate alındığında çocukların çalıştırıldığı alanlar açısından büyük bir çeşitlilik söz konusudur, ancak büyük işletme ve fabrikalarda çocuk çalıştırılması nadir görülen bir olaydır. Çocukların çalıştırıldığı küçük işletme ve atölyeler genellikle sağlığı tehdit edecek düzeyde kirli, tozlu, bozuk ürünlerle ve kimyasal madde atıklarıyla dolu, havalandırması ve ıslıklandırması ye-

tersiz, aşırı gürültülü, sanitasyonu olmayan, ilkyardım malzemelerinin yetersiz olduğu ve yeterli koruyucu ekipmanların olmadığı yerlerdir. Temel ergonomik gereklilikleri dahi yerine getirmekten uzak olan bu tür çalışma ortamları ve koşullarının - tüm çalışanlar için sağlığı tehdit eder boyutta olmakla birlikte- çocuklar için zararlı ve tehlikeli olduğu teslim edilmelidir.

Endüstriyel üretime dönük işkolları içerisinde çocuk sağlığı için en tehlikeli olan faaliyetlerin başında madencilik ve inşaatçılık gelmektedir. Afrika'da, Orta Doğu'da, Latin Amerika'da, Orta ve Güney Asya'daki ülkelerde çocuklar madenlerde ve inşaat işlerinde sıkça çalıştırılmaktadır. Bazı ülkelerde bu tür işlerde çocuklar 7 yaşında dahi çalıştırılmaya başlamaktadır (9). Çocuklar koruyucu ekipmanlar ve özel elbiseler olmaksızın günde 12 saate varan sürelerle ergonomik olmayan koşullarda ve ortamlarda çalıştırılmaktadır. Madenlerde çalışanlar için en önemli stres kaynağı yüksek nem oranıdır. Madenlerde çalışmanın diğer güçlüğü de uzun süre dizler üzerine çömelerek ve/ya sırt üstü yatarak çalışmak zorunda kalınmasıdır. Uzun süre bu pozisyonlarda çalışmak işçilerde kas-iskelet sistemi hastalıklarını da beraberinde getirir. Ayrıca maden-

lerde solunan havanın niteliğine bağlı olarak solunum yolu ve akciğer hastalıkları da yukarıdaki tabloya eşlik eder.

İnşaatlarda çocuklar genellikle taşıma, çimento hazırlama, metal doğrama, boyama ve tesisat (örneğin elektrik, su, kalorifer) döşeme işlerinde çalıştırılırlar. Mesailerі sırasında çocuklar iskele ve katlardan düşme, göçük altında kalma, elektriğe çarpılma, üzerlerine inşaat malzemeleri düşme ve uzun süre ekstrem hava koşullarına maruz kalma gibi tehditlerle karşı karşıya kalırlar. Bunların neticesinde yaralanmalar, kesilmeler, burkulmalar, çıkıklar ve ezilmeler en sık karşılaşılan travmalardır. Yaralanma, kesilme ve ezilme olaylarının sonrasında tetanos vakaları da gelişebilmektedir. İnşaatlarda çalışma aynı zamanda çeşitli patlama ve yangın tehlikelerini de beraberinde getirir. Zehirli kimyasallara maruz kalma, asbest ve fiberglas gibi zararlı maddelerin solunması neticesinde oluşan solunum yolu hastalıklarına ve/ya enfeksiyonlara yol açar. Başta kum ve çimento tozları olmak üzere pek çok maddenin solunması bu tabloyu daha da kötüleştirir. Yine başta kil olmak üzere pek çok maddeyle sürekli temas halinde olmak dermatitis olaylarını artırır (9).

ABD'de inşaat sektörü tarımın ardından en fazla çocuk çalışanın hayatını mesleki faaliyetler nedeniyle kaybettiği işkoludur. Bu ülkede 1984-1998 yılları arasındaki kayıtların incelenmesi neticesinde 326 çocuk ve ergenin kaza ve yaralanmalar sonucunda yaşamını kaybettiği anlaşılmıştır (14). Ölümle sonuçlanan bu kazaların en önemli nedeni, yüksekte (örneğin çatılarda ve kulelerde) çalışmaktan kaynaklanan düşmeler ve elektrik çarpmalarıdır.

Tekstil, hazır giyim ve halı-kilim dokuma atölyeleri Dünya genelinde en fazla çocuk işçi çalıştıran yerlerdendir. Bu tür işyerlerinde küçük yaşta çocuklar günde 12-14 saat, haftada yedi gün ve genellikle sağlıksız koşullarda çalıştırılmaktadır (15). Bu tür işlerde çalışanlarda ağır yükleri kaldırmak, taşımak ve uzun süre uygunsuz pozisyonlarda, ergonomik kurallara aykırı olarak çalışmaktan dolayı yaralanma ve kas-iskelet sistemi hasarları ortaya çıkmaktadır. Pamuk, keten ve diğer tür iplik ve kumaşlardan kaynaklanan tozların solunması nedeniyle astım, asbest hastalığı ve bisinosis gibi solunum yolu hastalıkları gelişebilmektedir. Tekstil

Fotoğraf: erişim url: <https://bianet.org/bianet/siyaset/101949-anayasaya-cocuk-isci-girmemeli>

alanında sıkça kullanılan boyarmadde, sodyum, bikromat, potasyum ve solvent gibi zararlı kimyasallar hem zehirlenmelere hem de uzun süre maruz kalma neticesinde çeşitli kanserlere yol açabilmektedir.

Sanayide çalıştırılan çocuklar denildiğinde, yukarıda sayılanlara ek olarak mobilya yapımı ve tamirinde, tuğla ve briket imalatında, ayakkabı yapımı ve tamirinde, deri işlemeciliğinde, oto tamir ve metal doğrama işlerinde vb alanlarda çalışanlar da akla gelmelidir. Yukarıda sayılan işkolları için geçerli olan sağlık sorunları genel anlamıyla bu son grup için de geçerlidir; ancak çalışma alanlarına özgü bazı tehlikelerin diğerlerinden daha öne çıktığı söylenebilir. Sözgelimi ayakkabı yapımında faaliyet gösteren çocuklar, kullanılan yapıştırıcılar ve diğer kimyasallar sebebiyle artan bir kanser riskiyle karşı karşıyadırlar (16). Ayakkabı yapımında kullanılan bu kimyasalların başta akciğerler ve larinks olmak üzere vücudun değişik bölgelerinde malign neoplazmalara neden olduğu, bu maddelerle karşılaşmayan kişilerde kanserleşme oranının belirgin ölçüde düşük olduğu ortaya konmuştur (17). Bunlara ek olarak, ayakkabı yapımında kullanılan yapışkan ve zamlarda bulunan organik solventlerin nörotoksik etkileri de mevcuttur. Öyle ki, en çok ayakkabı yapımcılarında görüldüğü için “ayakkabıcı felci” olarak tanımlanan bir hastalık tıp literatürüne girmiştir (18). Oto bakımı ve tamirati işlerinde çalıştırılan çocuklar ise ortamda bulunan kimyasal madde ve tozların da etkisiyle boğaz/burun problemleri yaşarlar ve sık sık rhinit ve faranjit olurlar (19). Bu işlerde çalıştırılan çocukları bekleyen diğer bir sağlık sorunu da kas ve iskelet sisteminde meydana gelen hastalıklardır (19). Bu sektörde çalıştırılan çocuklar ayrıca keskin-sivri araç gereçlerin yanı sıra elektrikli aletleri, matkapları, vb. diğer ekipmanları kullanmaktan dolayı sıkça yaralanmaktadırlar (20).

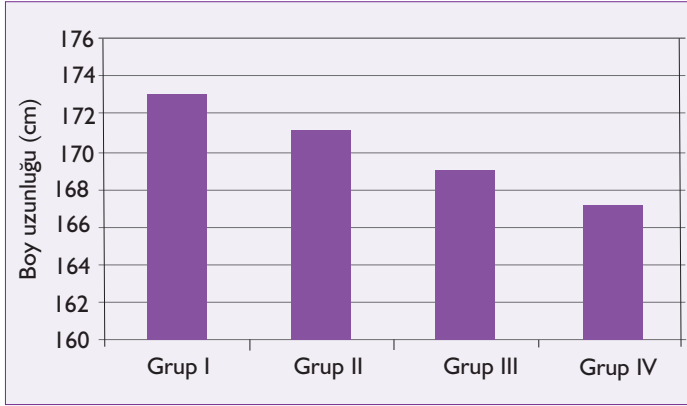
Hizmet sektörü

Restoranlarda ve otellerde garsonluk, komilik ve bulaşıkçılık, küçük dükkânlarda tezgâhtarlık, fırıncılık, pastacılık, perakende satıcılık ve işportacılık, kargoculuk (taşımacılık), getir-götür işleri, insan ticareti, ticari seks işçiliği, otoparkçılık gibi çok çeşitli işler bu kategoride değerlendirilir. Bunun yanı sıra sokakta yaşayan çocukların yaptığı işler (ayakkabı boyacılığı, mendil satıcılığı, araba yıkayıcılığı, kırmızı ışıklarda duran arabaların ön camlarının te-

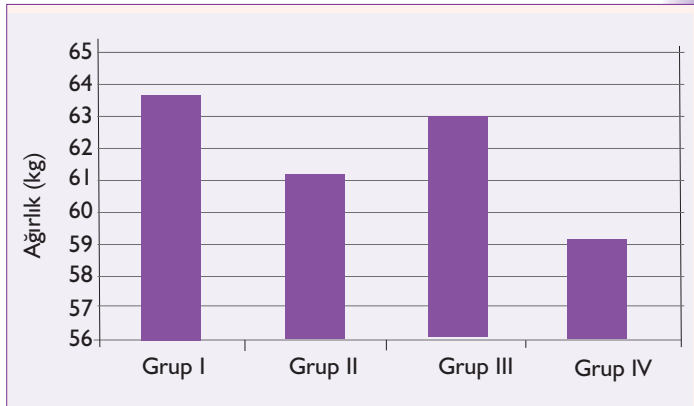
mizliği, çöp toplayıcılığı, dilencilik, vb.) de bu başlık altında değerlendirilebilir. ILO çalıştırılan çocukları faaliyet gösterdikleri alanlara ayırırken hizmet sektörü içerisine domestik işlerde ev işlerinde çalıştırılan çocukları da dâhil etmektedir. ILO'nun son rakamlarına göre Dünya üzerinde hizmet sektöründe çalıştırılan çocuk sayısı 54,3 milyondur (bunun içerisindeki 11,5 milyon çocuk domestik işlerdeev işlerinde çalıştırılmaktadır). Hizmet sektöründe çalışan çocuklar ekonomik faaliyet içerisindeki çocukların yüzde 32,2'sini oluşturmaktadır (1). Türkiye'de ise 2012 yılı rakamlarına göre hizmet sektöründe çalıştırılan çocuk sayısı 277.000'dir (2).

Hizmet sektöründe çalıştırılan çocukların çalışma ortamları ve koşullarına ilişkin pek çok sorunun mevcut olduğu belirtilmelidir. Bunların başında uzun çalışma saatleri gelmektedir. Buna bir de, günün çok erken saatlerinde işe başlama ve/ya günün geç saatlerine dek çalıştırılma eklendiğinde çocuk bedenlerinin ne denli zorlanma içerisinde oldukları daha iyi anlaşılır. Gelişme çağındaki çocuklar için en önemli gereksinimlerden biri de yeterli ve “sağlıklı” bir uykudur. Çok erken kalkan, geç saatlere kadar çalışan çocukların yeterince uyumadıkları ve dolayısıyla bedensel gelişimlerinin sekteye uğradığı rahatlıkla ifade edilebilir. Çocuklar bu işkollarında genellikle kendilerinin sahip olduğu beceri ve deneyimin ötesinde (örneğin bir kalfa ya da ustadan beklenen) iş performansı beklentisiyle çalıştırılırlar. Çocukların ve adölesan ergen yaşlarda olanların fiziksel, fizyolojik ve duygusal olarak erişkin düzeyinde matüre olmadıkları dikkate alınacak olursa, küçük yaştaki çalışanların başta kas-iskelet sistemi olmak üzere pek çok hastalıkla yüz yüze gelmeleri sürpriz değildir.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işkollarında çalıştırılan çocuklar için en önemli sağlık tehlikelerinden biri de yaralanmalardır. Örneğin, ABD'de perakendecilik işiyle uğraşan çocuklarda meydana gelen ve ölümle sonuçlanmayan yaralanma vakaları ülke genelinde bu yaşlarda meydana gelen yaralanmaların yaklaşık yarısını, ölümle sonuçlanan yaralanmaların ise yüzde 20'sini oluşturmaktadır (5). Bu işkollarında çalıştırılan çocuklar için en önemli tehlikelerden biri de cinsel saldırılara ve tacizlere maruz kalmadır. Ayrıca sokaklarda çalışıp yaşayan, çöp toplayan çocukların gerek kendi

Şekil-1: Boy uzunluğunun çalışma geçmişine bağlı olarak değişimi (Grup I: Hiç çalışmayanlar; Grup II: 1-2 yıl çalışanlar; Grup III: 3-4 yıl çalışanlar; Grup IV: 5 yıl veya daha uzun süre çalışanlar) (25).

Şekil-2: Vücut ağırlığının çalışma geçmişine bağlı olarak değişimi (Grup I: Hiç çalışmayanlar; Grup II: 1-2 yıl çalışanlar; Grup III: 3-4 yıl çalışanlar; Grup IV: 5 yıl veya daha uzun süre çalışanlar) (25).

yaşıtlarının gerekse yetişkinlerin şiddetine maruz kaldığı gözlenmiştir. Örneğin Brezilya'nın önemli kentlerinden Rio de Janeiro'da her gün ortalama 3 sokak çocuğunun öldürüldüğü, bunların pek çoğunun da polislerce yapıldığı tespit edilmiştir (5). Bu çocukların çoğu uyuşturucu kullanmaya, fuhuşa ve illegal işleri yapmaya teşvik edilir ya da zorlanırlar. Bunların dışında sokaklarda yaşayan çocuklar, özellikle de çöp toplayıcıları hayli sağlıksız ortamlarda yaşamaktadırlar. Aralarında hepatit A, B ve C, HIV/AIDS, tetanos ve koliform grubu bakterilerin de olduğu enfeksiyonlara sıkça maruz kalırlar (9). Sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar arasında cam ve kesici metallerin neden olduğu yaralanmalar oldukça sık yaşanır. Gıda zehirlenmeleri ve sağlıksız besinleri tüketme nedeniyle sindirim sistemi hastalıkları da bu çocuklarda sıkça görülür (9).

Çalıştırılan Çocuklarda Fiziksel Büyüme ve Gelişim

Yukarıdaki satırlarda -sektörler temel alınarak çalıştırılan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunları ve hastalık riskleri sıralanmıştır. Bu değerlendirme, tabii ki, sözü edilen sağlık sorunları ve hastalıkların ayrı ayrı ortaya çıktıkları anlamına gelmez. Çoğu durumda, sıralanan hastalık ve sorunlardan pek çoğu birlikte/birarada gelişim göstererek bedeni ve genel sağlığı olumsuz yönde etkiler. Bu anlamda, çalıştırılan çocukların genel vücut sağlığının çalışma yaşamından nasıl etkilendiğini anlamının en önemli yolu fiziksel büyümeye ilişkin verilere bakmaktır. Çocuklarda büyüme ve gelişme tek başına

hücre ya da doku artışı olmayıp, bedenin pek çok sisteminin koordineli ve "sağlıklı" çalışmasının bir ürünüdür. Bu nedenle çalıştırılan çocukların "sağlıklı" bir ortamda yaşayıp yaşamadıklarını anlamının en pratik yolu somatik büyümeye ilişkin verilere başvurmaktır.

"Çocuk çalıştırılması"nın "çocuk işçiliği"ne dönüştüğü dönemde, yani sanayileşmenin başladığı yıllarda atölyelerde, fabrikalarda ve madenlerde çalıştırılan küçük çocukların büyüme verileri de toplanmaya başlamıştır. Dolayısıyla yaklaşık iki asırdır işçi olarak çalıştırılan çocukların bedensel gelişimlerinin çalışma koşullarından nasıl etkilendiğine dair bilgi sahibiyiz (6,21) (6,21). Söz konusu çalışmalar, çalıştırılan çocukların aynı sosyoekonomik düzeye sahip olan ancak çalışmayan yaşıtlarından büyüme açısından daha geride olduklarını ortaya koymuştur. Diğer bir anlatımla, çalıştırılan çocuklar ve ergenler çalışmayan yaşıtlarından hem boy uzunluğu hem de vücut ağırlığı bakımından geri kalmaktadır (21,24).

Konuyu daha somut biçimde ortaya koymak için Türkiye'de yapılan bir çalışmanın bulgularını verebiliriz. Duyar ve Özener (21) tarafından yapılan ve 14-18 yaş diliminde yar alan ancak çalışmaya genellikle 11-12 yaşlarında başlayan 532 çırağın çalışmayan yaşıtlarıyla karşılaştırmalı olarak incelendiği araştırma hem ülkemizde hem de Dünya üzerinde çocuk işçilerin büyüme ve gelişiminin ele alındığı en kapsamlı incelemelerden birisidir. Bu incelemenin sonuçlarına göre çıraklar; çalışmayan yaşıtlarından ortalama olarak 2,9 cm daha kısa

boyu, 1,6 kg daha düşük ağırlıktadır. Gruplar arasında gözlenen farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir anlatımla, çalıştırılan çocukların bedensel gelişimi yaşitlarının gerisinde kalmaktadır (21).

Duyar ve Özener'in çalışmasında yalnızca boy uzunluğu ve vücut ağırlığı değerleri dikkate alınmamış, fiziksel gelişimi yansıtan 20'ye yakın antropometrik değişken de ölçülmüştür. Boy ve ağırlık dışındaki vücut ölçüleri genel olarak değerlendirildiğinde, çıraklarda bedeninin uzunlamasına gelişimi yavaşlarken, enlemesine büyümenin (hipertofi) tetiklendiği tespit edilmiştir. Bu, işçi çocukların kısa boylu ancak iri kemikli, yani bodur bir vücut yapısına sahip oldukları anlamına gelmektedir (19,20). (21,22).

Duyar ve Özener çırak olarak çalıştırılan çocuklara ilişkin verileri başka bir bakış açısıyla analiz etmişlerdir. Bu kez, 18-19 yaşlarında 124 genç çalışanın çalışma geçmişini dikkate alarak hiç çalışmamış olan yaşitlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir (25). Buna göre Grup I'i hiç çalışmayanlar, Grup II'yi 1-2 yıl çalışanlar, Grup III'ü 3-4 yıl çalışanlar ve Grup IV'ü 5 yıl ve daha fazla çalışanlar oluşturmuştur. Şekil-1'de görüleceği gibi çalışma süresi ile boy gelişimi arasında negatif bir korelasyon vardır, yani çocukların çalışma geçmişi arttıkça boyları da o denli kısa kalmaktadır. Hiç çalışmayan grup ile 5+ yıl çalışan grup arasındaki ortalama boy uzunluğu farkı yaklaşık 6 cm'dir. Şekil-2'de görüleceği gibi vücut ağırlığı da -boy uzunluğundaki kadar olmasa da- çalışma yaşamından etkilenmektedir. Çalışma geçmişi arttıkça ortalama vücut ağırlığı değerleri de azalma eğilimine girmektedir. Hiç çalışmamış grup ile 5+ yıl çalışan grup arasındaki fark yaklaşık 5,5 kg'ı bulmaktadır.

Yukarıdaki bulgular, erken yaşlarda çalışmaya başlayan çocukların karşılaştıkları çeşitli olumsuzluklar nedeniyle büyüme ve gelişmelerinin çalışmayan yaşitlarının gerisinde kaldığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgular, çalıştırılan çocukların genel sağlık yönünden çalışmayan yaşitlarına göre daha dezavantajlı konumda olduklarının dolaylı bir anlatımıdır. Ülkemizde yapılan benzer nitelikli diğer çalışmalarda da aynı istikamette sonuçlara ulaşılmıştır (26-29).

Çalışma yaşamının olumsuz etkilerinin neler olduğuna gelince, malnütrisyon başta olmak üzere, iş

yaşamının beraberinde getirdiği fiziksel ve fizyolojik yüklenmeler (örneğin; uzun çalışma saatleri ve yetersiz uyku), çalışma ortamının hijyeni, maruz kalınan toksik ve kimyasal maddeler, ergonomik olmayan çalışma koşulları ve ortamları (tozlu, kirli, gürültülü ve karanlık) sayılabilir.

Sonuç Yerine

Çocuk emeği ve bu emeğin kullanımı günümüz toplumlarının baş etmek zorunda oldukları problemler arasında ön sıralarda yer alır. Çocuk emeğinin kullanımı gündeme geldiğinde akla gelen ilk konu, çalışmanın çocuk bedeni ve sağlığı üzerinde yaptığı etkilerdir. Bu konuya odaklanan ve geçmiş iki yüzyıla dayanan çalışmalar bize çalıştırılan çocukların bedensel gelişimlerinin ve sağlıklarının çalışmadan olumsuz yönde etkilendiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak son yıllarda, çalışmanın, özellikle de "hafif" işlerde faaliyet göstermenin çocukların sağlığı ve fiziksel gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ileri süren araştırmaların yayımlandığı görülmektedir. Bu yazıda da aydınlatılmaya çalışıldığı gibi, "ağır" işlerde çalışmak tartışmasız bir biçimde çocukların bedensel ve ruhsal sağlığında onarılmaz yaralar açmaktadır. Çocukların "hafif" işlerde çalışması söz konusu olduğunda ise yaşitlarından koparılmış bir ortamda, özellikle de yetişkinler arasında sosyalleşmenin getirdiği pek çok bilişsel ve psikolojik sorunla karşılaşmaktadır. Tüm bu bulgular çocukların çalıştırılmasının her halükarda zararlı sonuçlar doğurduğunu, dolayısıyla ortadan kaldırılması gereken bir sosyal/ekonomik bir problem olduğunu ortaya koymaktadır.

Dipnotlar

1. Ekonomik faaliyet içerisinde bulunan ve çalıştırılan çocuklara ilişkin verilen bu rakamların gerçek değeri yansıtmadığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin bu yazıda temel aldığımız ILO kaynaklı yayında, kapitalizme yeni geçiş yapan Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Pasifik ve Karayipler'de veri elde etmede sıkıntıların olduğu itiraf edilmektedir (1). Daha ilginç olan nokta, aynı raporda endüstrileşmiş ekonomilerin de veri elde etmede problemleri olduğunu belirtilmesidir. Bunların dışında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan savaşlar ve toplumsal çalkantıların tetiklediği göçler nedeniyle çalıştırılan çocuk sayısının arttığı da bir gerçektir.

2. Öte yandan son yıllarda çalışmanın çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilemediğini dile getiren araştırmacıların sayısında da belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu konudaki görüşlerin eleştirel bakış açısıyla ele alınıp değerlendirildiği bir çalışma için bkz. (6).
3. ILO'nun bahsi geçen yayınında domestik işlerde çalışma hizmet sektörü içerisinde yer almıştır. Domestik işlerde çalışan çocukların oranı ise yüzde 6,9'dur (1).
4. Bu arada, Türkiye'de 2012 yılında TÜİK/ILO tarafından yapılan araştırmaya göre tarım alanında ekonomik faaliyet içerisinde bulunan çocuk sayısı 399.000 olup, bunların 200.000'i yani yaklaşık yarısı 6-14 yaşları arasındadır (2).

Kaynaklar

1. ILO (International Labour Organization) (2013) "Marking progress against child labour: global estimates and trends 2000-2012." International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva: ILO, 2013.
2. ILO-TÜİK "(2013) Çalışan Çocuklar. Working Child, 2012." Türkiye İstatistik Kurumu/ International Labour Organization. Ankara, 2013.
3. Ortiz-Ospina E, Roser M. (2016) "Child labor." <https://ourworldindata.org/child-labor/> (Erişim: 20 Ocak 2017).
4. "Türkiye'de çocuk işçiliği yine yükselişte". (2016) <https://www.dw.com/tr/turkiyede-cocuk-isçiliği-yine-yükselişte/a-19324253> (Erişim: 22 Ocak 2017)
5. Fassa AG, Facchini LA, Dall'Agnadoll MM, Christiani DC. (2000) "Child labor and health: problems and perspectives." *Int J Occup Environ Health* 2000;6:55-62.
6. Duyar İ. (2013) "Çalış(tırıl)an çocuklarda bedensel yıpranmalar". *İnsanbilim Dergisi* 2013;2(1):1-14.
7. What is child labour?. <https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm> (Erişim 2 Şubat 2017).
8. Wilk VA. "(1993) Health hazards to children in agriculture." *Am J Ind Med* 1993;24:283-290.
9. Forastieri V. (2002) Children at work: health and safety risks. (2nd ed.) ILO Child Labour Collection: Geneva, s. 31.
10. Wright S, Marlenga B, Lee B. (2013) Childhood agricultural injuries: an update for clinicians. *Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care* 43:20-44.
11. International Institute of Tropical Agriculture, Sustainable Tree Crops Program. (2002) "Child labor in the cacao sector of West Africa: a synthesis of findings in Cameroon, Côte d'Ivoire, Ghana and Nigeria." US Agency for International Development/US Department of Labor/ International Labour Organization, 2002.
12. Hurst P. (2007) "Health and child labor in agriculture." *Food Nutr Bull* 2007;28(2000 Suppl.):S364-S371.
13. Kotb SAM, Mohamed AG, Khalek EMA, Yones DA. (2011) "Agricultural labor among school children in rural Assiut, Egypt." *Life Sci J* 2011;8(2):323-339.
14. Suruda A, Philips P, Lillquist D, Sesek R. (2003) "Fatal injuries to teenage construction workers in the US." *Am J Ind Med* 2003;44:510-514.
15. ILO (1996) "Child labour surveys: results of methodological experiments in four countries, 1992-1993." Geneva: International Labour Organization, 1996.
16. Tiwari RR. (2005) "Child labour in footwear industry: possible occupational health hazards." *Ind J Occup Environ Med* 2005;9(1):7-9.
17. Szymczak W, Sobala W, Wilczynska U, Szeszenia-Dabrowska N. (2003) "Assessment of risk of death due to malignant neoplasms induced by occupational exposure in a rubber footwear plant." *Med Pr* 2003; 54: 221-228.
18. ILO. "Footwear industry. Encyclopedia of Occupational Health & Safety. <http://www.iloencyclopaedia.org/part-xiv-42166/leather-fur-and-footwear/143-88-leather-fur-and-footwear/footwear-industry> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2017)
19. Esin MN, Bulduk S, İnce H. "Workrelated risks and health problems of working children in urban Istanbul, Turkey" *J Occup Health* 2005;47:431-436.
20. Çağdaş S. "İstanbul ilinde sanayide çalışan çocukların karşılaştıkları istismar ve ihmaller" İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2002.
21. Duyar İ, Özener B. "Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler. Ankara: Ütopya Yay., 2003.
22. Duyar İ. "Growth patterns and physical plasticity in adolescent laborers" *Collegium Antropologicum* 2008;32(2):403-412.
23. Duyar İ, Özener B. "Growth and nutritional status of male adolescent laborers in Ankara, Turkey" *American Journal of Physical Anthropology* 2005;128:693-698.
24. Duyar İ. "Çocuk işçiliği ve bedensel gelişim üzerindeki etkileri" *Toplum ve Hekim* 2007;22(5):344-349.
25. Duyar İ. "Genç işçilerin vücut boyutlarında çalışma geçmişine bağlı olarak meydana gelen değişimler" 9. Ulusal Ergonomi Kongresi, 16-18 Ekim 2003, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Yay., 2004, s. 66-72.
26. Fişek G. Çocuk işçilerin mediko-sosyal sorunları araştırması. Yayımlanmamış Araştırma Raporu, 1986.
27. Fırat M. 15 yaş altı çalışan çocuklar ile aynı yaş grubundaki okuyan çocukların sağlık ve sosyal yönden karşılaştırılması. Marmara Üniversitesi Marmara Tıp Fakültesi Doktora Tezi, 1998.
28. Polat A, Köseli O. Sanayide çalışan adolesanlarda antropometrik ölçümler. 43. Milli Pediatri Kongresi, 20-23 Eylül 1999, Ankara.
29. Çağlayan Ç, Hamzaoglu O, Yavuz Cİ, Yüksel S. "Working conditions and health status of child workers: cross-sectional study of the students at an apprenticeship school in Kocaeli" *Pediatr Int* 2010;52:6-12.●

MESLEK LİSELERİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞLETMELERDE BECERİ EĞİTİMİ: OKUL DESTEKLİ ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Hasan Hüseyin AKSOY
Prof. Dr., Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fak.
Eğitim Yönetimi ve Politikaları Bölümü

Özet

Çocukluk tarihsel bir statüdür ve çocuk hakkındaki kabullerin hukuksal yanı dışında ekonomik, toplumsal ve pedagojik doğurguları bulunmaktadır. Çocukluğun hukuki kavranışı ulusal ve uluslararası yasalarda çocukların hakları, çocuğun güvenliği ve yüksek yararı gibi kavramlar ile kendini gösterirken, pedagojik bakımdan eğitim hakkına erişim önemli bir kapsayıcı kavram olmaktadır. Çocukların gelişimleri önündeki önemli engellerden biri fiziksel, psikolojik ve pedagojik olarak kendilerine uygun olmayan ortam ve koşullarda çalışmalarınıdır. Meslek liselerinde eğitim gören öğrenciler esas olarak eğitimlerinin son yılında beceri eğitimi adı altında işyerlerinde işyerlerinin kural ve koşullarına bağlı olarak çalışmakta ve iş eğitimi ve teorik eğitimi birlikte almaktadırlar. Öte yandan, halen zorunlu eğitim çağında bulunan çocukların çıraklık sözleşmesi ile işyerlerinde çalışmasına olanak sağlanmaktadır. Bu durum, hukuken çocuk sayıldıkları yaşlarda olan mesleki eğitim kurumları öğrencileri ve çıraklık sözleşmesi yapan ve zorunlu eğitim çağında bulunan çocuklar açısından tartışmalı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, çıraklık benzeri bir mesleki yetiştirme modeli olan ve mesleki ortaöğretim programlarında kayıtlı öğrencilerin katıldığı işletmelerde beceri eğitimi uygulaması ve bu konuda son yıllarda güncellenen mevzuatın çocuk emeği ve eğitim hakkı bağlamında eleştirel analizi amaçlanmıştır.

Mesleki ortaöğretimi ikili modele dayalı olarak düzenleyen 3308 sayılı yasanın 1986 yılında kabulünden başlayarak çıraklık eğitimi ve mesleki eğitim mevzuatı defalarca değişime uğramıştır. Değişikliklerin ana eğilimi, öğrenci ve çırakların çocuklukları ve gerek eğitime ilişkin gerekse çalışma yaşamına ilişkin haklarından çok ekonomik sistem ve işyerlerinin gereksinimlerini karşılamaya dönük olmuştur.

Anahtar sözcükler: Mesleki eğitim politikası, işletmelerde beceri eğitimi, okul-işletme ilişkisi, çocuk işçiliği.

Skills Training for Vocational High School Students at Enterprises: School-Managed Child Labour

Abstract

Childhood is a historical status and the presumptions regarding child do not only have a legal aspect but they also have economic, social and pedagogical outcomes. While the legal perception of childhood is manifested in national and international legislation through the concepts such as rights of the children, security and best benefit of the child, access to right to education stands a comprehensive concept in terms of pedagogy. One of the most important obstacles to development of the children is the phenomenon of employment of the children in the environments and the under the conditions that are not appropriate for them physically, psychologically and pedagogically. The students of vocational high schools, in the last year of their education, work at enterprises under the terms and the conditions set by the enterprises. It is called "skills training" in which the students receive both practical and theoretical training. Besides, the legislation allows children at the age of compulsory education to work at enterprises under the contracts of apprenticeship. The employment of children, either as students of vocational schools or as apprentices, at the ages when they are still legally considered as children is a controversial issue. This study aims to provide a critical analysis of skills training -that is a model of vocational development similar to apprenticeship, covering the children registered in the vocational high-school programs- in the context of recently

amended legislation on child labour and the right to education. The legislation on vocational education and apprenticeship training has been amended several times since the adoption of the Law No.3308 in 1986 that had regulated vocational high-school education on a basis of dual model. The main trend of these amendments has been to meet the needs of the economic system and the enterprises rather than protecting and regulating the childhood of the students and apprentices and their rights in relation to education and work as well.

Key words: Vocational education policy, skills training at enterprises, school-enterprise relationship, child labour.

Giriş

Çocukluk tarihsel bir statüdür. Yunanlılarda ve Romalılarda çocukların yetişkinlerden ayrı bir kategori olarak net bir şekilde belirlenmediğine ilişkin saptamalar bulunmaktadır. Bu tarihsel dönemlerde ve öncesinde çocukların görünmezliğinden söz edilebilmektedir (1). Öte yandan, Ortaçağ'da çocukluk denilebilecek bir dönemin bitişine yapılan atıfların temel boyutlarından biri iyi bir şekilde konuşabilmenin başlamasıyla ilişkilidir.

Sözel bir dünyada, ne yetişkinlikle ne de çocuklukla ilgili çok fazla kavram yoktu. İşte bu yüzden tüm kaynaklarda belirtildiği gibi, Ortaçağ'da çocukluk *yedi* yaşında biterdi. Neden yedi yaşında biterdi? Çünkü çocukların iyi bir biçimde konuşmaya başlamaları ancak yedi yaşında gerçekleşirdi. Yedi yaşından itibaren çocuklar, yetişkinlerin söyleyebildiği ve anlayabildiği şeyleri söyleyebilir ve anlayabilirlerdi. Bilmeyi gereksindikleri dilin tüm sırlarını bilebilirlerdi (1).

Okuryazarlığın yaygınlaştığı ve yetişkinlerin okuma yazma öğrenmeye başladığı bir tarihsel dönemde, özellikle matbaanın icadından sonraki dönemde artan okuryazarlığın yarattığı yeni iletişim ortamında çocukluk da yetişkinlikle birlikte biçimlenmeye başlamıştır. Postman'ın "Çocukluğun Yokoluşu" başlıklı kitabında dile getirdiği gibi, okuma yeterliğine dayanan bir yetişkinlik ve okuma yetersizliğine dayanan bir çocukluk ortaya çıkmıştır (1). Bu ayırım, daha sonraki yıllarda okul eğitiminin ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır.

Postman, başta televizyon ve bilgisayar olmak üzere elektronikteki ve iletişim araçlarındaki gelişmelerin çocukluğun yok oluşuna katkıda bulunduğu yönünde bir saptamasını ve bu duruma yönelik eleştirisini de paylaşmaktadır (1). Aile ve okul çocukluğun öğrenmeye ve korunmaya ilişkin gereksinimlerine en iyi karşılık verebilecek ve bu yönde çaba gösteren iki temel kurum olarak sayılmaktadır. Çocukluğu dikkate almak ve çocukların özel bir korunma ve desteğe gerek duyduklarını, doğal özelliklerinin yetişkinlerden farklı olduğunu kabul ederek ve bunları göz önünde bulundurarak bir etkileşim kurmak, beklenti geliştirmek gereği bulunmaktadır. Çocukların bu özellikleri ve onlara sağlanması gereken olanaklar ve davranış örüntüleri, çocuk hakları kavramının, çocuk hakları konusundaki uluslararası ve ulusal hukuki metinlerin ana yol göstericileri olmaktadır. Öte yandan çocukların haklarına ilişkin uluslararası ve ulusal hukuki metinlerin çocuk haklarının evrensel kabulünü ve bu haklara gerçek yaşamda erişmenin ilk adımlarını oluşturduğu düşünülmektedir (2). Bu bakımdan, çocukluk kavramı aynı zamanda çocuklara karşı yetişkinlerin sorumluluğunu gösteren yetişkinlik sorunudur.

Tarihsel süreç içinde çocuk kavramı, hukuksal bir anlama bürünmüş ve belli bir yaş grubundaki insanlar çocuk olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesinin 1. maddesine göre, "18 yaşına kadar herkes çocuktur" (3). Ülkemizdeki yasal hükümlere göre de 18 yaşına kadar tüm bireyler çocuktur. Ancak, çocukluğun tüm alt yaş kategorileri aynı nitelikte görülmemekte, özellikle çalışma yaşamına ve çıraklık sistemine girişte, 15-18 yaş aralığı gibi, farklı kabuller söz konusu olmaktadır. Bu konuda kurumsal kabullerin ülkelere göre farklılaştığını da dikkate alarak, uluslararası sözleşmeler ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kabulüne dikkat çekmek gerekir (4, 5). Çocukluğun belli bir yaş öncesi dönem olarak tanımlanması, bu yaşı tamamlamanın yetişkinliğe geçiş anlamına geldiğini de göstermektedir. Burada, özellikle çalışma, mülk edinme, kendi yaşamı ile ilgili kararları verebilme gibi haklar elde etme bakımından, bazı sınırlamaların kaldırılması ve aynı zamanda yeni sorumluluklar alınması anlamına gelen bir değişiklik söz konusudur. 18 yaşından önce çocuklar adına pek çok karar aileleri ya da vasileri tarafın-

dan alınır. Bu kararlar içinde en önemlilerinden biri de eğitimle ilgilidir. Çocukların eğitimleri ve çalışmaları ile ilgili yetişkinlerce verilen kararların merkezinde çocukların yararlarının gözetilmesi yer almalıdır. Çocuğun yararının gözetilmesi zorunluluğu, Türkiye'nin de imzaladığı uluslararası yasaların hükümleri arasındadır. Örneğin 20 Kasım 1959'da BM Genel Kurulu'nun 1386 sayılı kararı ile kabul edilen Çocuk Hakları Bildirgesinin 9. ilkesi şöyledir: “Çocuk, ihmalin, zulmün ve istismarın her türüne karşı korunmalıdır. Hiçbir biçimde ticaretin konusu olmamalı, asgari bir yaştan önce istihdam edilmemeli; sağlığına, eğitimine, bedensel, zihinsel, ahlaki gelişmesine engel oluşturacak bir meslek ya da işte çalışmaya zorlanmamalı, çalışmasına izin verilmemelidir” (6). Bu bildirgenin daha gelişmiş bir içerikle yeniden düzenlenmesi 20 Kasım 1989 tarihli “BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”dir ve Türkiye de bu sözleşmeyi 1994 yılında onaylamış, 1995 yılında yürürlüğe girmiştir (3). Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 32. maddesi de çocukların sömürüye karşı korunmasına, eğitimlerini ve gelişimlerini engelleyecek hiçbir işte çalıştırılmamasına hükmetmiştir. Yine bu madde, sözleşmeyi imzalayan ülkelerin istihdam için asgari bir yaş belirlemesi ve çalışma koşullarını düzenlemesi yükümlülüğünü getirmektedir (2). Çocukların yararı konusu eğitime ilişkin olarak düşünüldüğünde, bugünün değil, geleceğin bir konusu olarak dile getirilmektedir. Çocukluk, bireylerin yetişkinliğe hazırlık aşaması gibi de görülmektedir. Çocukluğun bu yanı, geleceğe hazırlık anlamını taşıyan etkinliklerle birlikte çocukların tanımlanışı, bugünü ihmal edip, onlara gelecek penceresinden bakan bir dilin ve kavrayışın gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Yakın bir zamanda bir KHK ile kapatılan Gündem Çocuk Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Esin Koman kendisiyle yapılan bir röportajda sorulan “Çocuk hakları nerede başlıyor ve bitiyor?” sorusuna çok yerinde bir tepitle şöyle yanıt vermektedir.

Çocuk hakları başlayan ve biten bir şey değildir, yaşamın ta kendisidir. Çoğu zaman çocukların geleceğimiz olduğunu duyarız. Bu büyük bir yetişkin uydurmasıdır. Çocukluk gelecekle ilgili değildir tam da bugünle ve şimdiyle ilgilidir. Biz çocukların yaşamıyla ilgileniyoruz. Biz çocukların bugün de yarın da hak sahibi, eşit, özgür ve onurlu birer birey olarak, barış içerisinde, iyi ve mutlu bir

yaşam sürmesi için çocukların yararına bütüncül bir dönüşümü ısrarla savunuyoruz (7).

Günümüzde, yasaların ve devlet yöneticilerinin çocukların aldıkları eğitim ve katıldıkları diğer programlara ilişkin söylemi çocukların gelecekte yetişkin olacakları ve bugün yetişkinlerin yürüttükleri işleri onların yürütecekleri üzerine odaklanmıştır. Oysa, çocuklar çocuk oldukları zaman içinde de büyük sorunlar yaşamakta, seslerini duyuramayan özneler olarak travmatik deneyimlerle, örselenmekten kaçınamayarak yetişkinliğe doğru yol almaktadırlar. Bu konuda, ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmakla birlikte, çocukların çocukluklarının yeterince dikkate alınmaması ve eğitim içinde olduğu kadar, eğitim dışında da haklarının ihmal edilmesi gerçeği ile yaygın olarak karşılaşılmaktadır (8). Çocukların, travmatik deneyimlerinin en sık karşılaşıldığı yerlerin, aile ve okullar dışında, sokakta çalışma, işyerleri ve genel olarak çalışma yaşamı olduğu belirtilebilir.

Türkiye’de işgücü yetiştirmede yaygın bir şekilde kullanılan temel model çıraklık olmuştur. Çıraklık, çocuk işçiliğinin olağanlaştırıldığı ve çalışma koşullarının yetişkinlere göre düzenlendiği bir ortamda, çocukların meslek becerisi kazanarak yaşamda kalmayı öğrenmeye zorlandıkları bir modeldir. Çıraklık sistemine yönelik olarak, zaman zaman bazı düzenleme ve kurallar getirilse de çalışan/çırak çocukların eğitim haklarına erişimi için uygun koşulların geliştirilmesinde yetersiz kalmıştır. Düzenleme eğilimleri çıraklık sistemini kaldırmaya dönük değil, çoğunlukla yeni ortaya çıkarılan bir yasal hüküm ya da çerçeveye uygunluk sağlamak üzerine olmuştur. Çoğunlukla, yoksul ailelerin çocuklarını çıraklık sistemine sunmaktan başka daha iyi seçenekleri de bulunmadığından, çocukların istismar ve sömürü koşullarına katlanmak durumunda kaldıkları söylenebilir. Bu çaresizlik hali, çıraklık sisteminin, diğer olumsuz çalışma koşullarının ve çocuk emeği sömürüsünün meşrulaşmasına da aracılık etmektedir. İşgücü yetiştirmeyi uzun yıllar geleneksel çıraklık/kalfalık/ustalık modeline dayalı olarak gerçekleştiren ve okul modeline geçildiğinde dahi geleneksel modelin hakim yetiştirme biçimi olarak sürdürdüğü Türkiye’de, ne işyerleri ne de örgün mesleki eğitim sistemi, çocukların dahil olduğu bir çıraklık modelini tümüyle terk etmek niyetinde olmadığını göstermektedir.

Türkiye’de 1986 yılından itibaren 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu¹ (9) ile ikili mesleki eğitim modeli adıyla öğrencilerin “işletmelerde beceri eğitimi” almasına dayalı bir uygulama başlatılmıştır. Bu uygulama kısmi değişiklikler geçirse de, günümüze kadar örgün eğitim sistemi dışında gerçekleştirilen çıraklık sistemi ile birlikte sürmektedir. Eğitim sisteminin yapısına ve programlara ilişkin gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle, bu uygulamada da kısmi değişiklikler olmuştur. Ancak bu değişiklikler işletme perspektifli olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, çıraklık benzeri bir mesleki yetiştirme modeli olan ve mesleki ortaöğretim programlarında kayıtlı öğrencilerin katıldığı işletmelerde beceri eğitimi uygulaması ve bu konudaki mevzuatın çocuk emeği ve eğitim hakkı bağlamında eleştirel analizi amaçlanmıştır.

Mesleki Eğitim Kanunu ve İkili Modelin İnşası

Türkiye’de meslek öğrenimi temel olarak uzun yıllar çıraklık sistemi ile gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Cumhuriyet öncesinde başlayan meslek eğitimini, cumhuriyetin ilk yıllarında il yönetimlerine bağlı olarak sürdüren çeşitli meslek/sanat okulları açılmıştır (10). Bu okullar, çıraklık sistemi dışında, okul modelinde bir eğitim sunmakta idi. Cumhuriyetin ilanından sonra da kurulan ve usta yetiştiren bu okullar, önce 1927’de programlarının yönetimi daha sonra da 1933’de bütçesi Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanarak merkezi örgün eğitim sisteminin bir parçası olmuştur. 1986 yılında 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ile özellikle Almanya’da uygulanan okul sanayi işbirliği sisteminin adapte edilmeye çalışılması ile ikili model (dual model) denilebilecek, meslek liseleri öğrencilerinin eğitimlerinin teorik kısımlarını okulda alacakları ve uygulamalarını da işletmelerde yapabilecekleri düşünülen “işletmelerde beceri eğitimi” uygulamasına geçilmiştir. Bu model ile okul ve işyeri modellerinin birleştirilmesi ve işyerlerinin işgücü beklentilerine daha uygun bir mesleki yetiştirme amaçlanmıştır. Zaman içinde bu modelde eğitimin finansmanı, eğitim süresi, programı ve okul yapılması ile ilgili çok sayıda değişiklik gerçekleştirilmiştir ve bu değişiklik kararları günümüzde de

devam etmektedir. Değişikliklerin ortak yanlarından biri olarak, iktisadi aktörler lehine olan hemen hiçbir durumda mesleki programlara devam eden öğrencilerin ne öğrencilikleri ne de çocuklukları dikkate alınmamaktadır. Şurası açıktır ki, meslek liseleri öğrencileri okullarına kayıt oldukları ve işletmelerde beceri eğitimine katıldıklarında 18 yaş altındadır ve hukuken ve tarihsel/sosyolojik olarak çocuktur (1,3).

Gelecek kurgusuna dayalı olarak, çok açık bir şekilde öğrencilerin ekonomik zorluk içindeki ailelerden gelmekte olmalarından da yararlanan, öğrencileri işyerleri içinde yer almaya ve gerçek çalışma koşulları içinde öğrenim yapmaya zorlayan bir düzenleme uygulanmaktadır. Zaman zaman mesleki ortaöğretim öğrencilerine yönelik, sınavsız meslek yüksekokullarına geçiş gibi, eşitsizlikleri azaltıcı, telafi edici olduğu iddia edilebilecek kararlar alınmış olsa da nihayetinde meslek liseleri öğrencilerinin sınavsız meslek yüksekokullarına geçişlerine ilişkin olanak 6764 sayılı torba yasa ile kaldırılmış, işlevselliği belirsiz bir şekilde bazı bölümlerin tercihlerinde ek puan almaları olanağı tanınmıştır (11). Meslek liselerindeki öğrencilerin, tarihsel bir kazanım olan ve her sosyal devlet iddiasında bulunan ülke tarafından sağlanması gereken eğitim hakkına ilişkin hakları görmezlikten gelinmektedir. Ülkenin gelecekteki yarı nitelikli işgücü vaadi, bugünün çocuklarının istismarı ve eğitim haklarının ihmali anlamına gelmektedir. Bugün katılmaları gereken bir eğitimsel deneyimin kendilerinden esirgenmesi yoluyla gelecekte kendileri için daha iyi bir yaşam sunulacağı vaadi de öğrencilerin çoğu için karşılıksız kalmaktadır. İşsizlik istatistikleri içinde meslek lisesi mezunlarının ağırlıklı bir yer tutması ve istihdam olanağı bulanların ücret düzeylerinin diğer lise mezunlarından farksız olması bizlere bu gerçeği sürekli anımsatmaktadır.

Ülkenin eğitim yöneticilerinin gençleri meslek liselerinde eğitmek istemelerinin temel motivasyonu büyük ölçüde, işsiz bir genç kuşağa sahip olmakla birlikte, düşük ücretli ve bunun yanı sıra itaatkâr işgücü olarak gençlerin piyasaya girmelerini onaylamalarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, çocuk emeğinin tüm dünyada yetişkin çalışanlara karşı bir silah gibi kullanılması da söz konusu olmuştur (12). Özellikle daha düşük ödeme yapılabilmesi, çaresizlikleri ve direnme güçlerinin

sınırlılığı nedeniyle daha itaatkâr olmaya yakın görünen çocuk emeği, kapitalist toplumsal formasyona ve bu forma evrilen Çin gibi sosyalist ülkelere özgü olarak, devletler ve sermaye kesimleri tarafından yetişkin emekçilere karşı bir güç olarak kullanılmıştır. Bu tür bir kullanıma karşı yürütülen mücadeleler ile özellikle çocukların çalışma yaşamındaki yerlerinin sınırlandırılmasına, çocukların kendilerine uygun olmayan ağır koşullarda çalıştırılmalarını yasaklamaya dönük yasalar çıkarılmıştır (13). Ancak bu yasalar, çocukların doğrudan işyerlerinde çalıştırılmaları ve istismar edilmeleri, eğitim alma ve oyun oynama haklarının ortadan kaldırılmasına yol açan uygulamalar, bizatihi eğitim sistemi içinde gerçekleştirilen düzenlemeler vb ile yeterince özüne uygun olarak uygulanmamakta, etkisizleştirilmekte ve görmezden gelinmektedir. Bu konuda özellikle son yıllarda farklı yasalar ile yeniden gündeme gelen ve sürmekte olan düzenlemelerin amacının değişmesi ya da işlevsizleşmesi örneği olarak mesleki ortaöğretimde yaşama geçirilen işletmelerdeki beceri eğitimi uygulamaları sayılabilir.

Beceri eğitimi verecek işletme büyüklüklerinin ve öğrenci sayılarının değişimi

Mesleki eğitimin okullarda yeterince güncel araçlar ve makinalar kullanılarak verilemediği, piyasada kullanılan ya da gerek duyulan beceriler ile meslek okullarında öğretilenler arasında bir açık bulunduğu iddialarıyla gündeme gelen ve 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ile 1986 yılında uygulamaya konan işyerinde beceri eğitimi uygulamalarına yönelik işyerlerinin seçimindeki titizlik zaman içinde azalmıştır (9).

Mesleki Eğitim Kanunu'nun çeşitli maddelerini değiştiren 02.12.2016 tarih ve 6764 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 10 ve daha fazla personel çalıştıran işyerlerinin beceri eğitimi, staj ya da tamamlayıcı eğitim yaptırmasını zorunlu kılınmıştır (10). Ayrıca 10'dan az personeli olan işyerlerinin de bu eğitimleri verebilmesinin önü açılmıştır. Bu noktada, küçük ve orta ölçekli işyerlerinin yaptıkları işin ya da çalışma biçiminin mesleki eğitim müfredatı olarak ya da öğrenciler için

anamlı olup olmayacağı, öğrenme süreci bakımından değerinin ne olacağına ilişkin bir inceleme ve tartışma yapılmadan uygulamaya geçilmektedir (6764 sayılı Yasa madde 41).

Mesleki Eğitim Kanunu ilk onaylandığı zaman 50 ve daha çok işçi çalıştıran işletmelerin "yüzde beşinden az yüzde onundan fazla olmamak üzere" meslek lisesi öğrencilerine beceri eğitimi yaptırmasına (05.06.1986 tarih ve 3308 sayılı Yasa, madde 18) hükmedilmiş iken, daha sonra yapılan düzenlemeler (29.6.2001 tarih ve 4702 sayılı Yasa, 13. maddesi) ile bu sayı 20'ye indirilmiştir (14). Kesintisiz sekiz yıllık eğitimi 4+4+4 modeline dönüştüren 6287 sayılı torba yasa, daha az sayıda işçi çalıştıran işyerlerine de beceri eğitimi verebilme imkânı getirmiş ve en az işçi sayısı 10'a indirilmiştir. Öte yandan, başlangıçta, işyerlerinin beceri eğitimine aldığı öğrencilerin sayısında üst sınır belirleyen ve işyerindeki personel sayısının %10'undan çok olmayacağına hükmeden 3308 sayılı yasanın ilgili maddeleri 2012 yılında 6287 sayılı torba yasa ile kaldırılmıştır (15). Bu durumda, örneğin daha önce 10 işçinin çalıştığı bir işyerinde en fazla bir öğrenci beceri eğitimi alabilecek iken bu düzenleme ile bu işyerinde beceri eğitime katılabilecek öğrenci sayısındaki sınırlama kalkmaktadır. Bu kararla meslek liseleri yöneticileri ve öğretmenleri ya da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müfettişleri tarafından ciddi bir izleme ve denetim yapılamayan hallerdekolayca istismar edilebilecek bir durum ortaya çıkmıştır. Öğrenci işçilerin emeğinin, sermayenin yetişkin çalışanlara karşı kullanılabilecekleri bir araç olma özelliği de güçlendirilmiş olmaktadır.

3308 sayılı yasanın 21. maddesine (6764 sayılı yasanın 43'ncü maddesiyle genişletilen yeni şekli) göre, "İşletmelerde mesleki eğitim, staj ve tamamlayıcı eğitim gören öğrenciler, işyerlerinin şartlarına ve çalışma düzenine uymak zorundadırlar". Öğrencilerin, beceri eğitime katıldıkları işyerleri koşullarına uymalarının zorunluluğu her düzenlemede yer almakla birlikte, işyerlerinin kendilerini bir eğitim yeri/eğitim kurumu olarak düzenlemeleri konusunda "iş pedagojisi eğitimi almış" bir usta öğreticiye sahip olmaları dışında bir ölçüt ve detaylı betimleme söz konusu değildir. Bu "işyerlerinin şartlarına ve çalışma düzenine uyma" beklentisi,

meslek liselerinin yönetici ve öğretmenleri ile işyerleri yönetici ve çalışanlarının öğrencilerin kişisel özelliklerine yeterince duyarlık göstermemeleri durumunda, öğrencilerin kendi bedensel gelişimlerine uygun olmayabilecek çalışma ortamlarında “meslek hastalıkları ve iş kazaları”na davetiye anlamına gelebilir.

Bir Öğrenme Yeri Olarak İşyerlerinin Uygunluğu

Ulusal ve uluslararası hukukun temel kaynaklarına göre, diğer zorunlu eğitim dönemi içinde bulunan öğrenciler gibi meslek lisesi öğrencilerinin de çocukluk döneminde olmaları nedeniyle sadece geleceğin işgücü olmak sıfatıyla işyerlerinde ve hatta okullardaki atölyelerde işe dönük pratiklere maruz bırakılmaları bir hak ihlalidir. Zorunlu eğitim dönemlerinde, bütünlüklü bir eğitimden alıkonulmaları anlamına gelecek bir programa maruz bırakılmaları söz konusudur. Çocuk olmaları nedeniyle kendilerini korumada yetersiz kalabilecekleri düşünülerek sürekli bir koruma ve destek sağlanabilecek ortamlar ve onları anlayabilecek ve onların gerek fiziksel gerekse psikolojik olarak zarar görmelerini önleyebilecek kişilerle birlikte çalışmaları ve öğrenimlerini bu çerçevede tamamlamaları beklenir. Oysa işyerleri, genellikle, çocukluk duygusuna uzak, hiyerarşik ve piyasanın katı, rekabetçi ve çoğunlukla eril dilinin egemenliği altındadır. İşyerlerini taklit eden meslek liselerinin okul kültüründe de bu eril dil egemen olmaktadır (16, 17, 18). Çocukların bu ortamda kendilerini mesleki olduğu kadar dilsel, estetik ve kültürel boyutlarda geliştirebilmeleri oldukça zor olacaktır. Kolektif kimliğin oluşturulmasında meslek liseleri ve meslek lisesi öğrencileri karmaşık ve çelişik bir söylem yoluyla ve gerçekleşen pratiklerle, sürekli bir olumsuz nitelemeye uğramakta ve buna yol açan eşitsiz koşullar da giderek derinleştirilmektedir. Yasal koşulların oluşturulması sürecinde de eşitsizliği makul karşılayan bir perspektifin ve paradigmanın veri alınması meslek lisesi öğrencilerinin bireysel ve kolektif kimlik oluşturma süreçlerini zedelemekte, değersizleştirme etkisi yaratmaktadır (16, 19, 20). Meslek liseleri ve öğrencilerinin beceri eğitimine katıldığı işyerleri, öğrencilerde bir mesleki habitus oluşturmaktadır (21). Sadece iş kaza-

ları ya da meslek hastalıkları değil, kimlik oluşturma ve öğrenme süreçleriyle gerçekleşen mesleki habitusun da izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Neoliberal politikaların piyasada egemen olmasından önce okul ve iş arasındaki bağlar güçlüdür ve açıkça anlaşılabilir. 1980'lerden sonra belirginleşen neoliberal dönem öncesinde, okuldaki işe geçiş doğrudan bir süreç gibi görülebilirken, günümüzde okul ve istihdam arasındaki bağlar oldukça dolaylı ve belirsiz hale gelmiştir. İşe girmek, belirlenen temel mesleki beceriler sağlayan eğitim ve diplomalar dışında, bazı merkezi sınavlarda başarılı olmayı ve piyasanın sunduğu bir çok geçici/kısa süreli ve ücret ödenerek elde edilebilen sertifikayı da gerektirir hale gelmiştir (22). Piyasada öne çıkan bazı beceri beklentileri (daha çok yabancı dil bilme, AutoCad, MS office yazılımları, ağ yazılımları, çeşitli muhasebe paket programları kullanabilme vb) işyerlerinde gerçekte kullanılan mesleki beceriler ile örtüşmeyebilir. Bu beceriler sadece bir eleme işlevi de görebilir. Ancak, öğrenciler ve mezunlar arasında yaratılan rekabet, kamusal desteklerin gençlerin tam zamanlı istihdamından çekilmesi ve esnek istihdam politikalarının genel istihdam politikası haline gelmesi ile bu durumun aslında uzun zamandır yürürlükte olan ve tüm toplumsal alanları piyasanın hizmetine açan neoliberal iktisat politikalarının sonuçları olduğunun anlaşılabilmesi zaman alacaktır (22, 23). Bu alandaki ve diğer genel siyasal alandaki neoliberal ideolojik söylemler bu durumun anlaşılmasını geciktirmektedir. Öğrenci işçilerin çocuklukları, piyasanın kontrolü altında sömürüye tabi tutulurken, gelecekte de genç işsiz olmaya ve sürekli değişen beceriler için bir koşturma baskısı altında yaşamaya hazırlanmaları gerekmektedir.

Türkiye’de çocukların iş ortamında özel olarak korunmasına yönelik önlemler alınmasını ve bunların izlenmesini beklemek de oldukça güçtür. Türkiye’deki ölümlü iş kazalarının sayısının Avrupa Birliği ülkelerine oranla yüksek olması, çocukların/öğrenci işçilerin gönderildiği işyerlerindeki güvenlikleri hakkında endişe duyulmasını kolaylaştırmaktadır. Çocukların zarar gördüğü çok sayıda iş kazasının basında yer alması da bu durumu görünür kılmaktadır.

Meslek Lisesi Öğrencilerinin İşçi Sağlığı ve Güvenliği

İşletmelerde beceri eğitimine katılan meslek liseleri öğrencileri çalışma koşulları bakımından gerçek işyerlerinde çalışmaktadır ve kendilerine aylık asgari ücretin yüzde 30'undan az olmamak üzere bir ücret ödenmesi öngörülmüştür (6764 sayılı Kanunun 45. maddesi ile değiştirilen 3308 sayılı Kanunun 25. maddesi). Bu ödemenin yirmiden az personel çalıştıran işyerleri için üçte ikisi, yirmi ve üzeri personel çalıştıran işyerleri için üçte bir kısmı devlet tarafından ödenecektir. Bu ödemenin İşsizlik Sigortası Kanununun hükümlerince yaratılan fondan ödenmesi ise ironiktir. Çalışanların işsiz kaldıklarında belli bir süre gelir güvencesi sağlamak için çıkarılan yasayla oluşturulan fon, meslek lisesi mezunlarının daha düşük düzeyde istihdamına ve potansiyel olarak çalışanların ücret düzeylerinin düşmesine etki edecek bir uygulamayı ve bu uygulama üzerinden işyerlerine ucuz çocuk emeği sağlanmasını finanse etmektedir (23).

Beceri eğitimine katılan öğrencilere, çalışma süreleri içinde, işyerlerinde iş kazalarına karşı sağlık sigortası anlamına gelebilecek “iş kazası ve meslek hastalığı sigortası” yapılmakta ancak çalışma karşılığı sayılan ve gelecekteki sosyal güvencelerine eklenecek nitelikte bir sosyal güvenlik ödemesi yapılmamaktadır. Bir bakıma, öğrenciler gerçek işyerlerinde, gerçek işçiler ve gerçek patronlarla sembolik bir ücret ve günü kurtaran türde bir sigortalayla çalışmaktadırlar. Bu tür bir sigortalamanın öğrencilerden çok işverenleri korumaya aldığı da açıkça görünmektedir.

Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, 2010 yılı istatistiklerine göre meslek lisesi mezunları iş kazalarına uğrayanlar arasında en büyük grubu oluşturmaktadır. “Öğrenim durumlarına göre, iş kazalarına en çok yüzde 48,50 oranıyla mesleki/teknik lise mezunları maruz kalıyor. Bunu yüzde 20,74 ile ilköğretim, 13,01 ile genel lise, yüzde 7,97 ile ortaokul, yüzde 7,73 ile 2 senelik yüksek öğretim ve yüzde 2,05 ile 4 sene ve üstü yüksek öğrenim mezunları takip ediyor” (24).

TÜİK tarafından 2013 yılında yaşanan kazalarına ilişkin bir araştırmanın bulguları da meslek lisesi mezunlarının genel lise mezunları ve yüksek öğretim mezunlarından daha fazla iş kazası yaşadığını göstermektedir. Burada, işyerlerinin işçi sağlığı

ve iş güvenliği konularına daha fazla önem vermesi, bu konuda önlemleri artırmaları, beceri eğitim sürecindeki öğrencilerin iş güvenliği konusunda yeterliklerini artırma gereği de ortaya çıkmaktadır. Eğitim durumuna göre 2013 yılında iş kazası geçirenlerin oranları incelendiğinde; son 12 ay içinde istihdam edilen lise altı eğitimlilerin %2,8'i bir iş kazası geçirirken, genel lise mezunlarında bu oran %1,7, lise dengi meslek okul mezunlarında %2,4, yüksek öğretim mezunlarında ise %1 olarak tahmin edilmiştir (25).

6764 sayılı Yasaya göre öğrencilerin işyerlerine giriş ve sigorta konusuyla ilgili işlemlerinin yürütücüsü okullardır. Buna göre öğrencilerin işe giriş ve çıkış bildirimlerini okullar izleyecek, gecikmelerden de okul müdürlükleri sorumlu tutulacaktır. Bu tercihin, öğrenciler açısından daha güven verici bir karar olduğu düşünülse dahi okul yöneticilerinin sorumluluklarını artıran ve onları gelecekte ortaya çıkabilecek olası idari cezalar nedeniyle gerilime sokabilecek bir yanı da bulunmaktadır.

Zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılmasına ilişkin bir hüküm de içeren 6287 sayılı torba yasanın (4+4+4 yasası) ortaya çıkardığı gecikmeli sonuçlardan birisi de çıraklık eğitimi alanında görülmektedir (14). Zorunlu eğitimin 12 yıla uzamasının, çocukların en azından bu süre içinde işyerlerinin onlar için uygun olmayan çalışma koşullarından, yasa zoru ve kamusal destekler yoluyla korunabilmelerine yol açması beklenebilecek iken, çıraklık eğitimi zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Başka bir deyişle, ailelerin çocuklarını zorunlu eğitim süresi içinde genel ya da mesleki bir örgün okula ya da açık liseye kaydettirme zorunlulukları ortadan kaldırılmış, çıraklık süresince katılacakları Mesleki Eğitim Merkezlerinde aldıkları eğitim zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır (6764 sayılı Kanun madde 23). Ancak, zorunlu eğitim çağında olup çıraklık sözleşmesi ile çalışmakta olan çocuklara sunulan en iyi seçenek, isterlerse fark derslerini vererek lise dengi diploma alabilmeleridir. Bu bağlamda, 12 yıllık zorunlu eğitim uygulaması, mesleki eğitim ve çıraklık eğitimi uygulamaları birlikte düşünüldüğünde eğitim hakkı ihlalinin ve piyasa merkezli eğitim uygulamalarının yeni bir örneğine dönüşmüştür (26).

Ortaöğretim düzeyindeki eğitim zorunlu eğitim içinde değilken, genel liselere girişin olanaklı oldu-

ğu ve sınav koşuluna bağlanmadığı zamanlarda da meslek liseleri için doğal bir talep bulunmaktadır. Ancak bu talebin ve mesleki programlarda sağlanan arzın karşılığı ortaöğretim öğrencileri toplamı içinde meslek liseleri öğrencilerinin oranı uzun yıllar %35 civarında kalmıştır. 2013 yılında tamamlanan genel liselerin Anadolu Liselerine dönüştürülmesi ve özel okullar dışındaki ortaöğretim okullarına merkezi sınavla öğrenci alınması ve 4+4+4 düzenlemesi, mesleki ortaöğretimdeki öğrenci kayıtları ve eğitim süreci açısından keskin dönüşümler yaratmıştır (23, 26).

Uzun yıllar mesleki ortaöğretime ailelerin talebini sermayenin istediği düzeyde çekemeyen iktidarlar, çareyi ortaöğretime zorunluluk getiren yasalar, genel eğitim veren liselerin halkın bir bölümüne kapatılması ve çıraklık sisteminin zorunlu eğitim sistemi içinde sayılması gibi yöntemlerde bulmuştur. Mesleki Teknik Eğitime olan ilginin genel anlamda zayıf olması, rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin yetersizliğine bağlanmaktadır. Oysaki bu eğitim kurumları ve öğrencileri sayısız sorunla karşı karşıyadır: “Cinsiyet ayrımcılığı, akademik eğitime geçişte dezavantajlı müfredatları, teknik altyapı yetersizliği, staj adı altında emeğin sömürü alanı [olması], düşük gelirli ailelerin çocuklarının okuduğu okullar [olması], düşük ücret, işyerlerinde ağır çalışma koşulları, güvence-siz çalışma ortamları” bu sorunlar arasında belirtilmektedir (27). Meslek liseleri öğrencilerini tüm bu sorunlar karşısında tepkisiz ve ilgisiz sanmak da doğru olmayacaktır. Meslek lisesi öğrencilerinin gösterdiği ve disiplin sorunu gibi algılanan bir çok tepkinin bir tür direniş olarak algılanması ve bu öğrencilerin sosyoekonomik koşullarının, kendilerine sunulan kol ve zihin emeği ayrımını mutlaklaştıran türden bir eğitimin niteliğinin ve gösterdikleri tepkilerin birlikte değerlendirilmesi doğru olacaktır (18, 28).

Sonuç

Türkiye’de ara işgücü ya da vasıflı emek yetiştirmek amacıyla kullanılan yetiştirme formları çıraklıktan okul sistemine ve oradan da işbirliği modeli de denilen ikili modele doğru bir değişme göstermiştir. Sanat okulları ve sonrasında meslek liseleri yeni kurumlar olarak beceri üretme sistemine eklendiğinde dahi geleneksel model olan çırak-

lık sistemi de bazı biçimsel değişiklikler ile sürdürülmüştür.

Gerek çıraklık gerekse meslek liseleri yoluyla gerçekleştirilen işgücü yetiştirme sisteminde öğrenen özneler çocukluk dönemlerinde bu sürece katılmaktadırlar. Çıraklık sisteminde yer alan çocukların yanı sıra meslek lisesi öğrencilerinin kimlik oluşturma süreçlerindeki olumsuz toplumsal, ekonomik ve eğitimsel çevre, sağlıklı bir çocukluk ve gençlik yaşamlarının da önüne geçebilecek ve eğitim programları nedeniyle işyerlerinde yaşadıkları pek çok fiziksel sorun, ruhsal sağlık-larını olumsuz etkileyebilecektir. Mesleki eğitim süreci toplumsal bir kimlik kazandırmaya ve mesleki habitus oluşturmaya katkıda bulunmakta ya da yol açmaktadır. Bu süreçlerin, çocuklara zarar vermeden gerçekleştirilebilmesini sağlayacak pedagojik birikimin işyerlerinde olduğunu düşünmek güçtür. Bu tür bir eksikliğin çocuklarda yol açacağı zarar genellikle yasa yapıcılarca da dikkate alınmamaktadır.

Son yıllarda mesleki ve teknik eğitime ilişkin getirilen düzenlemeler ve yasal hükümler, işyerleri açısından ortaya konan beklentilere yanıt bulmaya ve işyerlerinin beceri gereksinmesine odaklanırken gerek çocuk haklarının temel ilkelerine gerekse öğrencilerin eğitim haklarına özen göstermemiştir. Çocukluk özel bir dönemdir ve ülkelerin çocukluk dönemindeki tüm yurttaşlarına ya da sorumlulukları altındaki çocuklara, çocukların yararlarının önceliği ilkesine bağlı kalarak davranması beklenmektedir. Türkiye, imzaladığı uluslararası sözleşmeler ve diğer ulusal eğitim yasalarının ortaya koyduğu çocuk hakları bağlamında tüm çağ nüfusunun eğitim hakkına erişimini sağlamakla yükümlüdür. Öte yandan, çocukların gerek eğitimleri süresince gerekse eğitimleri sonrasında çocukların sömürüden, tacizden, kötü muameleden, ihmal ve istismardan, şiddetin her türünden korunması gerekir. Bunun gerçekleştirilmesi ise çocukların çocuklukları süresince katıldıkları eğitimlerin ve eğitim ortamlarının niteliğine bağlıdır. Eğitim düzenlemelerinin ulusal ve uluslararası sözleşmelere uygun bir çerçeve içinde düşünülmesi ve eğitim hakkına karşılık gelmeyen tüm eğitim ve çalışma düzenlemelerinin gözden geçirilerek ortadan kaldırılması temel hedeflerden biri olmalıdır.

Dipnotlar

1. Bu kanun 5 Haziran 1986 tarihinde ilk kabul edildiğinde “Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu” iken, adı 29/6/2001 tarih ve 4702 sayılı Kanunun 22’nci maddesi ile “Mesleki Eğitim Kanunu” olarak değiştirilmiştir.

Kaynakça

1. Postman N. “Çocukluğun Yokoluğu”. Çev. K. İnal. İmge, Ankara, 1995.
2. Akyüz E. “Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması. MEB Yayınları. Ankara, 2000.
3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi. BM Genel Kurulunda 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiş ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
4. Cullen H. “The role of international law in the elimination of child labor.” The Procedural Aspects of International Law Monograph Series Volume 28. Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2007.
5. Nesi G, Nogler L and Pertile M (Editörler). “Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action”. Ashgate Publishing Limited, Hampshire, 2008.
6. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi. 20 Kasım 1959.
7. Çayır H. “Gündem Çocuk Derneği Anlatıyor: Neler Yapiyorduk? Neden Kapatıldık?” 21 Kasım 2016. <http://t24.com.tr/yazarlar/hande-cayir/gundem-cocuk-derneği-anlatıyor-neler-yapiyorduk-neden-kapatıldık,15957> (13.02.2017).
8. Hindman HD. (Editör). “The world of child labor : an historical and regional survey.” M.E. Sharpe Inc., New York. 2009.
9. Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu. 05.06. 1986 tarih ve 3308 sayılı Kanun. Resmi Gazete. 19 Haziran 1986.
10. Yıldırım K, Şahin L. “Osmanlı’dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi” Çalışma ve Toplum 2015;44:77-112. Erişim: <http://www.calismatoplum.org/sayi44/yildirim.pdf> (13.02.2017).
11. Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 2 Aralık 2016 tarih ve 6764 sayılı Kanun.
12. Schmidt JD. “Industrial Violence and the Legal Origins of Child Labor” Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
13. Avşar Z, Ögütoğulları E. “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri” Sosyal Güvenlik Dergisi 2012;1:9-34.
14. Yükseköğretim Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu Hakkında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 29.6.2001 tarih ve 4702 sayılı Kanun.
15. İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 30.03.2012 tarih ve 6287 sayılı Kanun.
16. Özdemir Y. “‘Kültür’ Derslerine Direniş: Bir Endüstri Meslek Lisesinde Kafa Kol Emegine Dayalı İşbölümünün Yeniden Üretimi” Eğitim Bilim Toplum 2016;14(53):68-111.
17. Kayaalp D. “Çalışan Öğrencilerin Eğitim Profili. Ankara İskitler Endüstri ve Meslek Lisesi’nden Örnek Bir Çalışma” İçinde: F. Ercan ve Y. Akkaya. (Der). Kapitalizm ve Türkiye II, Ankara, Dipnot Yayınları, 2005.
18. Kayahan Karakul A. “Student Resistance Culture against School Values: An Ethnographic Research” Journal for Critical Education Policy Studies 2016;14(1):17-43.
19. Fame Concorium, “Decomposing and Recomposing Occupational Identities—A Survey of Theoretical Concepts” İçinde: A Brown, S Kırpal, F Rauner (Der). Identities at Work. Springer, Dordrecht, The Netherlands, 2007.
20. Eren Deniz E. “Kız Meslek Lisesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rol ve Kimliklerinin İnşasına Yol Açan Süreçlerin Analizi: Ankara İli Mamak İlçesi Anadolu Meslek ve Kız Lisesi” A.Ü.Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2014.
21. Colley H, James D, Tedder M, Diment K. “Learning as Becoming in Vocational Education and Training: Class, Gender and the Role of Vocational Habitus” Journal of Vocational Education and Training 2003;55(4):471-498.
22. Aksoy HH. “Ulusal İstihdam Stratejisinin Politika Eksenlerinden Biri Olarak Eğitim İstihdam İlişkisi”. İçinde: A. Makal (Der). Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış. Türk-İş ve AÜ.SBF Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 2012.
23. Aksoy HH. “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Ortaöğretimin Eleştirel Bir Analizi” Mülkiye Dergisi 2013; 37(2):53-73.
24. <http://www.ntv.com.tr/egitim/is-kazalarinda-meslek-lisesi-mezunlari-onde,KwphaFDmVESk9n5KBuVHlg>, 8 Ağustos 2011. (13.02.2017).
25. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri. Araştırma Sonuçları 2013. TÜİK, Ankara, 2014.
26. Aksoy HH. “Piyasa Memnuniyetinin Yeni Aracı: Kesintili, Dini, Mesleki ve Okul Dışında Eğitim” Eğitim Bilim Toplum 2012;10(40):9-24.
27. Güzelordu N. “Ucuz İşgücü- İstihdam Sarmalında Mesleki ve Teknik Eğitim” Devrimci Öğretmen Eğitim ve Bilim Emekçilerinin Sesi 2016;9:19-22.
28. Apple MW. “Eğitim ve İktidar” Çev. Ergin Bulut. Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.●

Hazırlayan: Dr. F. Serkan ÖNGEL

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ GERÇEĞİ RAPORU NİSAN 2015

Çocuk işçiliği, insani gelişim açısından ciddi bir sorun olarak görülmektedir. İstatistikler çalışan çocukların önemli oranda eğitim hakkının da gasp edildiğini ortaya koymaktadır. Dünyada her 5 çocuktan biri çalışmak zorunda bırakılırken, bu çocuklar sağlıklı bir çevreden ve temel özgürlüklerden de mahrum kalmakta, fiziksel, sosyal, kültürel, duygusal ve eğitsel gelişime zarar veren koşullarda çalıştırılmaktadır.

Bu süreçte çocuk işçiler ücretsiz işçi ya da ucuz işgücü olarak en çok sömürülen kesimi oluşturmaya devam etmektedir. Çocuk işçiliğine karşı ve çocuk istismarının ortadan kaldırılması için dünyanın pek çok yerinde projeler yürütülmektedir. “Asgari Yaş” ve “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Bitirilmesi”ne yönelik ILO sözleşmeleri bu alanda atılan adımlardan bazılarıdır. Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Yönelik Uluslararası Program (IPEC) bu amaca hizmet eden bir programdır (1). Bu programlar sorunun çözümünde çok etkili araçlar olarak görülmemektedir. Güvencesizliğin ve esnekliğin çalışma yaşamını giderek daha fazla baskı altına aldığı bu süreçte, kalıcı adımların atılması için emekten yana programlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Türkiye bu tip projelere dâhil olsa da izlemeye çalıştığı istihdam stratejisi çocuk işçiliği açısından son derece olumsuz bir tabloyu açığa çıkartmaktadır.

1999-2006 yılları arasında istihdam edilen çocuk sayısı 2 milyon 270 binden, 890 bin düzeyine düşmüştür. Diğer yandan aynı dönemde Türkiye istihdamdaki çocuk işçiliği ile mücadelede ivmesini kaybetmiştir. 1994-1999 yılları arasında istihdamdan çekilen çocuk işçi sayısı yıllık ortalamada 128 bin iken, 1999-2006 yılları arasında yıllık ortalama 74 bin olarak gerçekleşmiştir. 2006-2012 yılları ise çocuk işçiliğinde azalma eğiliminin durduğu ve özellikle tarım kesimindeki artış ile birlikte çocuk işçi sayısının tekrar arttığı bir dönem olmuştur. 2012 yılında çocuk işçi sayısı 893 bine ulaşmıştır.

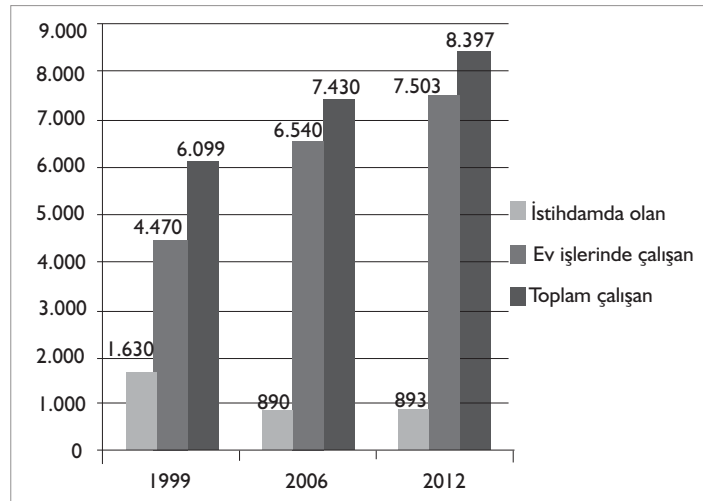
Çocuk emeği ev içine kaymaya devam etmektedir

İstihdam içinde değerlendirilmeyen ev işlerinde çalışan çocukların sayısı 1999 yılında 4 milyon 447 bin iken, 2006 yılında bu sayı 6 milyon 540 bine

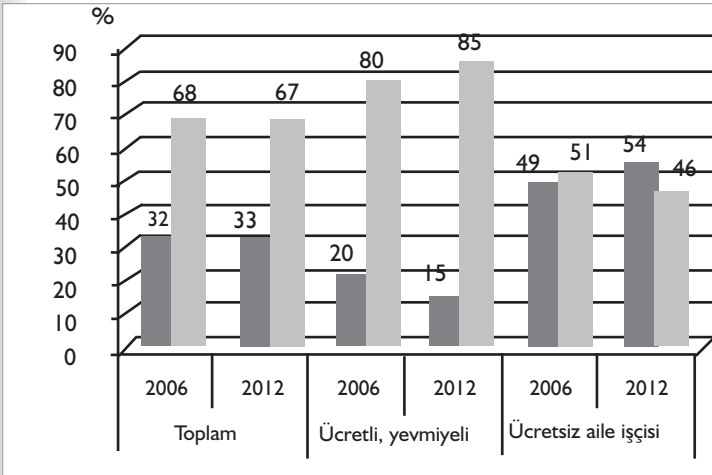
ulaşmıştır. 2012 yılı için ise bu rakam yaklaşık 1 milyon kişi artarak 7 milyon 503 bine yükselmiştir. Böylelikle 5-17 yaş arası toplam çalışan çocukların (istihdama katılan ve ev içinde çalışan) sayısı 8 milyon 397 bine ulaşmıştır. Toplamda çalışan çocukların tüm çocuklara oranı 1999’dan bu yana %41’den %56’ya çıkmıştır (Grafik-1).

TÜİK çocuk işgücü istatistiklerine göre ev işleri, hane halkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve ekonomik faaliyet tanımının dışında kalan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, hane halkı fertleri tarafından (çocuklar da dâhil) ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri kapsamaktadır. Hane halkı için alışveriş yapma, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma vb faaliyetler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bu tanımda yer alan faaliyetler arasında çocuk, yaşlı ve hasta bakım hizmetleri ile diğer faaliyetlerin kadınları çalışma hayatının dışında tutan işler olduğu bilinmektedir. Devletin gereken nitelikli, yaygın ve ücretsiz bakım hizmetlerini sağlayamaması Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının dünyada alt sıralarında yer almasına neden olmaktadır. Dünya Bankası veritabanına göre Türkiye’de

Grafik-1: İstihdamda olan, evde çalışan, toplam çalışan çocukların yıllara göre sayısı ('000) Kaynak: TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri (2).

Grafik-2: İşteki duruma ve yaş grubuna göre çocuk işçilerin oranı

Kaynak: TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri kendi hesabına veya işveren olarak çalışan çocukların sayısı az olduğu için grafikte gösterilmemiştir (2).

kadınların işgücüne katılım oranı %28,1 ile 183 ülke arasında 169. sıradadır. Söz konusu değer dünya ortalaması için %51,17'dir (4). 2006-2012 yılları arasında işgücüne katılım oranı kadınlarda 6 puanlık bir artış kaydetmiştir (5). Bu artışın yarısını lise altı eğitim düzeyine sahip olan kadınlar oluşturmuştur. Ve kriz dönemlerinde kadınların ucuz ve esnek bir işgücü olarak çalışma hayatına daha fazla katıldığı görülmektedir. Bu durum kadınların üzerindeki ev içi işlerin çocukların üzerine kalması bağlamında yorumlanabilir.

Çocuk işçiliğinde artış çocuk emeğinin en kötü biçimlerinde yaşanmaktadır

Çocuk işçiliği dünyanın pek çok bölgesinde ortak bir pratik olarak görülmektedir. Çocuk işçiliğinin azaltılmasına yönelik artan çabalara rağmen çocuk işçiliği henüz ortadan kaldırılamamıştır ve çocuk işçilerin çok geniş bir kesimi hala tarım sektöründedir. Yoksulluk ve eğitim politikaları çocuk emeğinin acımasız döngüsünü besleyen unsurlardır. Dünya genelinde çocuk işçilerin %60'ı yani 129 milyonu tarım sektöründedir. Tarım sektörü meslek hastalıkları ve iş kazaları açısından en tehlikeli sektörlerden biridir. Aynı zamanda çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde çalışan çocukların da %60'ı tarım sektöründedir. Bunların sayısının 70 milyon civarında olduğu hesaplanmaktadır. En kötü biçimlerde çalışan çocukların 2/3'si ücretsiz aile işçileridir.

Türkiye 2012 verilerine göre; çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin yaygın olduğu ücretsiz aile iş-

çisi çocukların, toplam çocuk işçiler içerisindeki oranı %41'den %46'ya, sayısı ise 362 binden 413 bine yükselmiştir. Yine aynı kapsamda değerlendirilen tarım sektöründe çalışan çocukların sayısı da 73 bin kişi artarak 326 binden 399 bine, toplam çocuk işçilere oran ise %37'den %45'e ulaşmıştır.

Tarımda çalışan çocuklar açısından asıl acı olanı ise tarımdaki istihdam artışının %66'sının ve ücretsiz aile işçilerindeki artışın %90'ının 6-14 yaş arası çocuklar olmasıdır. Toplamda da çocuk işçiliğinin artmasına neden olan 6-14 yaş çocuk işçilerin sayısındaki artıştır.

Dünya genelinde istihdam içindeki çocukların sayısı 264 milyondur. Bu veri 2008 yılından 42 milyon daha azdır. Çocuk işçiliği daha sınırlı bir tanımdır. 2012 yılında 5-17 yaş arasında 168 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Söz konusu rakam 4 yılda 215 milyondan 168 milyona gerilemiştir. Diğer ülkeler kategorisinde yer alan ülkeler haricinde çocuk işçiliği gerilemiştir. Ülkelere göre gelir düzeyi arttıkça çocuk işçiliği azalmaktadır.

Hem oku hem çalış dönemi: 4+4+4

Okula devam ederken çalışan çocukların sayısı 2006-2012 yılları arasında %64 oranında artarak, 272 binden 445 bine yükselmiş durumdadır. Okuyan çocukların 2006 yılında %2'si ekonomik bir faaliyette çalışırken 2012 yılında bu oran %3'e ulaşmıştır. Bu çocuklar arasında ev işlerinde çalışanların oranı da %43'den %50 seviyesine yükseldi. Okula devam etmeyen çocukların sayısı 2 milyon 314 binden, 1 milyon 297 bine gerilerken, okula gitmeyen çocuklar arasında ekonomik faaliyetlerde çalışanların oranı %27'den %35'e yükseldi. Buna karşın ev işlerinde çalışan çocukların sayısı bu kategoride %44'den %39'a geriledi.

İş cinayetleri çocukları da öldürüyor

İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi verilerine göre 2013 yılında yaşamını yitiren 1235 işçinin 59'u çocuk işçidir (18'i 14 yaş ve altı, 41'i 15-17 yaş arası). 2014 yılında bu sayı 54 olarak görülmektedir (19'u 14 yaş ve altı, 35'i 15-17 yaş arası). 2014 yılı için her 100 iş cinayetinden üçü çocuk işçileri bulmuştur. Yani can veren her 30 işçiden yaklaşık birisi yoksulluktan dolayı çalışan çocuk işçilerdir (6, 7). Çocuk işçiler güvencesiz işçi havuzunun önemli bir kaynağıdır ve çocuk işçi cinayetleri oranının artacağı da aşikârdır.

Çalışma koşulları ağır

Türkiye'de çalışan çocukların, çalışma nedenle-

rinin başında yoksulluk gelmektedir. 6-17 yaş grubundaki çalışan çocuklar içerisinde okula devam eden çocuklardan %39,3'ü hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, %24'ü hane halkı gelirine katkıda bulunmak için çalışmaktadır. Okula devam etmeyen çocuklarda ise hane halkı gelirine katkıda bulunmak için çalışanların oranı %58,7 seviyesindedir. Okula devam etmeyen ve hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için çalışan çocukların oranı ise %18,1'dir. Toplamda çocukların yarısından çoğu ekonomik nedenlerle çalışmaktadır (Grafik-3).

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların haftalık ortalama fiili çalışma süreleri son derece yüksektir. 6-17 yaş grubundaki çocukların haftalık ortalama fiili çalışma süresi 40 saattir bulurken, 15-17 yaş grubundaki çocuklar için bu süre 45,8 saattir (ortalama haftalık fiili çalışma süresi 6-14 yaş grubundaki çocuklar için 28 saattir). Erkek çocuklar haftada ortalama 43,2 saat çalışırken, kız çocuklar 33 saat çalışmaktadır. Ancak en trajik süreler okula devam etmeyen çocuklar için görülmektedir. Haftalık ortalama fiili çalışma süresi okula devam etmeyen çocuklar için 54,3 saat ile Türkiye ortalamasının üstündedir (3).

Ücretli, yevmiyeli veya kendi hesabına çalışan çocukların %52'si 2012 yılında aylık 400 TL'lik bir gelirle çalışmak zorunda kalmıştır (3). Ücretli ya da yevmiyeli olarak çalışan çocukların;

- %3,4'ü sakatlanma ve yaralanma yaşamıştır.
- %34'ü aşırı yorulmaktadır.
- Üçte birine işyerinde yemek verilmemektedir.

Grafik-3: Çalışma nedenine göre okula devam eden ve etmeyen çocuklar (2012). Kaynak: TÜİK (3).

- %36'sının haftalık izni yok.
- %89'unun yıllık ücretli izin hakkı yoktur.
- Mesleki eğitim için çalışanların oranı %21,7 seviyesindedir (3).

Bütün bu tablo çocukların düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşulları altında çalıştırıldığını ortaya koymaktadır.

Sorun yapısal

Çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik çabalara rağmen yeterli bir sonuç alınamamasının arkasında, emek piyasasının esnekleşmesi ve kural dışılaşmanın yaygınlaşması gelmektedir. Kimi sayısal verilerden hareket ederek Türkiye gerçekliğinin sadece olumlu yanı kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Hâlbuki verilerin yüzeyini kazıdığınızda gerçeklik tüm çıplaklığı ile ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak 2012 yılında yasalaşan 4+4+4 yasası ile zorunlu ilköğretim yaşı 6-13 yaş aralığına çekilmiştir. Bu durumda ortaokulun bitiş yaşı aynı zamanda çocuk işçiliğinin yaygınlaşma yaşını fiilen 13'e düşürmüştür. Yine esneklik başlığı altında evden ve uzaktan çalışmayı yasal hale getirme çabası ev içinde çalışan 8 milyon çocuğu doğrudan ilgilendirmektedir.

Çocuk işçiliği, yoksulluk ve güvencesizlik zemininde yükselen istihdam stratejilerinin yapısal olarak ürettiği bir sonuç olarak görülmelidir. Dolayısıyla çocuk işçiliği ile mücadele bu strateji ile mücadeleden geçmektedir.

Kaynaklar

1. ILO. Marking progress against child labour - Global estimates and trends 2000-2012 / International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) - Geneva: ILO, 2013.
2. TÜİK, Çocuk İşgücü İstatistikleri 1994,1999, 2006, 2012, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr.
3. TÜİK ve ILO (2013) Çalışan Çocuklar 2012, Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara: TÜİK, Ağustos 2013.
4. World Bank (2013) Labor participation rate, female (% of female population ages 15+), <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLFCACT.FE.ZS> Erişim [18 Ağustos 2013].
5. TÜİK (2013), Hanehalkı İşgücü Anketi, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr.
6. İŞİG 2013 Yılı İş Cinayetleri Raporu, İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, 13 Ocak 2014, www.guvencelicalisma.org, Erişim [14 Ocak 2014].
7. İŞİG 2014 Yılı İş Cinayetleri Raporu, İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, www.guvencelicalisma.org, Erişim [22 Nisan 2015].●

haber haber haber haber haber haber haber haber haber haber

ANKARA'DA ASBEST GERÇEĞİ**Sağlı(ksız)lığın sonucu, kapitalizmin ise neden olduğunu
Eski Havagazı Fabrikası'nın sökümünde bir kez daha gördük!**

Dr. Ercan YAVUZ

ATO İşçi Sağlığı ve İşyeri Hekimliği Komisyonu Başkanı

Asbest, iyi bir yalıtım malzemesi olduğu için eski binaların yapımında sıkça kullanılmıştır. Binalarda en yaygın kullanım alanları çatı, yer ve tavan kaplamaları, yalıtım amaçlı püskürtme kaplamalar, yangına dayanıklı yalıtım panelleri, kaloriferler, kazanlar, asbestli çimentodan imal edilmiş ürünler, conta elemanları, atık su boruları ve derzlerdir. Asbest, kanserojen olduğu tibben kanıtlanmış silikat kristallerden oluşan lifsi bir mineral olup, ısıya, sürtünmeye, asit ve bazik ajanlara karşı dayanıklı olması nedeniyle endüstride geçmişte üç binden fazla alanda kullanılmış bir materyaldir. Yüksek kanserojen özelliği nedeniyle bugün pek çok ülkede ve pek çok alanda kullanımı kısıtlanmış/yasaklanmış durumdadır. Ülkemizde de asbest kullanımı 2010 yılı itibarıyla yasaklanmış olup birçok ülkede 1980 öncesi yapılan tüm binalar asbest açısından riskli kabul edilirken, insan sağlığını önceleyen bazı ülkeler daha temkinli davranarak bu tarihi 2000 yılı ve öncesi olarak dikkate almaktadırlar. Eski binalardaki yoğun asbest içeriği nedeniyle eğer usulüne uygun söküm yapılmaz ise sadece söküm sırasında çalışanların sağlığını tehdit etmekle kalmayıp asbest liflerinin yayıldığı yakın çevrede yaşayanlar için de risk oluşturabilmektedir.

Son günlerde haberlere konu olan Ankara Maltepe'deki Havagazı Fabrikası gibi eskiden yapılmış ve asbest içeren malzemelerin kullanıldığı binaların sökümü sağlığımız açısından büyük önem taşımaktadır.

İl ihalenin 380.000 TL ile ihale edilmesine karşın iptal edilmesiyle ikinci ihaleye gidildi. İkinci ihale, "Havagazı Fabrikası'nda bulunan asbestli malzemelerin ve kalıntıların geri dönüşüm malzemesi olarak sökülmesi" işi olarak ihale edildi. Muhammen bedel ise 13 bin 217 TL oldu. İhale eki olan şartnamede asbest oranının 350 ton olduğu ifade edildi.

Neler yaptık:

3 Mart 2017; Ankara Tabip Odası (ATO) ve Mimarlar Odası Ankara Şubesi, yıkım sonrası açığa çıkan asbestli hafriyat nedeniyle binanın karantinaya alınması için ilgili kurumlara başvuruda bulundu.

ATO ve Mimarlar Odası Ankara Şubesi tarafından, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunularak, asbestli havagazı fabrikası yıkımında sorumluluğu bulunanların cezalandırılması talep edildi. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek ile sorumluluğu bulunan belediye yetkilileri ve yıkım işini yapan firma yetkilileri aleyhinde bulunan suç duyurusunda adı geçen sorumluların 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181'inci maddesinde tanımlanan "Çevrenin kasten kirletilmesi" ve 257'nci maddesinde tanımlanan "Görevi kötüye kullanma" suçlarını işledikleri ifade edildi. Gerçekleştirilen yıkımın, başta "Asbestle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik" olmak üzere ilgili mevzuata ve kamusal gereklere aykırı biçimde gerçekleştirildiği, bu nedenle çalışanlar ve halk sağlığı açısından ciddi tehlike ve zararlara yol açıldığına işaret etti.

25 Şubat 2017; Meslek odalarının uyarılarına rağmen Büyükşehir Belediyesi öğle saatlerinde elektrik santralinin yıkımına başladı. Belediye Başkanı Melih Gökçek uyarılara karşı "Biz binanın asbestsiz kısmını yıktık, asbestli kısmını da denetim altında yıkacağız" dedi. Meslek odaları ise alandan çekilen fotoğrafları kanıt olarak göstererek, binanın her yerinde asbest olduğunu, Başkan Gökçek'in doğruyu söylemediğini ifade etti.

Binayı yıkan kepçe operatörleri, yıkım işini yapan işçiler, hurdaları ayrıştıran işçiler ve taşıyan kamyon şoförleri; hepsinin akciğerleri risk altında... Bir gözlemci gibi, bir sosyolog gibi, bir klinisyen gibi akciğerlerin fizyopatolojisi ile mi uğraşacağız? Yoksa hasta olan akciğerlerin egemen ideoloji ile bağını kurmayacak mıyız? Çalışanların akciğerlerini hasta eden ve bunun tedavi giderlerini toplumsal birikimden karşılayan sistem ve model sorgusunu yapmayacak mıyız? Dahası her bir asbestli binanın yıkım işinde çalışan işçinin ve çevre halkının maruz kaldığı asbest lifi nedeniyle oluşabilecek ölümcül hastalığının toplumsal bir sorun olduğunun üstüne gitmeyecek miyiz?

2 Mart 2017; Sağlık Bakanı Recep Akdağ katıldığı televizyon programında "Yıkılan bina, kanserojen maddenin yapısında bulunduğu bir bina değil. Asbest

haber haber haber haber haber haber haber haber haber

içeren bina değil. Ankara Büyükşehir Belediyesi uzman firmaya bu görevi vermiş durumda. Sağlığa zarar vermeyecek bir biçimde bu yıkım gerçekleşecek. Asbest içeren bina yıkılmış değil şu ana kadar. Bizim tespitimiz bu.” açıklamasını yaptı.

7 Mart 2017; Hacettepe Üniversitesi ve Türk Toraks Derneği’nin düzenlediği "Kentsel Dönüşüm ve Asbest" başlıklı panelde ATO ve Mimarlar Odası Ankara Şubesi çapraz sorgu için numuneleri gönderdikleri MTA’dan gelen raporu açıkladı. MTA’nın raporu da asbestin varlığını ve çevreye yayıldığını kanıtladı.

Etrafımızdaki saçma iklimi kıracak sorular yönelttik:

Fabrika, sahip olduğu önem nedeniyle Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından “taşınmaz kültür varlığı” olarak tescil edilen tarihi önemi olan bir yapı; niçin yıkılacak? Yerine ne yapılacaktır?

Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı, 57 bin metre karelik bu alanda; piyasa ekonomisi anlayışına uygun 70 katlı bir beton yığını mı oluşturacak, yoksa değerler manzumesi içinde kültürel bir mirası mı sahiplenecek?

Kapitalizmin piyasa yasası içerisinde, değerler değil kâr ve daha fazla kâr dürtüsüyle hareket eden Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı’nın neler ürettiğini (!?) tüm Ankara biliyor...

Asbestin neler yapabileceği tüm çıplaklığı ile ortada

iken meseleye bir tasavvuf öğretisi ile yaklaşmalıyız: “Akıl bir kandildir, mağaranın girişini aydınlatabilir ancak, derin karanlığa daldığında akıl-gözü görmez olur, gönül-gözü gerek sana”. Ve akıl-gözü olgusal gerçekliği, rasyonel aklı imlerken, gönül gözü sezgisel gerçekliği, sezgisel aklı imler. Ve her bilime lazım olan felsefeyi böylece gündelik hayatın içine sokar.

Bizleri asbestli binanın önüne kadar götüren ve “sorunlu-sorumlulara” karşı “bu yıkımı böyle yapamazsınız” dedirten şey; akıl-gözüümüzdür. Çünkü asbesti sezmeye başlamıştık, asbestin işçileri ve çevre halkını ne hale getireceğini sezgisel akıl ile biliyorduk ve bunun doğruluğunu ispatlamak için 30 yıl bekleyemzedik. Asbestin gelecekteki akciğerlerimizi ve elbette ki geçmişteki akciğerlerimizi ne hale getirdiğini biliyorduk. Gelecekle geçmiş birleştirip, işçilerin akciğerleri başta olmak üzere maruziyet riski olan tüm akciğerlere, toplumsal bir sorumluluk içerisinde sahip çıkmak için haykırdık.

İllüzyon yöntemiyle bizlerden saklanmaya çalışılan, görmemiz istenmeyen bu olayı görünür kılmak adına; “Neyin düşünülmesi gerektiğinden çok nasıl düşünmeliyiz?” sorusunun peşine takılarak meseleye yaklaştık. “Sorunlu-sorumluların” işçi sağlığını ve başta yakın çevre okullarındaki çocuklar olmak üzere halk sağlığını tehdit eden yaklaşımlarına karşı, olup-biteni seyretmedik, ataleti ve esareti kırıp cesaretle “asbestin politik bir mesele” olduğunu tüm kamuoyuyla paylaştık.●

KAYBETTİĞİMİZ DEĞERLER

Dr. Engin TONGUÇ

1928-2016

Sosyal hekimlik ve sosyal politika konularında çalıştı, Halk Sağlığı ile birlikte Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanlarında (İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik) uzmanlaştı. TTB Merkez Konseyi üyeliği (1988-1992) ve İşçi Sağlığı Kolu Başkanlığı (1986-1991) görevlerinde bulunarak İşyeri Hekimliği Sertifika Programının başlatılmasında ve sonrasında görev aldı. İşyeri hekimi ve iş müfettişi olarak çalıştı. ILO-IPEC Projesi (1992-1999) kapsamında Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı'nı kurdu ve bu alanda çalışmalar yaptı. Çalışma Ortamı Dergisi'ni çıkarttı. 14 Ocak 2017 tarihinde aramızdan ayrıldı...

Dr. Mehmet Fatih TRAŞ

1983-2017

İç Hastalıkları ve "İş ve Meslek Hastalıkları" alanlarında uzmanlaştı, işyeri hekimi olarak çalıştı. 1970'li yıllarda TUM-SAB (Tüm Sağlık Bakımı) Projesi (1972-1980) kapsamında binlerce işçinin sağlık taramasına katıldı, SSK Genel Müdür Yardımcılığı (1978-1980) görevinde "İşyeri Hekimlerinin Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik" dahil kapsamlı tüzük ve yönetmeliklerin hukuka girmesine katkı sundu. Meslek Hastalıkları Hastanelerinin kuruluşunda rol oynadı ve bu hastanelerin Yataklı Klinikler (1976) ve Enstitü (1978) haline getirilmesi için yoğun çaba harcadı. TTB işyeri hekimliği sertifika kurslarında (1988-1993) eğitici olarak görev aldı. TTB Yüksek Onur Kurulu üyeliği (1984-1993) ve MSG Danışma Kurulu üyeliği (2000-2016) yaptı. TTB adına "Meslek Hastalıkları Kılavuzu" (1992) derledi. 30 Aralık 2016 tarihinde O'nu sonsuzluğa uğurladık...

Prof. Dr. Gürhan FİŞEK

1951-2017

Yüksek Lisans tezi olarak "Türkiye'de Çocuk İstihdamının Belirleyicileri" konusunu seçti. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Ekonometri Anabilim Dalı'nda doktorasını tamamlamak üzere iken; Barış İçin Akademisyenler tarafından yazılan Barış Bildirisi'nin imzacılarından biri oldu. Doktorasını aldıktan sonra barış bildirisine imza attığı için verdiği dersler geri çekildi. İşsiz kaldı. Birçok üniversiteye müracaat etti ve aynı nedenle kabul edilmedi. Bu ülkede barıştan yana olmanın bedelini 27 Şubat 2017 günü canına kıyarak ödedi; politik bir cinayetin kurbanı oldu.

"Fabrika işinin, kadının cinsel sağlığı üstüne yaptığı etki hakkında doğru bir yargıya ulaşabilmek için önce çocukların işini, sonra da işin kendi niteliğini göz önüne bulundurmak gerekir. İmalat sanayisinde ilk günlerden beri, daha sonraları irileşecek olan makinelerin küçüklüğü nedeniyle çocuklar çalıştırıldı. Hatta islahanelerden çok sayıda çocuğun sanayiciler tarafından birkaç aylığına kiralandığı olmuştur. Bunlara yataracak yer, yemek ve elbize verildi. Bu çocuklar kendilerine karşı kayıtsız kalan ve barbarca davranan efendilerinin köleleriydiler."

"İşçi sınıfının ve özellikle fabrika işçilerinin çocukları arasındaki büyük ölüm oranı, bu çocukların hayatlarının ilk birkaç yılını ne denli gayri sihi koşullar altında geçindiklerinin bir kanıtıdır. Tabii ki bu etkiler, yaşayan çocuklar için de geçerlidir ama ölüp gidenler üstündeki kadar etkili değildirler! En iyi durumlarda sonuç, hastalığa kolay yakalanma eğilimi ya da gelişimin durmasıdır. Bunun sonucunda çocuk normal fiziki gücünü yitirir. Sefalet, yoksulluk, değişen koşullar, soğuk ve rutubet içinde yeterince giyisi olmadan ve gayri sihi konutlarda yetişen bir fabrika işçisinin dokuz yaşındaki çocuğu sağlıklı koşullar altında yetişen bir çocuğun çalışma gücüne sahip olmaktan çok uzaktır. Dokuz yaşından onüç yaşına dek, günde altı buçuk saat (eskiden sekiz, ondan da önce oniki-ondört, hatta onaltı saatti) çalışmak için fabrikaya gönderilir; onsekiz yaşına gelene dek de günde oniki saat çalışır. Halen var olan zayıflatıcı etkiler üstüne bir de iş ekleniyor. Dokuz yaşındaki bir çocuğun fabrika işçisinin çocuğu bile olsa güne altıbuçuk saatlik bir çalışmaya, gelişiminde açıkça bu nedene bağlı etkiler meydana gelmeden dayanabileceği öne sürülemez. Ayrıca çoğu kez sıcak ve rutubetli ağır fabrika havasının, onun sağlıklı gelişimine hiç bir katkısı olmadığı da apaşıktır. Her ne durumda olursa olsun çocukların sadece bedensel ve zihinsel gelişimlerine ayrılacak olan vakitlerinin insafsız burjuvazinin hırısı için harcanması ve sanayicilerin yararına onları harabetmek için çocukların okuldan ve temiz havadan uzaklaştırılmaları affedilemez."

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), kendi disiplini ile ilgili olabilecek derlemeler, araştırmalar, literatür özetleri ve gündemi belirleyen olaylar ve tartışmalara ilişkin görüş ve değerlendirmeleri yayınlayan bilimsel bir dergidir. Türk Tabipleri Birliği tarafından yayımlanır.

MSG, ICMJE tarafından belirlenen standartları ve TTB Yayın Etiği Bildirgesi ilkelerini benimser. Ayrıntı için web sayfasına (<http://www.ttb.org.tr/MSG>) bakınız MSG'de yazılar belirli başlıklarda yayımlanır (ayrıntı için; web sayfasına bakınız) ve web sayfası aracılığı ile gönderilir.

Başvurusu kabul edilen yayın türleri (ayrıntı için; web sayfasına bakınız):

- I. Özgün araştırma
- II. Araştırma raporu (ön rapor)
- III. Bakış / Görüş
- IV. Yorum
- V. Editöre mektup
- VI. İşyeri hekimleri ve işçi sağlığının diğer disiplinlerinden derlemeler
- VII. Diğer

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle Editörler tarafından bir ön değerlendirmeye alınır. Bu ön değerlendirme sonrası Yayın Kurulu ve gerektiğinde Danışma Kurulu incelemesinden geçerek yazı hakkında karar verilir. Araştırmalar en az iki, ihtilaf durumunda üç hakeme gönderilir. Gelen görüşlere göre yayın kurulunda değerlendirme yapılır.

Yazım Kuralları:

Derginin yazı dili Türkçe'dir. Yazılar Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen dil bilgisi ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Yazı bölümleri:

Yazılar Windows tabanlı Microsoft Word programı ile 2 satır aralıklı olarak tüm bölümler dahil toplam 30 bin karakteri (boşluklu) aşmayacak şekilde yazılmalıdır. Üç veya daha fazla tablo ya da grafik içeren yazılarda üst sınır 25 000 (boşluklu) karakterdir. Yazının sayfaları aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır.

1. Başlık sayfası: Bu sayfada yazının başlığı, yazarlar ve bağlı oldukları kurumlar, yazarların iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi) olmalıdır. Makalelerin hakemler tarafından tarafsız değerlendirmelerini sağlamak amacıyla makale metninde çalışmanın yapıldığı kurum veya çalışmayı yapan araştırmacıların kimliğinin bulunmamasına dikkat edilmelidir.

2. Özet sayfası: Bu sayfada araştırma makaleleri için sadece Türkçe ve İngilizce özet yer almalıdır. Araştırma makalesi olmayan yazılar için özete gerek yoktur.

Türkçe ve İngilizce özet: Özetlerden her biri 250 sözcüğü geçmemeli, açık ve anlaşılır biçimde çalışmayı özetlemelidir. Amaç, gereç ve yöntem, bulgular, sonuç (title, purpose, material and method, results, conclusion) bölümlerine ayrılmış olmalıdır.

Anahtar sözcükler (key words): Türkçe ve İngilizce 2-5 kelime İndeks Medicus konu ve bölüm başlıklarına uygun olarak belirtilmelidir.

3. Metin sayfası: Özgün araştırmalar için yazıda şu bölümler bulunmalıdır:

Giriş, Gereç ve Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuç ve Öneriler, Kaynaklar.

Kaynakların metin içinde gösterimi: Kaynaklar metin içinde kullanım sırasına göre numaralandırılmalı ve cümlelerin sonunda noktalama işaretinden sonra parantez içinde bu numara ile belirtilmelidir. Birden fazla kaynak belirtilecekse numaralar arasına virgül konmalıdır.

Kaynak listesi: Kaynaklar yazının sonunda teşekkür bölümünden sonra metindeki sıralamaya ve numaralandırılmaya uygun olarak yazılmalıdır. Kaynak yazımında aşağıda belirtilen gösterim kullanılmalıdır. Yazar sayısı 3'ten fazla ise ilk üç yazar yazıldıktan sonra "ve ark." kısaltması kullanılmalıdır. Dergi adları "Index Medicus"a göre kısaltılmalıdır.

Makale için; Güranlı GE, Müngen U, Akad M. "Construction equipment and motor vehicle related injuries on construction sites in Turkey" Industrial Health 2008;46(4):375-388.

Kitap için; Akkurt İ. "Mesleki Solunum Hastalıkları" Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2007.

Kitap içinde bölüm gösterimi: Ünlütürk Ulutaş Ç. "Evin İç İşyeri: Ev Hizmetleri, Ücretli Emek ve Göçmen Kadın Emegi" İçinde: S.Dedeoğlu ve M.Yaman Öztürk (Der). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi. SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

İnternette kitap ve web sitesi: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. "Çalışma Hayatı İstatistikleri 2011" http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/dosyalar/istatistikler/yabanciizin_2011 (15/3/2013)

4. Tablolar / Şekiller / Resimler / Grafikler sayfası

5. Çalışmanın ana hatları: Bu sayfada çalışma/yazı ile ilgili kilit noktalar vurgulanmalıdır. Bu bölüm beş cümleden fazla olmamalıdır.

